

KIRGIZİSTAN-TÜRKİYE MANAS ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI

SOSYO-KÜLTÜR TARİHİ BAKIMINDAN KIRGIZLARDA
TÖREN VE MERASİMLER

(YÜKSEK LİSANS TEZİ)

Feray OFLAZ

BİŞKEK 2022

KIRGIZİSTAN-TÜRKİYE MANAS ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI

SOSYO-KÜLTÜR TARİHİ BAKIMINDAN KIRGIZLARDA
TÖREN VE MERASİMLER

(YÜKSEK LİSANS TEZİ)

Feray OFLAZ

Danışman
Doç. Dr. Cengiz BUYAR

BİŞKEK 2022

ETİK BEYAN

Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Lisansüstü Eğitim-Öğretim Tez Hazırlama ve Yazma Yönergesine uygun olarak hazırladığım bu tez çalışmada; Tez içinde sunduğum verileri, bilgileri ve dokümanları akademik ve etik kurallar çerçevesinde elde ettiğimi; tüm bilgi, belge, değerlendirme ve sonuçları bilimsel etik ve ahlak kurallarına uygun olarak sunduğumu; tez çalışmada yararlandığım eserlerin tümüne uygun atıfta bulunarak kaynak gösterdiğimi; kullanılan verilerde herhangi bir değişiklik yapmadığımı; bu tezde sunduğum çalışmanın özgün olduğunu bildiririm. Aksi bir durumda aleyhime doğabilecek tüm hak kayıplarını kabullendiğimi beyan ederim.

27.05.2022

Feray OFLAZ

ЭТИКАЛЫК ТАЛАПТАР

Диссертациялык иш Кыргыз-Түрк «Манас» университетинин Коомдук илимдер институтунун «Магистрдик жана доктордук диссертация жазуу эрежелерине» ылайык жазылып, диссертацияда берилген маалыматтар, эмгектер жана документтер академиялык жана этикалык эрежелерди сактоо менен пайдаланылды. Ар кандай булактардан, отчеттордон алынган маалыматтар илимий жана моралдык эрежелерге ылайык берилди. Диссертацияда колдонулган бардык адабияттарга жана булактарга шилтеме жасалды. Диссертациянын оригиналдуулугуна ынандырып кете алам. Эгерде, эрежелердин бузулгандыгы аныкталса, мага каршы колдонула турган укуктук жоопкерчиликти тартууга даярмын.

27.05.2022

Ферай ОФЛАЗ

TEZ ONAYI

1850Y01001 numaralı Feray OFLAZ tarafından hazırlanan “SOSYO-KÜLTÜR TARİHİ BAKIMINDAN KIRGIZLARDA TÖREN VE MERASİMLER” adlı tez çalışması aşağıdaki jüri tarafından OY BİRLİĞİ/ OY ÇOKLUĞU ile Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı’nda YÜKSEK LİSANS TEZİ olarak kabul edilmiştir.

Jüri	Unvanı, Adı ve Soyadı	Çalıştığı Kurum	Bu tezin, kapsam ve kalite olarak Yüksek Lisans Tezi olduğunu onaylıyorum / onaylamıyorum	İmza
Başkan				
Üye (Danışman)				
Üye				
Üye				
Üye				
Üye				

Tez Savunma Tarihi: /06/2022

Jüri tarafından kabul edilen bu tez Enstitü Yönetim Kurulusayılı ve tarihli kararıyla onaylanmıştır.

.....

.....

Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürü

ПРОТОКОЛ

1850Y01001 номерлүү Ферай ОФЛАЗ даярдаган “Социо-мадаинй тарых аспектинде кыргыздардын салтанат аземдери” аттуу диссертациясы төмөндө көрсөтүлгөн жюри тарабынан *бир добуштан / көпчүлүк добуш* менен Кыргыз - Түрк “Манас” университети, Коомдук илимдер институтунун Тарых багытында магистрдик диссертациясы болуп кабыл алынды.

Жюри	Академиялык даражасы, аты-жөнү	Иштеген жери	Диссертациянын мазмуну жана сапаты боюнча магистрдик диссертация деп <i>тастыктайм/ Тастыктабайм</i>	Колу
Төрага				
Мүчө (илимий жетекчи)				
Мүчө				
Мүчө				
Мүчө				
Мүчө				

Диссертацияны коргогон күнү: /06/2022

Жюри тарабынан *бир добуштан / көпчүлүк добуш* менен кабыл алынган диссертация Институттун башкаруу кеңешинин номердүү жана күнкү чечими менен бекитилди.

.....

.....

Коомдук илимдер институтунун мүдүрү

ÖZ

Yazar : Feray OFLAZ
Üniversite : Kırgızistan–Türkiye Manas Üniversitesi
Anabilim Dalı : Tarih Anabilim Dalı
Tezin Niteliği : Yüksek Lisans Tezi
Sayfa Sayısı : xx+144
Mezuniyet Tarihi :29 /06 / 2022
Tez Danışmanı : Doç. Dr. Cengiz BUYAR

SOSYO-KÜLTÜR TARİHİ BAKIMINDAN KIRGIZLARDA TÖREN VE MERASİMLER

Kültürün klasikleşen tanımında, toplumun maddi ve manevi öğelerine yapılan vurgu aynı zamanda kültürün eylem ve ideoloji olarak ortaya çıkışıdır. Kültür sosyolojisi içinde değerlendirilen çalışmalar bu iki ayrım (maddi ve manevi yönü) üzerinden farklı metodoloji tartışmalarının ortaya çıkmasına neden olmuştur. Kültürel bir öğenin eylem olarak mı yoksa ideoloji olarak mı ortaya çıktığı sorusu yöntem tartışmalarının iki yönünü belirlemiştir. Kültür kavramının ilk kullanımı insanoğlunun doğada yaptığı değişikliğe gönderme yaparak ekme, biçme faaliyeti olarak algılanmıştır. Bu ekme-biçme eylemsel bir olaydır. Fakat ekme-biçme bir anda kendiliğinden ortaya çıkan bir olay değildir, bu eylemin arkasında düşünsel bir geçmiş yatmaktadır. Toplumların kültürlerine baktığımızda sadece günümüzde yaşayan bireyler değil ilk atalarından itibaren her bireyin o toplumun kültürünün yaratılmasında etkisi vardır. Düşünsel bir birikimin fiiliyata aktarılması bu bütünlüğün bir sonucudur. Sosyolojik bakımdan kültür tarihi gündelik yaşam pratikleri içinde sadece toplulukların ortaya koyduğu somut olayları değil bireylerin değer yüklü eylemlerinin sonuçlarını da kendine inceleme konusu yapar.

Çalışmanın teorik kısmında kültür, toplum, tören, merasim, gelenek, hayat tarzları, norm, adet, töre, geçiş dönemleri gibi kavramlar üzerinde durulmaya çalışılmıştır. Bu doğrultuda kültürün en yaygın olarak bilinen tanımı toplumun maddi ve manevi değerlerinin toplamıdır. Genişletilmiş anlamı ile kültür doğada bulunmayan, insan tarafından üretilen ve biriktirilen tüm değerleri kapsamaktadır. İnsan türüne ait olup da biyolojik aktarımı olmayan her şey kültürü oluşturmaktadır. Kültür, topluluk ya da toplumun kendine özgü bütün bir yaşam biçimini ifade eder. Topluluğun sahip olduğu, öğrenilmiş davranışlar ve bu davranışların sonuçlarından meydana gelen özgün bir örüntüdür. Kültürün unsurları ait olduğu topluluğun üyeleri tarafından paylaşılır ve gelecek kuşaklara aktarılır.

Toplumda oluşan yaşam tarzı tarihsel bir süreç içerisinde yer alır. Günümüze ulaşan değerler tarihsel süreç içerisinde bir bütünlüktedir. Tören ve merasimlerin tekrarlanması tarihin canlanmasına sebep olmaktadır. İnsanlar atalarından kalan bu törenleri devam ettirmenin mutluluğunu yaşamaktadırlar. Bu duygu ile sonraki nesiller de gelenek bilinci içerisinde olmaktadır. Tören, pek çok geleneğin çeşitli vesileler sonucu bir araya gelmesi ile oluşmuştur. Toplumsal amaç için düzenlenen daha geniş toplantılar da merasim olarak tanımlanmıştır.

Türk topluluklarının bir kısmı göçebe yaşam tarzını benimsemişlerdir. Kırgızlar da eski dönemlerden 20. Yüzyılın başına kadar göçebe yaşam tarzını devam ettirmişlerdir. Göçebelik, hareketli yapısıyla toplumu dinamik tutan bir yaşam tarzıdır. Göçebe yaşamın şartları toplumda büyükten küçüğe herkese bir sorumluluk yüklemiştir. Göçebe hayatta erkek egemen bir sistem hâkimdir. Kırgızlar da ataerkil yapıya sahip bir millettir. Ataerkil sistemde soyu önemli bir yere sahiptir. Bu nedenle atalara bağlı olunmakta ve saygı duyulmaktadır. Ailenin oluşturduğu gelenek ve görenekler aileyi kontrol eden sosyal kurallardır. Bu kurallara uymayanlar toplum tarafından kınanma, dışlanma, ayıplanma gibi yaptırımlar ile karşılaşabilmektedirler. Yazılı olmayan bu toplum kuralları toplum tarafından kontrol edilip, uygulanmaya

devam edilmektedir. Bu sebeple her fert aileye ve topluma karşı sorumluluklarını yerine getirmektedir. Aile diğer Türk topluluklarında olduğu gibi Kırgız türklerinde de önemli kabul edilmektedir. Kırgız adet ve gelenekleri modern uygarlık içerisinde halkın kültürü ile bir bütün oluşturmaktadır. Kültür, gelenek ve görenekler tarihi süreç içerisinde kendini yenilemiş, bazı durumlarda ise köklü değişiklikler yaşamıştır. Diğer açıdan Kırgızlar güçlü aile yapıları, akrabalık ve kabile bağları ile geleneklerini gelecek kuşaklara aktarmışlardır.

Sosyo-kültür tarihi bakımından Kırgızlarda temel tören ve merasimlerin incelendiği bu çalışmanın giriş bölümünde sosyal, kültürel ve sosyo-kültür tarihi ile ilgili kavramlar ve teorik bilgiler üzerinde durulmuştur. Daha sonra sosyo-kültürel normların tanımları yapılmıştır. Sosyo-kültürel normlar toplumların ilk ortaya çıktığı dönemlerden itibaren insanlar ile iç içedir. Gelenek, görenek, örf, adet ve töreler yazılı olarak var olmasalar da toplumun bireyleri tarafından bilinmekte ve günlük hayatta uygulanmaya devam edilmektedir. Yazılı olmayan bu hukuk kuralları ile toplumsal düzen sağlanmaktadır. Nesiller boyu aktratılan geleneklerin belirli bir uygulama sırası vardır. İnsan yaşamında üç önemli geçiş evresi bulunmaktadır. Bunlar doğum, evlenme ve ölümdür. Doğum ve ölüm bir sefere mahsus yaşanabilen geçiş dönemleridir. Doğum geçiş dönemlerinin ilkinin temsil ettiği ve toplum tarafından kutsal bir olay kabul edildiği için önemlidir. Bu yüzden doğum öncesinde çeşitli hazırlıklar yapılır. Hamilelik ve aşerme dönemlerinde çeşitli gelenekler uygulanır. Kırgız kültürüne ait sakınma ve korunmalar ile ilgili gelenekler de bu dönemlerde uygulanmaktadır. Bebeğin cinsiyeti hamileliğin son dönemlerinde tahmin edilmeye başlanmaktadır. Halk inançları ve batıl inançlara doğum öncesi ve doğum sonrası dönemde dikkat edilmektedir. Diğer Türk topluluklarında olduğu gibi Kırgızlarda da olan umay anadan yardım istenir, bebek kırk günlük olana kadar albastıya karşı korunmaya çalışılmaktadır. Bebeğin doğumu sevinçli bir haber olarak görülmekte ve duyurulmaktadır. Doğumdan sonra kırk çıkarma merasimi yapılmakta, bebeğin adı koyulmaktadır. Yürümeye başladığı dönemde duşağı kesilmektedir. Çocukluğun son dönemi olarak kabul edilen sünnet merasiminden sonra doğumdan itibaren çocuk etrafında şekillenen merasimler tamamlanmış olmaktadır.

Çalışmanın ikinci bölümünü teşkil eden evlenme merasimi etrafında uygulanan tören ve merasimler her toplumun kendi kültürüne göre şekillenmektedir. Evlilik türleri Kırgızlar arasında çeşitlidir. Görücü usulü evlenme, kız kaçırma usulü, bel kuda, beşik kuda, kayçu kuda gibi evlilik türleri vardır. Törenler düğün öncesinde başlamaktadır. Söz kesme töreni ardından nişan merasimi ve düğün gerçekleşmektedir. Kırgız geleneklerinde olan kalın ve çeyiz verme düğünlerin temel gelenekleridir. Bu bölümde Kırgızlarda evlenme ile ilgili merasimler etrafı bir şekilde ele alınmıştır.

Çalışmanın üçüncü bölümünde insan hayatındaki en tesirli geçiş evrelerinden biri olarak kabul edilen Kırgız kültüründe ölüm ve ölüm ile ilgili merasimler ele alınmaya çalışılmıştır. Her toplum gibi Kırgızlar arasında da derin etki ve üzüntüye sebep olmaktadır. Kırgızlarda insanın bu dünyada ki son geçiş dönemi olarak kabul edilen ölüm merasimi etrafında pek çok gelenek şekillenmiştir. Ölüm öncesinde yapılan hazırlıklar, defin işlemleri ve defin sonrası merasimler Kırgız kültüründe diğer geçiş dönemlerinde olduğu gibi titiz bir şekilde belli bir sıralamaya göre uygulanmaya devam edilmektedir. Bu çerçevede bu bölümde Kırgızlarda ölüm merasimleri ortaya konmaya çalışılmıştır.

Bu çalışmada betimsel tasvir, karşılaştırmalı olay değerlendirmesi, gözlem ve görüşme gibi metotlar kullanılmıştır. Sosyo-kültür açısından törenler ve merasimler nelerdir? Bu tören ve merasimlerin Kırgız tarihi özelinde gelişim süreci nasıl ortaya koyulabilir? Günümüzdeki uygulamalar ile geçmişteki uygulamaların karşılaştırması nasıl yapılabilir? Sorularına cevap aranmaya çalışılmıştır. Çalışmanın amacı sosyo-kültür tarihi açısından Kırgızlardaki temel tören ve merasimlerin tarihi gelişim sürecini ve günümüzdeki durumunu ortaya koymak idi. Bu bağlamda çalışmada sosyo-kültür tarihi açısından Kırgızlarda tören ve merasimler ve tarihi gelişim sürecinin de ortaya konması hedeflenmiştir. Dönemsel olarak 19. yüzyıldan günümüze kadarki dönem çalışmanın dönem sınırını teşkil etmiştir. Konu ele alınırken yazılı kaynaklarla sahadan toplanan bilgilerin birbiriyle karşılaştırmasının yapılmasına da gayret edilmiştir. Netice itibarıyla günümüzde Kırgızlardaki merasim ve törenlerdeki ritüellerin yakın tarihteki köklerine döndüğü, Sovyet sonrasında yeniden doğuş sürecini yaşadığı dikkati çekmektedir.

Anahtar Kelimeler: kültür, gelenek, kırgız, doğum, evlenme, ölüm.

КЫСКАЧА МАЗМУНУ

Автор	: Ферай ОФЛАЗ
Университет	: Кыргыз-Түрк 'Манас' университети
Багыты	: Тарых
Диссертациянын түрү	: Магистрдик диссертация
Бети	: xx+144
Бүтүргөн жылы	: 29 /06 / 2022
Жетекчиси	: Доц. докт. Женгиз БУЯР

Социо-маданий тарых аспектинде кыргыздардын салтанат аземдери

Маданияттын классикалык аныктамасында коомдун материалдык жана руханий элементтерине басым жасоо да маданияттын иш-аракет жана идеология катары пайда болушун билдирет. Маданият социологиясынын алкагында бааланган изилдөөлөр бул эки айырмачылыктын (материалдык жана руханий аспектилери) боюнча ар кандай методологиялык талкуулардын пайда болушуна алып келди. Маданий элемент иш-аракет же идеология катары пайда болобу деген суроо методдук талкуулардын эки аспектисин аныктады. Маданият түшүнүгүнүн биринчи жолу колдонулушу адамдын табиятта жасаган өзгөрүүсүнө карата себүү жана оруу иши катары кабыл алынган. Бул себүү жана оруп алуу иш-чарасы. Бирок эгүү жана оруу өзүнөн-өзү пайда болгон окуя эмес, бул аракеттин артында интеллектуалдык өткөн бар. Коомдордун маданиятына көз чаптырсак, ошол коомдун маданиятын түзүүгө бүгүнкү күндө жашап жаткан инсандар гана эмес, ар бир инсан да өзүнүн алгачкы ата-бабаларынан бери таасирин тийгизет. Интеллектуалдык топтоонун актуалдашуусу бул биримдиктин натыйжасы. Социологиялык көз караштан алганда, маданият тарыхы жамааттар тарабынан ачылган конкреттүү окуяларды гана эмес, ошондой эле күнүмдүк турмуштук практикада инсандардын баалуулуктары бар иш-аракеттеринин натыйжаларын да изилдейт.

Изилдөөнүн теориялык бөлүгүндө маданият, коом, каада-салт, жөрөлгө, каада-салт, жашоо образы, ченемдери, үрп-адаттары, үрп-адаттары, өткөөл мезгилдер сыяктуу түшүнүктөргө басым жасалганга аракет кылынды. Бул жагынан алганда маданияттын эң кеңири белгилүү аныктамасы коомдун материалдык жана руханий баалуулуктарынын жыйындысы болуп саналат. Кеңири мааниде маданият табиятта кездешпеген, бирок адам баласы тарабынан өндүрүлгөн жана топтолгон бардык баалуулуктарды камтыйт. Адамдын түрүнө таандык, бирок биологиялык жол менен берилбеген нерселердин баары маданиятты түзөт. Маданият жамаатка же коомго мүнөздүү жашоонун бүтүндөй бир ыкмасын билдирет. Бул үйрөнгөн жүрүм-турумдун уникалдуу үлгүсү жана бул жүрүм-турумдун кесепеттери. Маданияттын элементтери алар таандык болгон жамааттын мүчөлөрү тарабынан бөлүшүлүп, кийинки муундарга өткөрүлүп берилет.

Коомдо калыптанган жашоо образы тарыхый процессте. Бүгүнкү күнгө жеткен баалуулуктар тарыхый процессте биримдикте. Аземдердин жана жөрөлгөлөрдүн кайталанышы тарыхтын жанданышына себеп болот. Эл ата-бабадан калган бул жөрөлгөлөрдү улантуунун бакытын сезет. Мына ушундай сезим менен кийинки муундар да салтты аңдап-түшүнүүдө. Бул азем ар кандай окуялардын натыйжасында көптөгөн салттардын биригишинен пайда болгон. Коомдук максатта уюштурулган чоңураак чогулуштар да салтанат катары аныкталат.

Түрк коомчулугунун кээ бирлери көчмөн жашоо образын кабыл алышкан. Кыргыздар көчмөн турмушун байыртадан 20-кылымдын башына чейин улантып келишкен. Көчмөндүүлүк – бул активдүү түзүлүшү менен коомду динамикалуу кармап турган жашоо образы. Көчмөн турмуштун шарты коомдун чоңунан кичинесине чейин жоопкерчиликти жүктөгөн. Көчмөн турмушта эркектер үстөмдүк кылган система үстөмдүк кылат. Кыргыздар да патриархалдык түзүлүштөгү эл. Патриархалдык түзүлүштө тукум маанилүү орунду ээлейт. Ушундан улам ата-бабаларды урматтап, урматташат. Үй-бүлө түзгөн үрп-адаттар, үрп-адаттар үй-бүлөнү башкарган коомдук эрежелер. Бул

эрежелерге баш ийбегендер айыптоо, четтетүү, коомдон уяткаруу сыяктуу санкцияларга туш болушу мүмкүн. Коомдун бул жазылбаган эрежелери коом тарабынан көзөмөлдөнүп, колдонулат. Ушул себептен ар бир инсан үй-бүлө жана коом алдында өзүнүн милдеттерин аткарат. Үй-бүлө башка түрк жамааттарындай эле кыргыз түрктөрүндө да маанилүү деп эсептелинет. Кыргыздын үрп-адат, каада-салты азыркы цивилизацияда элдин маданияты менен бир бүтүндүктү түзөт. Маданият, каада-салт, үрп-адаттар тарыхый процессте жаңыланып, айрым учурларда түп-тамырынан бери өзгөргөн. Экинчи жагынан, кыргыздар өздөрүнүн каада-салттарын бекем үй-бүлөлүк түзүлүштөрү, тууганчылык, уруулук байланыштары менен кийинки муундарга өткөрүп келишкен.

Кыргыздардагы негизги каада-салттарды жана жөрөлгөлөрдү социалдык-маданий тарыхтын өнүгүшүнөн иликтеген бул изилдөөнүн кириш сөзүндө коомдук, маданий жана социо-маданий тарыхка байланыштуу түшүнүктөр менен теориялык маалыматтарга басым жасалган. Андан соң социалдык-маданий нормалардын аныктамалары жасалды. Социалдык-маданий ченемдер коомдордун алгачкы доорлорунан тартып эле адамдар менен чырмалышкан. Каада-салт, үрп-адат, каада-салт, үрп-адаттар жазуу жүзүндө жок болсо да, коомдун инсандары тарабынан белгилүү болуп, күнүмдүк турмушта колдонулуп келе жатат. Коомдук тартип ушул жазылбаган мыйзам ченемдери менен камсыз кылынат. Урпактарга өтүп келе жаткан каада-салттар белгилүү бир колдонуу тартибине ээ. Адам жашоосунда үч маанилүү өткөөл этап бар. Булар төрөлүү, нике жана өлүм. Төрөлүү жана өлүм – бул бир гана жолу боло турган өткөөл мезгил. Туулган өткөөл мезгилдердин биринчиси болуп, коом тарабынан ыйык окуя катары кабыл алынган үчүн маанилүү. Ошондуктан төрөт алдында ар кандай даярдыктар көрүлөт. Ар кандай каада-салттар кош бойлуулук жана кусуу мезгилинде колдонулат. Бул доорлордо кыргыз маданиятына тиешелүү болгон качуу жана коргоо салттары да аткарылат. Кош бойлуулуктун акыркы этаптарында баланын жынысы болжолдонууда. Төрөткө чейинки жана төрөттөн кийинки мезгилде элдик ишенимдерге, ырым-жырымдарга көңүл бурулат. Башка түрк жамааттарындагыдай эле кыргыздарда да болгон Умай энеден жардам сурап, бала кырк күн болгонго чейин албастиден коргоого аракет кылышат. Ымыркайдын төрөлүшү кубанычтуу кабар катары көрүлүп, жарыяланат. Төрөгөндөн кийин кырк алуу жөрөлгөсү жасалып, балага ат коюлат. Ал басып баштаганда анын душу үзүлөт. Балалыктын акыркы мезгили катары кабыл алынган сүннөткө отургузуу аземинен кийин бала төрөлгөндөн тарта анын айланасында калыптанган жөрөлгөлөр аяктайт.

Изилдөөнүн экинчи бөлүгүн түзгөн нике кыюунун айланасында колдонулган жөрөлгөлөр жана аземдер ар бир коомдун маданиятына жараша калыптанган. Кыргыздарда никенин түрлөрү ар түрдүү. Үйлөнүү нике, ала качуу, бел куда, бешик куда, кайчу куда сыяктуу түрлөрү бар. Салтанаттар үйлөнүү тоюна чейин башталат. Үзгүлтүккө учуратуу аземинен кийин кыз узатуу жана үйлөнүү үлпөтү өтөт. Кыргыздын салтында калың берүү, сеп берүү тойдун негизги салты. Бул бөлүмдө кыргыз тилиндеги үйлөнүүгө байланыштуу жөрөлгөлөр кеңири талкууланат.

Изилдөөнүн үчүнчү бөлүгүндө адам жашоосундагы эң таасирдүү өткөөл этаптардын бири катары кабыл алынган кыргыз маданиятындагы өлүм жана өлүм жөрөлгөлөрү талкууга алынган. Ар бир коом сыяктуу эле кыргыздарда да терең таасир, кайгыны жаратат. Адамдын бул дүйнөдөгү акыркы өткөөл мезгили катары эсептелген кыргыздардын өлүм жөрөлгөлөрүнүн айланасында көптөгөн салттар калыптанган. Өлүм алдында жасалган даярдыктар, сөөк коюу жол-жоболору жана сөөк коюудан кийинки жөрөлгөлөр башка өткөөл мезгилдегидей эле кыргыз маданиятында да кылдат тартипте колдонулуп келет. Бул өңүттө бул бөлүмдө кыргыздардын өлүм жөрөлгөсү ачыкка чыгууга аракет кылынган.

Бул изилдөөдө сүрөттөмө сыпаттоо, окуяны салыштыруу баалоо, байкоо жана интервью сыяктуу ыкмалар колдонулган. Социалдык-маданий жактан кандай аземдер жана салтанаттар бар? Бул каада-салттардын өнүгүү процесси кыргыз тарыхында кандайча ачылат? Учурдагы колдонмолор менен мурунку тиркемелерди кантип салыштырса болот? Алардын суроолоруна жооп табуу аракети көрүлдү. Изилдөөнүн максаты – кыргыздардагы негизги каада-салттардын жана каада-салттардын тарыхый өнүгүү процессин жана учурдагы абалын социалдык-маданий тарых жагынан ачып берүү. Бул контекстте кыргыздардагы жөрөлгөлөрдү жана жөрөлгөлөрдү жана тарыхый өнүгүү процессин

социалдык-маданий тарых жагынан ачып берүү максатын көздөйт. Мезгил-мезгили менен 19-кылымдан азыркыга чейинки мезгил изилдөөнүн чегин түзгөн. Тема боюнча иш алып барууда жазма булактар менен талаадан чогултулган маалыматтарды бири-бири менен салыштыруу аракети жасалды. Жыйынтыгында бүгүнкү күндө кыргыздарда каада-салттардагы ырым-жырымдардын жакынкы тарыхта түп тамырына кайтканы, кайра жаралуу процесси совет доорунан кийин баштан кечирилгени көңүл бурууга арзыйт.

Ачкыч сөздөр: маданият, салт, кыргыз, төрөлүү, нике, өлүм.

АБСТРАКТ

Автор : Ферай ОФЛАЗ
Университет : Кыргызско-турецкий университет «Манас»
Специальность : История
Характеристика работы : Магистерская диссертация
Количество страниц : xx+144
Дата выпуска : 29 /06 / 2022 г.
Научный руководитель : Доц. докт. Дженгиз БУЯР

Торжества и церемонии кыргызов в контексте социокультурной истории

В классическом определении культуры акцент на материальных и духовных элементах общества означает также возникновение культуры как действия и идеологии. Исследования, оцениваемые в рамках социологии культуры, привели к возникновению различных методологических дискуссий по поводу этих двух различий (материального и духовного аспектов). Вопрос о том, возникает ли культурный элемент как действие или как идеология, определил два аспекта методических дискуссий. Первое использование понятия культуры воспринималось как деятельность по посеву и жатве, имея в виду изменение, производимое людьми в природе. Это событие действия сеяния и жатвы. Но сеяние и жатва — это не событие, возникающее спонтанно, за этим действием стоит интеллектуальное прошлое. Когда мы смотрим на культуры обществ, не только люди, живущие сегодня, но и каждый человек от их первых предков оказывает влияние на создание культуры этого общества. Результатом этого единства является актуализация интеллектуального накопления. С социологической точки зрения история культуры исследует не только конкретные события, выявленные сообществами, но и результаты ценностных действий индивидов в повседневных жизненных практиках.

В теоретической части исследования были предприняты попытки выделить такие понятия, как культура, общество, церемония, традиция, образ жизни, нормы, обычаи, переходные периоды. В этом отношении наиболее широко известно определение культуры как суммы материальных и духовных ценностей общества. В расширенном значении культура включает в себя все ценности, не встречающиеся в природе, но производимые и накапливаемые человеком. Все, что принадлежит человеческому роду, но не передается биологическим путем, составляет культуру. Культура относится ко всему образу жизни, уникальному для сообщества или общества. Это уникальная модель усвоенного поведения и последствия этого поведения. Элементы культуры разделяются членами сообщества, к которому они принадлежат, и передаются будущим поколениям.

Образ жизни, сформировавшийся в обществе, находится в историческом процессе. Ценности, дошедшие до сегодняшнего дня, находятся в единстве исторического процесса. Повторение обрядов и церемоний вызывает оживление истории. Люди испытывают счастье от продолжения этих обрядов, унаследованных от предков. С этим чувством следующие поколения также осознают традицию. Церемония была сформирована путем объединения многих традиций в результате различных событий. Более крупные собрания, организованные в общественных целях, также определяются как церемонии.

Некоторые турецкие общины ведут кочевой образ жизни. Кыргызы продолжали кочевой образ жизни с древнейших времен до начала 20 века. Кочевничество - это образ жизни, который поддерживает динамичность общества своей активной структурой. Условия кочевой жизни наложили ответственность на всех членов общества, от больших до малых. В кочевой жизни доминирует система, в которой доминируют мужчины. Кыргызы также являются нацией с патриархальным устройством. Родословная занимает важное место в патриархальной системе. По этой причине предков уважают и уважают. Обычаи и традиции, созданные семьей, являются социальными правилами, которые контролируют семью. Те, кто не соблюдает эти правила, могут

столкнуться с такими санкциями, как осуждение, исключение и позор от общества. Эти неписанные правила общества контролируются и применяются обществом. По этой причине каждый человек выполняет свои обязанности по отношению к семье и обществу. Семья считается важной для кыргызских турок, как и в других турецких общинах. Кыргызские обычаи и традиции составляют единое целое с культурой народа современной цивилизации. Культура, традиции и обычаи обновлялись в историческом процессе, а в некоторых случаях претерпевали радикальные изменения. С другой стороны, кыргызы передали будущим поколениям свои традиции крепкими семейными структурами, родственными и родовыми связями.

Во вводной части данного исследования, в которой рассматриваются основные обряды и обряды у кыргызов с точки зрения социокультурной истории, акцентируются понятия и теоретические сведения о социокультурной и социокультурной истории. Затем были даны определения социокультурных норм. Социокультурные нормы были переплетены с людьми с первых периодов обществ. Несмотря на то, что традиции, обычаи, традиции и обычаи не существуют в письменной форме, они известны отдельным представителям общества и продолжают применяться в повседневной жизни. Этими неписаными правовыми нормами обеспечивается общественный порядок. Традиции, передаваемые из поколения в поколение, имеют определенный порядок применения. В жизни человека есть три важных переходных этапа. Это рождение, брак и смерть. Рождение и смерть — это переходные периоды, которые можно пережить только один раз. Это важно, поскольку представляет собой первый из переходных периодов рождения и воспринимается обществом как священное событие. Поэтому перед родами делаются различные приготовления. Различные традиции практикуются во время беременности и периодов тяги. В эти периоды также практикуются традиции избегания и защиты, присущие кыргызской культуре. Пол ребенка прогнозируют на последних сроках беременности. Уделено внимание народным поверьям и суевериям в дородовом и послеродовом периоде. Как и в других тюркских общинах, помощи просят у матери умай, которая тоже у кыргызов, и стараются оберегать от албасти, пока ребенку не исполнится сорок дней. Рождение ребенка воспринимается и объявляется радостной новостью. После рождения проводится сорокалетняя церемония удаления, и ребенку дается имя. Когда он начинает ходить, его душ отключается. После обряда обрезания, который считается последним периодом детства, завершаются обряды, сформированные вокруг ребенка с самого рождения.

В третьей части исследования предпринята попытка обсудить смерть и обряды смерти в кыргызской культуре, которая считается одним из самых влиятельных переходных этапов в жизни человека. Как и любое общество, оно вызывает у кыргызов глубокое влияние и печаль. Многие традиции сложились вокруг обряда смерти кыргызов, который считается последним переходным периодом человека в этом мире. Подготовка к смерти, погребальные процедуры и послепогребальные обряды продолжают применяться в кыргызской культуре в скрупулезном порядке, как и в другие переходные периоды. В связи с этим в данном разделе пытались раскрыть погребальные обряды кыргызов.

В данном исследовании использовались такие методы, как описательное описание, сравнительная оценка событий, наблюдение и интервью. Что такое обряды и обряды с точки зрения социокультуры? Как можно выявить процесс развития этих обрядов и обрядов в кыргызской истории? Как можно сравнить текущие приложения и прошлые приложения? Была предпринята попытка найти ответы на их вопросы. Целью исследования было выявить исторический процесс развития и современное положение основных обрядов и обрядов у кыргызов с точки зрения социокультурной истории. В этом контексте она направлена на раскрытие обрядов и обрядов и исторического процесса развития у кыргызов с точки зрения социокультурной истории. Периодически период с 19 века по настоящее время составлял периодическую границу исследования. При рассмотрении этого вопроса были предприняты усилия для сопоставления письменных источников и информации, собранной с мест, друг с другом. В итоге примечательно, что обряды в обрядах и обрядах у кыргызов сегодня вернулись к своим корням в новейшей истории, а процесс возрождения переживался уже после советского.

Ключевые слова: культура, традиция, кыргызы, рождение, брак, смерть.

ABSTRACT

Author : Feray OFLAZ
University : Kyrgyz-Turkish Manas University
Department : History
Type of dissertation : Master Thesis
Number of pages : xx+144
Graduation date : 29 /06 / 2022
Supervisor : Assoc. Prof. Dr. Cengiz BUYAR

CELEBRATIONS AND CEREMONIES OF THE KYRGYZ IN TERMS OF SOCIO-CULTURAL HISTORY

In the classical definition of culture, the emphasis on the material and spiritual elements of society is also the emergence of culture as action and ideology. Studies evaluated within the sociology of culture have led to the emergence of different methodology discussions over these two distinctions (material and spiritual aspects). The question of whether a cultural element emerges as an action or as an ideology has determined two aspects of method discussions. The first use of the concept of culture was perceived as a sowing and reaping activity, referring to the change made by human beings in nature. This is a sowing and reaping action event. But sowing and reaping is not an event that emerges spontaneously, there is an intellectual past behind this action. When we look at the cultures of societies, not only the individuals living today, but also every individual from their first ancestors has an impact on the creation of the culture of that society. The actualization of an intellectual accumulation is a result of this unity. From a sociological point of view, cultural history not only examines concrete events revealed by communities but also the results of value-laden actions of individuals in daily life practices.

In the theoretical part of the study, concepts such as culture, society, ceremony, ceremony, tradition, life styles, norms, customs, customs, transition periods have been tried to be emphasized. In this respect, the most widely known definition of culture is the sum of the material and spiritual values of the society. In its expanded meaning, culture includes all values that are not found in nature, but produced and accumulated by human beings. Everything that belongs to the human species but is not biologically transmitted constitutes culture. Culture refers to a whole way of life unique to a community or society. It is a unique pattern of learned behaviors and the consequences of these behaviors. Elements of culture are shared by the members of the community to which they belong and are passed on to future generations.

The lifestyle formed in the society is in a historical process. The values that have reached today are in a unity in the historical process. The repetition of ceremonies and ceremonies causes the revival of history. People experience the happiness of continuing these ceremonies inherited from their ancestors. With this feeling, the next generations are also conscious of tradition. The ceremony was formed by the coming together of many traditions as a result of various occasions. Larger gatherings organized for social purposes are also defined as ceremonies.

Some of the Turkish communities have adopted the nomadic lifestyle. The Kyrgyz continued their nomadic lifestyle from ancient times to the beginning of the 20th century. Nomadism is a lifestyle that keeps the society dynamic with its active structure. The conditions of nomadic life have imposed a responsibility on everyone in society, from big to small. A male-dominated system is dominant in nomadic life. The Kyrgyz are also a nation with a patriarchal structure. Lineage has an important place in the patriarchal system. For this reason, ancestors are respected and respected. The customs and traditions created by the family are the social rules that control the family. Those who do not comply with these rules may face sanctions such as condemnation, exclusion, and shame from the society. These unwritten rules of society are controlled and applied by the society. For this reason, each individual fulfills his/her responsibilities towards family and society. Family is considered important in Kyrgyz Turks as in other

Turkish communities. Kyrgyz customs and traditions form a whole with the culture of the people in modern civilization. Culture, traditions and customs have renewed themselves in the historical process, and in some cases have experienced radical changes. On the other hand, the Kyrgyz have transferred their traditions to future generations with their strong family structures, kinship and tribal ties.

In the introduction part of this study, which examines the basic ceremonies and ceremonies in the Kyrgyz in terms of socio-cultural history, the concepts and theoretical information about social, cultural and socio-cultural history are emphasized. Then, definitions of socio-cultural norms were made. Socio-cultural norms have been intertwined with people since the first periods of societies. Even though the traditions, customs, traditions and customs do not exist in written form, they are known by the individuals of the society and continue to be applied in daily life. Social order is ensured by these unwritten rules of law. Traditions handed down for generations have a certain order of application. There are three important transitional stages in human life. These are birth, marriage and death. Birth and death are transitional periods that can be experienced only once. It is important because it represents the first of the birth transition periods and is accepted as a sacred event by the society. Therefore, various preparations are made before birth. Various traditions are practiced during pregnancy and craving periods. The traditions of avoidance and protection belonging to the Kyrgyz culture are also practiced in these periods. The baby's gender is being predicted in the last stages of pregnancy. Attention is paid to folk beliefs and superstitions in the prenatal and postnatal period. As in other Turkish communities, help is asked from the mother *umay*, who is also in the Kyrgyz, and it is tried to be protected against *albasti* until the baby is forty days old. The birth of the baby is seen and announced as joyful news. After the birth, forty removal ceremony is performed and the baby's name is given. When he starts walking, his shower is cut off. After the circumcision ceremony, which is accepted as the last period of childhood, the ceremonies shaped around the child from birth are completed.

The ceremonies and ceremonies applied around the marriage ceremony, which constitute the second part of the study, are shaped according to the culture of each society. Types of marriage are diverse among Kyrgyz. There are types of marriage such as arranged marriage, abduction, *bel kuda*, *cradle kuda*, *kayçu kuda*. Ceremonies begin before the wedding. After the interruption ceremony, the engagement ceremony and the wedding take place. In the Kyrgyz traditions, giving thick and dowry are the basic traditions of weddings. In this section, ceremonies related to marriage in Kyrgyz are discussed in detail.

In the third part of the study, death and death ceremonies in the Kyrgyz culture, which is accepted as one of the most influential transitional stages in human life, are tried to be discussed. Like every society, it causes deep impact and sadness among the Kyrgyz. Many traditions have been formed around the death ceremony of the Kyrgyz, which is considered as the last transition period of man in this world. Preparations made before death, burial procedures and post-burial ceremonies continue to be applied in a meticulous order in Kyrgyz culture, as in other transitional periods. In this context, in this section, the death ceremonies of the Kyrgyz were tried to be revealed.

In this study, methods such as descriptive description, comparative event evaluation, observation and interview were used. What are the ceremonies and ceremonies in terms of socio-culture? How can the development process of these ceremonies and ceremonies be revealed in the Kyrgyz history? How can current applications and past applications be compared? An attempt was made to find answers to their questions. The aim of the study was to reveal the historical development process and current situation of the basic ceremonies and ceremonies in the Kyrgyz in terms of socio-cultural history. In this context, it is aimed to reveal the ceremonies and ceremonies and the historical development process in the Kyrgyz in terms of socio-cultural history. Periodically, the period from the 19th century to the present constituted the period limit of the study. While dealing with the subject, efforts were made to compare the written sources and the information gathered from the field with each other. As a result, it is noteworthy that the rituals in ceremonies and ceremonies in the Kyrgyz today returned to their roots in the recent history, and the rebirth process was experienced after the Soviet.

Keywords: culture, tradition, Kyrgyz, birth, marriage, death.

ÖNSÖZ

Çalışma sürecinde her zaman yol gösterici olan, olumlu tavrıyla beni cesaretlendiren, bilgi birikimi ile çalışmama farklı açılardan bakmamı sağlayan beraber çalışmaktan ve her zaman öğrencisi olmaktan gurur duyduğum değerli danışman hocam Doç. Dr. Cengiz BUYAR'a sonsuz teşekkür ederim.

Hayatım boyunca yanımda olan, aldığım kararları her zaman destekleyen, sadece bu çalışma sürecinde değil tüm hayatım boyunca beni cesaretlendiren ve moral veren aileme sonsuz şükranlarımı sunar ve teşekkür ederim.

Bişkek, 2022

Feray OFLAZ

İÇİNDEKİLER

ETİK BEYAN	ii
TEZ ONAYI	iii
ÖZ.....	v
КЫСКАЧА МАЗМУНУ.....	vii
АБСТРАКТ	ix
ABSTRACT.....	xi
ÖNSÖZ	xiii
İÇİNDEKİLER	Error! Bookmark not defined.
KISALTMALAR	xvii
GİRİŞ	1
SOSYO-KÜLTÜR TARİHİ BAKIMINDAN KIRGIZLARDA TÖREN VE MERASİMLER	
Norm	9
Sosyal norm	10
Gelenek	11
Örf	14
Adet.....	15
Görenek	16
Töre	17
Kültürel kimlik	17
Tarihi kültür.....	18

BİRİNCİ BÖLÜM DOĞUM İLE İLGİLİ TÖREN VE MERASİMLER

1.1.DOĞUM ÖNCESİ.....	20
1.1.1.Hamilelik ve aşırma	25
1.1.2.Cinsiyet tahmini.....	26
1.2.DOĞUM	28
1.2.1.Doğuma hazırlık	28
1.2.2.Halk inancı	29
1.2.3.Doğumdan itibaren insanların hayatında olan batıl inançlar.....	30

1.2.4.Umay ene inancı	37
1.2.5.Albastı inancı	38
1.3.DOĞUM SONRASI	39
1.3.1.Kindük kesüü	40
1.3.2.Süyünçü	40
1.3.3.Ozandıruru.....	42
1.3.4.Ad koyma.....	42
1.3.5.Kırk çıkarma	45
1.3.6.Centek toyu	46
1.3.7.Beşik toyu	47
1.3.8.Tuşoo kesüü	48
1.3.9.Sünnet toyu	50

İKİNCİ BÖLÜM EVLENME İLE İLGİLİ TÖREN VE MERASİMLER

2.1.EVLİLİK.....	56
2.2.Evlilik Türleri	62
2.2.1.Görücü usulü kız isteme.	63
2.2.2.Kız kaçırma geleneği	63
2.2.3.Kız ve erkeğin kendi isteği ile evlenmeleri	63
2.2.4.Bel kuda	63
2.2.5.Beşik kuda	64
2.2.6.Kayçu kuda	64
2.2.7.İç güveysi.....	66
2.2.8.Kız kaçırma	66
2.2.9.Levirat geleneği ile evlenme	66
2.2.10.Damat ve gelinin düğün öncesi görüşmeleri.....	67
2.3.Düğün Öncesi Törenler.....	68
2.3.1.Söz kesme töreni.....	67
2.3.2.Nişanlanma merasimi	69
2.3.3.Kalın geleneği.....	70
2.3.4.Sep ‘Çeyiz’ geleneği.....	72
2.4.Evlilik Merasimi	74

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM ÖLÜM İLE İLGİLİ TÖREN VE MERASİMLER

3.1.ÖLÜM.....	85
3.1.1.Ölüm Öncesi Yapılanlar	88
3.2.2.Ölüm Anı	89
3.2.DEFİN MERASİMİ.....	89
3.2.1.Mezarlıkta Yapılan Merasimler	93
3.2.2.Ölü Aşı.....	95
3.2.3.Evde Yapılan Merasimler	97
3.2.4.Başsağlığı	97
3.2.5.Yas Merasimi.....	98
3.2.6.Vasiyet	99
SONUÇ	108
ДИССЕРТАЦИЯНЫН МАЗМУНУ	115
KAYNAKLAR	138
ÖZGEÇMİŞ	144

KISALTMALAR

Kısaltma	Bibliyografik Bilgi
a.g.e.	adı geçen eser
a.g.m.	adı geçen makale
a.g.md.	adı geçen madde
Akt.	aktaran
a.g.tz.	adı geçen tez
SSCB	Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği
çev.	Çeviren
der.	Derleyen
ed.	Editör
nu.	Numara
s.	Sayfa
ss.	sayfadan sayfaya
vb.	ve benzeri
vd.	ve devamı
y.y.	basım yeri yok

GİRİŞ

Kültür kelimesi etnolojik sözlüğe göre, bir halkın veya toplumun maddi ve manevi alanda oluşturduğu ürünlerin hepsini kapsamaktadır. Yeme, giyme, barınma, korunma, fiziksel ve ruhsal ihtiyaç, teknik araç-gereç, fikir, bilgi, inanç, gelenek, düşünce, davranış biçimi, yaşam tarzı hepsini ele almaktadır. Etnoloji, kültürü olmayan hiçbir topluluğu kabul etmemektedir. Ancak seviye olarak birbirinden iyi ve kötü durumda olan kültür grupları vardır.¹Kültür kelimesinin çeşitli anlamları vardır. Kültür latince ‘cultura’ kavramından gelmektedir. Latince kelime anlamı ‘toprağı işlemek’ demektir. Daha sonra Batı Avrupa dillerinde kazandığı ‘yüksek umumi bilgi’ anlamı ile Türkçeye girmiştir.² Kavram ilk başlarda birşeyi ekip yetiştirme ya da bakma sürecine verilen isim anlamında kullanılmıştır. Orta çağa gelindiğinde ise ‘insan beyninin geliştirilmesi’ anlamında kullanılmıştır. 18. Yüzyıl sonundan itibaren kültür kavramı, barbarlıktan ve ilkelikten kurtulup düzene girmeye doğru ilerleme anlamında kullanılmaya başlanmıştır. Zaman içerisinde, toplu halde yaşayan insanların günlük yaşam pratikleri içerisinde oluşturdukları değerleri, gelenekleri, görenekleri anlatan bir kavram olarak gelişmiştir.³ Fakat bu kavramlarda da "kültür"ün mânası, gereği kadar açık değildir. Başta sosyologlar ve sosyal psikologlar olmak üzere, umumiyetle kültür tarihçilerince "kültür" kelimesinin ilmî yönden ifade ettiği kavram aşağıdaki şekillerde belirlenmeye çalışılmıştır:

"Bilgiyi, imanı, san'atı, ahlâkı, hukuku, örf-âdeti ve insanın cemiyetin bir üyesi olması dolayısıyla kazandığı diğer bütün maharet ve itiyatları ihtiva eden mürekkep bir bütün." (E. B. Taylor)

"Bir topluluğun yaşama tarzı." (C. Wiesler)

"Atalardan gelen maddî-manevî değerler yekûnu." (E. Sapır)

"İnsanın tabiatı ve kendini idare etme yolu ile bizzat meydana getirdiği eser." (A. Young)

"Bir toplulukta örf ve âdetlerden, davranış tarzlarından, teşkilât ve tesislerden kurulu ahenkli bütün." (R. Thurnwald).

"Umûmi olarak inançlar, değer hükümleri, örf ve âdetler, zevkler, kısaca insan tarafından yapılmış ve yaratılmış herşey." (A. K. Kohen)

"Bir millet fertlerinin iştirak hâlinde bulunduğu manevî hayat." (F. A. Wolf)

¹ Sedat Veyis Örnek, Etnoloji Sözlüğü, s. 148

² İbrahim Kafesoğlu. (1998).Türk Milli Kültürü. Ötüken Yayınevi, İstanbul, s.1

³ Abdullah Özkan. (2010). Uluslararası ve Kültürlerarası İletişim Kampanyaları. İstanbul Üniversitesi Açık ve Uzaktan Eğitim Fakültesi, İstanbul, s.51

A. Vierkand şöyle der: "Bir yabana, bir kabilenin hudutlarını âdet ve yaşayış şekillerinin değişmesi ile kavrar; giyinmenin ve süslenmenin başka bir tarzı, ev eşyalarının ayrılıkları, başka silâhlar, yeni şarkılar, danslar vb... Diğer taraftan bütün bunlar aynı kabilenin kültüründe değişmez". Bu tanımlardan da anlaşılacağı üzere kültürün her toplulukta kendine has yaşayış ve davranış tarzı olmasıdır.⁴

Kültürlü insan kavramı, sanat, müzik, felsefe gibi konularda genel bilgi, düşünüş almış seçkin kişiyi ifade eder. İnsanların toplumda yaşamları nedeniyle öğrendikleri şeylerin toplamı anlamında kullanılır. Bu bakımdan her toplumun bir kültürü vardır.

Kültür kelime anlamı olarak, bir tür yaşam tarzının ifadesidir. Öğrenilmiş davranışlar ve bu davranışların sonuçlarından meydana gelen bir birleşimdir. Kültürü bir araya getiren öğeler, belli bir toplumda üyelerce paylaşılır ve aktarılır. Yemek yeme, giyim, kullanılan dil, ölü gömme gibi kavramları içine alır.

Başka bir ifade ile kültür, insan davranışlarında öğrenilen kısımdır. Bu tanım, kültürel davranış doğuştan sahip olunan ya da diğer kalıtsal özelliklerden ayırır. Toplumsal kalıtım olarak adlandırılabilir ve toplumsal grupta kuşaktan kuşağa aktarılabilir.⁵

Kültür yaygın olarak 'bir ulusun sahip olduğu maddi ve manevi değerler toplamı' olarak tanımlanır. Sadece ulusların kültüre sahip olacağı varsayımına dayanan bu tanım, kültürün anlamını sınırlandırır. 'Geniş anlamıyla kültür, doğada bulunmayan; insan tarafından üretilmiş ve biriktirilmiş tüm değerleri kapsar'. İnsan türüne ait olup da biyolojik aktarımla geçmeyen her şey kültürü oluşturur. Kültür, doğanın insanlaştırılma biçimi, bu insanlaştırmaya özgü süreç ve ürün olarak tanımlanabilir. Kültür, bir bakıma 'insanın dünyayı kendi evi haline getirme sürecidir'. Kültür, yalın olarak bir topluluk ya da toplumun kendine özgü 'bütün bir yaşam biçimini' ifade eder. Bu tanımdan anlaşılacağı gibi ulus içi ve ulus dışında olan toplulukların da kendine özgü kültürü mevcuttur. Kültür belli bir topluluğun sahip olduğu, öğrenilmiş davranışlar ve bu davranışların sonuçlarından meydana gelen özgün bir örüntüdür. Kültürün unsurları kültürün ait olduğu topluluğun üyeleri tarafından paylaşılır ve gelecek kuşaklara aktarılır. Kültür, belli bir toplumun üretim, eğlenme, öğrenme, bilme-bilim uygulama (teknik), duygusal ilişki, dinsel ilke ve tören, sanat, spor, devlet yönetimi, savaş vb. tarzlarını içerir. Kültür ile insan arasında yansımali bir etkileşim vardır. Kültür insan yapımıdır, aynı zamanda insanın sosyal anlamda insan olması için gerek duyduğu birşeydir. Bir toplumsal varlık olarak insan, kültürel bir ortama doğar ve önceden yaşamış insanların mirasıyla biçimlenir. İnsana ulaşan kültürel miras hem kişinin sahip olduğu topluluğa özgü değerleri ve ürünleri hem de insanlığın evrensel değer ürünlerini içerir. Kültür sayesinde

⁴ Kafesoğlu, a.g.e., s.1

⁵ Mahmut Tezcan.(1995a). Sosyolojiye Giriş Temel Kavramlar, Feryal Matbaası, Ankara, s.165-166

birey kendi toplumunda ve dünyada kendine bir yer edinir.⁶İnsanoğlunun dünyaya gelmesi ile birlikte dünyayı anlamlandırmaya çalışmaktadır. Anlamlandırma da gördüğü maddi unsurların hepsini isimlendirmiştir. Maddi unsurların isimlendirilip bilinmesi ile manevi unsurlara yönelinmiştir. Geçen bu süreç içerisinde insanoğlu çoğalmaya devam etmektedir. Bu çoğalmaların doğal sonucu olarak topluluklar oluşmaya başlamıştır. Topluluklar aynı bilinç sistemi üzerinde birleşerek toplumları oluşturmuşlardır. Toplumlar geçmişten gelerek dünyayı anlamlandırmaya ve kültür adını alan maddi manevi birikimi nesiller arasında ilerletmeye devam etmektedirler. Toplumlar kültür taşıyıcılığı görevini devam ettirirken her toplumun kendi özelliklerini içerisinde barındıran, dünyayı anlamlandırmayı hedefleyen, kendi kültüründen olmayanı ötekileştirdiği, maddi manevi öncelikleri olan değerleri olan kendi kültürü vardır. Kendi kültürü olan her toplum ilerleyen süreç içerisinde kendine özgü toplumsal bir sistem oluşturma yolunda ilerlemektedir. Bu adımlar ile toplumlar tarafından belirlenmiş bir toplumsal sistem oluşturulmuştur. Böylelikle toplumda düzenli yaşam tarzı ile nesillere aktarım sağlanmıştır. Günümüze gelen toplumsal kültür bu sayede gelmiştir.⁷ Toplumlarda kendine has olan değerler olarak tanımlayabileceğimiz kültür içindeki maddi ve manevi unsurlar ile bir bütündür. Manevi değerler dil, gelenek, görenek, örf, adet, inanç, törenlerden oluşurken maddi değerler, giyecek, yiyecek, barınma, tarım aletlerinden oluşmaktadır. Bunların birleşimi ile her toplumun kendine has kültür değeri oluşmaktadır. Diğer toplumlar gibi türklerinde kendine has kültürleri vardır. Bu her türk topluluğu için değişkenlik gösterse de kültürler arası pek çok ortak nokta vardır. Cesaret, dürüstlük, vatan sevgisi, kadına verilen değer, çocukların yetişmesi gibi değerler türk kültürünün özelliklerindendir.⁸

Eski Türkler, tarihte sadece kültür yaratıcı toplumlar olarak değil, aynı zamanda kültür alıcı toplumlar olarak da yer almışlardır. Kültür yaratıcılığı kadar kültürel aktarım da önemli bir güç kaynağını teşkil eder. Hiçbir toplum, sonuna kadar yeniliğe ve değişmeye kapalı kalmaz. Türklerin, tarihin başlangıcından beri birkaç uygarlık çemberini değiştirdiğini söyleyen Gökalp, türk toplum yapısının özelliklerini belirtmesi açısından haklı teşhisten bulunmuştur.⁹

Kültürün herkes tarafından benimsenecek bir tanımını bulmak güçtür. Antropologlar tarafından geliştirilen kültür kelimesi, eğitimde genellikle kişinin ya da bir topluluğun fikirde ve sanatta mükemmel olduğunu ifade eder. Toplumun kültürü ise, toplumun tüm yaşam biçimidir. Dolaşma, gezme, evlenme, boşanma gibi bütün yaşam

⁶ Cevat Özyurt.(2017). Eğitim Sosyolojisi Yazıları, Pegem Akademi, Ankara, s. 175.

⁷ Funda Aslan. (2018). Türk Kültürü İçerisinde Türk Aile Yapısının Yeri. Yüksek Lisans Tezi, Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Avrasya Araştırmaları Anabilim Dalı, Niğde, s. 3.

⁸ Aslan. a.g.e., s. 4

⁹ Orhan Türkdoğan. (2003). Türk Tarihinin Sosyolojisi, İq Yayıncılık, İstanbul, s. 209-210

düzeyini ele alır. Müzik dinleme, güzel sanatlar ile ilgilenme kitap okuma gibi tavırlar hepsi kültürle ilgilidir. Kültür sözcüğü genellikle üç anlamda kullanılır;

İlki, kültüre kişinin yaşamında toplumsal yoldan miras aldığı maddi ve manevi unsurların tümüdür. Her insan grubunun kendine özgü kültürü vardır.

İkincisi, ‘kişisel inceliğin idealini’ ifade der. Kültürlü insan deyimi bu anlamdadır. Zihinsel değerler alanında maharetli insan demektir. Bu kültür anlayışı bazen iyi insan oluşturabileceği gibi bazen de tam ters anlamda kullanılabilir. Kültür cehaletin karşılığı olarak da kullanılır.

Üçüncüsü, kültürün bireyden ziyade toplum gruplarının sahip olduğu manevi değerlere önem vermesi dolayısıyla etnolojik yönden olan anlamla ilgisi vardır.

Daha geniş anlamda kültürün anlamını incelersek insanın kullandığı aletleri, tüketim mallarını, toplumsal düzeni biçimlendiren kuralların, düşüncelerin, sanatların, inançların gelenek ve göreneklerin tümüyle bu kavram içinde yer aldığını görürüz.¹⁰

Hangi düzeydeki topluma ait olursa olsun maddi ve manevi ürünlerin hepsi kültür zenginliği içerisinde. Antropolojik alan bakımından kültür insanı hayvandan ayıran tüm özellikleri içermektedir. Kültür insan ihtiyaçlarının sonucu olarak oluşmaya başlar: beslenme, barınma vb. gereksinimlerin karşılanması için bir ortam oluşur ve insan bu ortam ile birlikte yaşar, bu ortam kültürdür. Buna göre denilebilir ki kültür doğurgan bir yapıdadır. Toplumun daha önce içinde bulunduğu kültür düzeyine ve koşullarına göre yeni bir yaşam düzeni olarak ortaya çıkar. Kültür olayı insanın tüm davranış ve yaşam tarzında vardır. Kültür canlıdır. Değişime uğrar, gelişir, etkilenir ve etkiler. Evrenselden özele doğru ise toplumlara özgü olanlar, sağlam bir bütünlük sonucunda ulusal kültür olarak adlandırılan, her ulusta da kendine has ayrıntılı kültür biçimleri ortaya çıkar. Kültür ile insan, çağ ve evren gerçeği bir bütünlük içerisinde. Tüm bu bütünlük ve etkinliklerin tümü, toplumsal olguyu gerçekleştirir.

Bireyler bireyleri, toplumlar toplumları, bireyler toplumları, toplumlar bireyleri etkilemeye devam eder.¹¹Kültür bir halkın yaşam tarzıdır. Başka bir tanımla kültür, varlığın bütün tarihi boyunca tabiatı ve kendisini nasıl idare edeceğini anlamak suretiyle insanın oluşturduğu eserdir. İnsanın kuşaktan kuşağa gelen başarılarından oluşmuştur.¹² Her nesilde gelişip büyüyerek sonraki nesile aktarılmıştır.

Millet olmuş her toplumun varlığa, dünyaya, hayata davranış biçimi farklı olur. En geneli ve kısacası toplumların yaşama şart ve biçimleri, ağırlamaları, gülmeleri farklılıklar

¹⁰ Saffet Bilhan. (1986). Eğitim Sosyolojisi, Ankara Üni. Dil ve Tarih-Coğrafya Yayınları, no:352, Ankara, s.171-172

¹¹ Bilhan, a.g.e., s. 175

¹² Bilhan, a.g.e., s. 176

gösterir. Bunun içindir ki bu seviyede olan kültür zorunlu olarak milli olur. Farklı olur, kimliği olur, başkaları tarafından ayırt edilebilir.

Toplumlar arasında maddi ve manevi kaynaklardan gelen benzerlikler vardır. Toplumlardaki farklılıklar hayatı kesin bir çizgi ile kapsamazlar ancak milli kimliği de farklılıklar oluşturur.

Kültürler arasında, insan doğasının aynı olmasından kaynaklı beraberlikler vardır. Bütün insanların topluluk halinde yaşamaları, aileler ve aileden oluşan birlikler oluşturmaları, hayata kurallar getirmeleri gibi.

Kültürü oluşturan maddi ve manevi yakınlıklar vardır. Kültür etkileşimi ile büyük benzerlikler, alışverişler olabilir. Ama kültürün tamamen etkilenmesi mümkün değildir.¹³

Kültür sözcüğünün oldukça uzun bir tarihçesi vardır. Konu üzerinde inceleme yapan Kroeber ve Kluckhohn (1952) yayımladıkları denemede, sözcüğün ve kavramın tarihsel sürecine geniş yer ayırmışlardır. Sözü edilen sürecin belli başlı dönüm noktalarına değinilecek olursak;

Sözcük Cultura'dan geliyor. Latince de, Colere, sürmek, ekip biçmek; Cultura ise Türkçe'deki 'ekin' karşılığında kullanılıyor. Culture sözcüğü 17. Yüzyıla kadar Fransızca da aynı anlamda kullanıldı. İlk kez Voltaire, sözcüğü insan zekâsının oluşumu, gelişimi, geliştirilmesi anlamında kullanmıştır. Sözcük buradan Almancaya ve takiben İspanyolca, İngilizce ve slav dillerine geçmiştir.¹⁴

Kültür kelimesinin İngilizcedeki en karmaşık kelimelerden biri olduğu söylenir. Etimolojik anlam olarak bakacak olursak doğadan türemiş bir kavramdır. Özgün anlamlarından biri çiftçilik ya da doğal gelişmedir.

'Kültür' ile aynı kökten gelen 'coulter', saban demirinin ağzı demektir. İnsan faaliyetlerinin en inceliklerinden birine işaret eden kelime tarım ve emek, ürün kelimelerinin temelidir.¹⁵

Medeniyet beşiği olan yerlerden biriside Orta Asya topraklarıdır. Orta Asya'da yaşayan Türk toplulukları sosyal hayatta hayvancılık ile ilgilendikleri için, hayvan terbiyesi ve yetiştirilmesi konusunda büyük gelişme göstermişlerdir. Orta Asya'da yaşayan Türk toplulukları hayvancılık ile birlikte tarım ile de ilgilenmişlerdir. Zaman içerisinde ticaret yollarına da hâkim olarak kasaba ve şehirler kurmuşlardır. Buralarda yerleşik kültür geliştirilmiştir.

¹³ Nevzat Köseoğlu. (1997). Milli Kültür ve Kimlik, Ötüken Yayınları, İstanbul, s.19-20.

¹⁴ Bozkurt Güvenç. (1999). İnsan ve Kültür. Remzi Kitapevi, İstanbul, s. 95-96.

¹⁵ Terry Eagleton. (2016). Kültür Yorumları, Özge Ç. (Çev), Ayrıntı Yayınları, İstanbul, s. 9-10.

Türk topluluklarının büyük kısmı göçebe yaşam tarzını benimsemişlerdir. Kırgızlar da yaşam tarzı olarak eski dönemlerden itibaren göçebe yaşam tarzında yaşamaktadırlar. Göçebe yaşam toplumu dinamik tutan bir yaşam tarzıdır. Kırgız türkleri ataerkil aile yapısına dayanan bir sistemde yaşamaktadırlar. Ataerkil yaşamda soy önemli bir yere sahiptir. Bu sebeple aile içerisinde atalara karşı bağlı olunmakta ve saygı gösterilmektedir. Pek çok göçebe toplumda görüldüğü üzere kültürün yiğitlik, dayanıklılık, erdemlilik ve büyüklere saygı, geleneklere bağlılık görülmektedir. Ailenin oluşturduğu gelenek ve görenekler aileyi kontrol eden sosyal kurallardandır. Bu kurallara uymayanlar toplum tarafından kınanma, ayıplanma, dışlanma gibi yaptırımlar ile karşı karşıya kalmışlardır. Yazılı bir kurala bağlı olmayan bu kurallar toplum tarafından uygulanıp devam ettirilmiştir. Bu sebeple her fert diğer aile fertlerine karşı sorumluluklarını yerine getirmiştir. Aile hayatı diğer Türk toplulukları gibi kırgız türklerinde de önemli kabul edilmiştir. Aile kurumu 'evlenmek' olarak adlandırılmış, yerleşik hayatın temel simgesi 'ev' toplumda önemli bir yere sahiptir.¹⁶

Sosyal Antropoloji, insanların oluşumlarını ve toplumsal uyumu oluşturmak için kuralları inceleyen bilim dalıdır. Çeşitli dallar ayrılabilir. İlk önce ilkel toplumlar ele alınırken günümüzde yaşayan kültürleri incelemektedir. İnsan davranışlarının karşılaştırılmalı olarak incelenmesi, evlilik gelenek göreneklere, sosyal siyasi örgütlenme, ahlak, inanç sistemi vb.

Her insan topluluğunun bir kültürü vardır. Antropolojinin konusu ise tek kelime ile kültürdür. Antropologlar tarafından kültür tanımlanmaya çalışılmıştır.

Bir toplumun maddi ve manevi alanlarda oluşturduğu ürünlerin tümüdür. (S. Veyis Örnek Etnoloji Sözlüğü s. 148)¹⁷

İnsanların fiziksel ve toplumsal çevrelerine uyum yapabilmeleri için yarattıkları maddi ve manevi eserlerin tümüdür. (S. Veyis Örnek Etnoloji Sözlüğü s. 148)

İnsanoğlunun yarattığı herşey. (Bozkurt Güvenç, İnsan ve Kültür, (4. Baskı) s. 97)

İnsanlar ihtiyaçlarını karşılamak için kültürü oluşturmuşlardır. Örneğin, üşümeyi engellemek için kıyafetler, yemek için kaplar, toplumsal güvenlik için kanun ve hukuk vb... tüm bunların toplumda bir yeri vardır. Hepsi belirli gereksinimlere cevap verirler. Gereksinimler ikiye ayrılır. İlki temel ihtiyaçları kapsar barınma ve korunma, yemek yeme gibi. İkincisi toplumsal ihtiyaçlar. Nitelikler, toplum tarafından kabul görme, rahat yaşam gibi.

¹⁶ Fazlı Polat. (2007). Kültürel Kimlikten Ulusal Kimliğe Kırgızistan Örneği. Aktif Yayınevi, Ankara, s. 91-92-93.

¹⁷ Mahmut Tezcan. (2008c). Kültürel Antropoloji Giriş, Maya Akademi, Ankara, s. 4.

Kültürün özellikleri,

Kültür toplumda ortak özellik gösterir.

Mantık bütünlüğü vardır. Anlamlıdır.

Kültür dinamik bir yapıdadır. Sürekli değişim vardır.

Kuşaklar arası toplumsal miras olarak devam ettirilir.

Toplumdaki üyeler arasında etkili ve otomatik iletişim sağlar.

Toplumu diğer toplumlardan ayırmaya yarar.

Toplumsal kişiliğin doğuş ve oluşumunda etkilidir.¹⁸

Kültür kelimesinin pek çok tanımı yapılmıştır. Çok tanımın olması ise kimilerine göre kültürü tanımsız olarak göstermiştir. Kültürü tanımlamak zor değildir ama aynı tanım üzerinde düşünce birliği sağlamak zordur. En genel tanımı ile kültür, insanın yarattığı herşeydir. Bütün olarak kültür, maddi ve manevi olarak ayrılabilir.

İnsanın oluşturduğu tüm araç ve gereçler maddi kültüre, gelenek, değer ve kurallar ise manevi kültüre dâhildir. Başka bir ifade ile maddi kültüre teknoloji, manevi kültüre ideoloji denilebilir. Kültür pek çok alanda bölünebilmektedir. Maddi, manevi, sanat, edebiyat olarak ayırmak yapay bir ayırmadır, aslında kültür bir bütündür.¹⁹

Toplum olmanın ilk aşaması ailedir. Eski Türk toplumunda en küçük birimdir. Türklerin sosyal hayatı aile bağları üzerine kurulmuştur. Aile türk toplumunun temelini oluşturmaktadır. Aile içerisinde birlik ve dayanışma önemli bir yere sahiptir. Ailedeki otorite babanın etrafında toplanmıştır. Babanın görevi ailenin geçimini sağlamak ve yetişen çocukları evlendirmektir. Erkek çocuğun yetişip babasına yardımcı olması babanın yükünü azaltmaktadır. ‘Tay yetişirse at dinlenir, oğul yetişirse baba dinlenir’ atasözü bu durumu anlatmaktadır. Bu bakımdan da erkek çocuğa önem verilmiş ve neslin devamı olarak görülmüştür. Babanın yanında en etkili kişi de annedir. Kadın erkeğin ‘evdeşi’ dir. Başta ev olmakla birlikte sahip olunan her şey eşlerin ortak malı kabul edilmektedir. İş bölümü anlayışı vardı ve erkek çocuk babanın, kız çocuk ise annenin sorumluluğundaydı. İş paylaşımına kadın aktif bir yere sahiptir. Yemek yapma, çocuklar ile ilgilenme, keçe işleme, hayvanlara bakma gibi pek çok görevi vardır. Kadının üzerinde kısıtlama yoktur. Örgüdür ve toplum tarafından saygı duyulmaktadır. Gerekliği zaman ata binip silah kullanmaktadır.²⁰ Ailede her biray toplumsal olarak kendi kültüründe üzerine yüklenen görevleri yerine getirmeye mecburdur. Toplumun onaylamadığı hareket

¹⁸ Tezcan, (2008c). a.g.e., s. 6.

¹⁹ Emre Kongar. (1997). Kültür Üzerine, Remzi Kitapevi, İstanbul, s. 19 -20.

²⁰ Salim Koca. (2003). Türk Kültürünün Temelleri, Kültür Yayınları, Ankara, s. 104- 105.

ve davranışlar yine toplum tarafından uygulanan cezalandırma ile kontrol edilmektedir. Bu cezalar genellikle ayıplanma ve toplumdan dışlanmadır. Kırgızlar zengin bir sözlü kültür geleneğine sahiptir. Uzun dönemler göçebe yaşam tarzında olmaları sebebiyle toplumsal kuralları sözlü olarak nesiller arasında devam ettirmişlerdir. Sosyal normların alanına giren bu toplumsal kurallar yaşamın hemen hemen her evresinde uygulanmıştır. Özellikle geçiş dönemleri tören ve merasimlerinde bu sosyal normların etkisi büyüktür. Sözlü kültür geleneğinden sonra bu gelenekler kırgız yazarları tarafından pek çok alanda ölümsüzleştirilmiştir.

Tez’de Kırgız etnografyasının önemli yazarlarından olan Amantur Akmatiev’in eserleri, Aydarbek S. Koçkunov, Arslanbek Kenzhesnov, Abdımambet Sariev gibi Kırgızların gelenek ve görenekler üzerine yazılan eserlerden faydalanılmıştır. Bu eserler Kırgızların bireysel, toplumsal, sosyal ve pek çok alanında bilgi vermektedir.

Sosyo Kültür Tarihi Bakımından Kırgızlarda Tören ve Merasimler

Kültür zaman içerisinde toplu halde yaşayan insanların günlük yaşamda kazandıkları pratiklikliği, gelenek, davranış olarak tanımlayan bir kavram olarak gelişmesidir. Kültür kavramının uygarlık kavramı ile aynı anlamı karşıladığı yönünde düşünceler vardır. Uygarlığın yapay olduğu insanın duygu dünyasının dışında kaldığı, teknik ve yapayı kapsadığı bu sebeple kültürden ayrı olduğu savunulmaktadır. Kültürün ise duygu dünyasını kapsadığı bu nedenle uygarlığa göre daha bireysel bir kavram olduğu savunulmaya başlanmıştır. Görüşlerin çeşitlenmesi ile birlikte bir görüş kültürün edebiyat, sanat ve düşünsel faaliyetler ile sınırlı kalmasını diğer görüş ise toplumla bir olan ve tüm insanları ilgilendiren her gelişme, değişme olarak anlamlandırmıştır. Kültür bir sosyal akrabalık bağı olarak da görülmüştür. Her kültür, içinde bulundurduğu dil, din, inanç, örf, adet, edebiyat, sanat, mimari, musiki vb. gelenekleri ile doğal bir bütündür.²¹Kültür alanı, içerisinde az ya da çok birbiri ile yakın kültürlerin olduğu coğrafi bölgedir. Örnek olarak, orta asya ülkelerinde yaşayan toplulukların kültür alanı. Bu kültür alanının belirlenmesinde önemli etkenler vardır. Bunlar, alanın içerisinde yaşayan etnik grupların kültürel olarak benzerliği, tarihsel olarak birbirleri ile etkileşimde olmalarıdır. Kültür alanının karakteri bölgede güçlü olan bir kültürün egemen olması ya da birden fazla kültürün karşılıklı etkileri ile oluşmaktadır. Kültür alanlarındaki sınırları ayırt etmek zordur, kültürler birbirlerinden etkilenmişlerdir.²²

Kırgız kültürü kendi yapısından taviz vermeden modern uygarlıkların getirdikleri yenilikler ile uyum sağlayabilecek bir yapıya sahiptir. Kırgız adet ve gelenekleri modern uygarlık içerisinde halkın genel kültürü ile bir parça oluşturur. 20. Yüzyılın başlarında halk kültürleri, gelenekler teknoloji ve sosyoekonomik gelişmeler ile değişime

²¹ Abdullah Özkan, a.g.m.. s. 51.

²² Örnek, S. V. a.g.e., s. 148.

uğramıştır. Pek çok gelenek unutulurken, kırgızların etnik özelliklerini taşıyan gelenek ve görenekleri korunmuştur.²³

Kültür, gelenek ve görenekler tarihi süreç içerisinde kendini yenilemiş, bazen ise köklü değişiklikler yaşamışlardır. Dini inançlar, doğum ölüm törenleri, sosyal ilişkiler örnektir. Bütün olarak kırgız halkının kültürü ve yaşam tarzı yenilenme ve gelişme yaşamıştır. Diğer taraftan kırgız türkleri güçlü aile yapısı, akrabalık ve kabile bağları, ülkelerine sevgileri, halklarını koruma içgüdüğü ile geleneklerini gelecek kuşaklara aktarmışlardır. Bu kültürün en önemli taşıyıcılarından birisi Manas destanıdır. Sözlü gelenek ile uzun yıllar gelecek kuşaklara aktarılan destan yazıya aktarılması ile birlikte kırgız halkının geleneklerini kayıt altına almış bulunmaktadır. Kırgız kültürünün araştırılması eski tarihlerden başlamaktadır. 14. Yüzyılın yarısından sonra doğu bilimci, seyyahlar tarafından kırgız kültürü ve etnik yaşantıları araştırılmaya başlanmıştır. 20. yüzyıla gelindiğinde ise kültürleri, yaşam tarzları, Sovyet öncesi ve sonrası yaşamları ayrıntılı olarak incelenmiştir. Kırgızların geleneksel kültürü çeşitli ve karışık etnokültürel bir yapıdadır. Zaman içerisinde farklı kültür ve geleneklerin etkisi ile tören ve merasimler değişip gelişerek günümüze ulaşmıştır. İslami inanış ile birlikte islam öncesi gelenekler de devam etmektedir. Çoğunlukla yaşam ile ilgili geleneklerin çoğu islam öncesinden devam etmektedir.²⁴Geleneklerin nesiller arası aktarımlarında önemli olan değerler vardır. Bu değerler toplulukların ilk dönemlerinden itibaren toplum ile iç içedirler.

Norm

İnsan sosyal ve kültürel bir varlık olarak hayatını devam ettirir. Hayatını devam ettirdiği sosyal alan, insan topluluğu ilişkilerin belirli bir düzen içerisinde devam etmesi ve kalıcı olması bazı normların gerekli olduğunu göstermektedir. Kısaca ifade ile toplum düzeninin sağlıklı ilerlemesi, kural ve sınırları olan ortak anlaşmadır. Kişinin doğasında olan bir zorunlulukla kişi yaşadığı toplumun parçasına dönüşür. Toplumu denetlemede sınırları olan yasalar, kurallar etkilidir. Bununla birlikte kurallara uyulmasını sağlamak ve devamlılığını sağlamak için kurallar dışında toplumlar tarafından oluşturulan kendi geleneksel kurallarına da ihtiyaç duyulmaktadır. Kurallar her toplumda kendine özgü olan gelenek, görenek, adet, töre ile açıklanabilmektedir. Normlar genel olarak topluluk halinde yaşayan kişilerin neyi nasıl, ne zaman yapmalarını gösteren kurallardır. Kültürler kendi topluluklarını birlik ve beraberlik içerisinde tutmak için insan davranışlarını kontrol etmek zorundadırlar. Normlar genel olarak iki gruba ayrılmaktadırlar. Bunlar formel ve informal'dir. Formel norm, yazılı ve sözlü olarak anlatılabilir. Yazılı olması ile resmiyet kazanırsa yasa olarak bilinmektedir. Kural sınırları vardır ve ihmali yasaklar. Informel norm ise yazılı ya da sözlü anlatıma ihtiyaç duymadan kişinin kendiliğinden

²³ Koçkunov, a.g.e., s. 887.

²⁴ Aydarbek S. Koçkunov. (2022). Kırgız Halkı ve Geleneksel Kültürleri, [s.544-550], Türkler 19. Cilt, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, s. 888.

olan davranışlarına denmektedir. Kişiler her iki norm kalıbına uymakta zorunludur. Kısacası resmi ve gayriresmi olarak da tanımlayabiliriz. Resmi normlar yasa ve yönetmelikler ile sınırları çizilen kurallardır. Cezalandırma sistemi önceden belirlenmiştir. Kural ihlali durumunda hapis ya da para cezası verilebilmektedir. Gayriresmi olanlar ise hiçbir yazılı kural ile sınırlandırılmayan normlardır. İhlal durumunda kişi toplum tarafından kınama, dışlanma, ayıplanma gibi davranışlar ile cezalandırılmaktadır.²⁵

Sosyal Norm

Toplumda insan davranışlarına yön veren sosyal normlar gelenek, görenek, örf, adet, töre olarak sıralanabilir. En fazla bilinen sosyal normlar bunlardır. Toplum kültürü ile iç içe olan bu normları birbirinden kesin olarak ayırmak zordur. Genellikle birbirlerine yerine kullanıldıkları bile olmaktadır. Ayırma ancak küçük özellik farkları ile olabilmektedir.

Türkçenin en eski sözlüğü Divan-ı Lüğatit Türk'e göre sosyal normların tanımı töre ve adet kelimeleri kullanılmaktadır. Töre Arapça 'resm' kelimesi olarak kural, düzenleme anlamına gelmektedir. Kaşgarlı Mahmut 'adet' ve 'ürgeyük' kelimelerini aynı anlamda kabul etmiştir. Önceki nesillerden gelen davranışlar olarak anlamlandırılmıştır. Adet ve Töre kelimeleri sosyal norm olarak kabul edilmektedir. Anlam farkları mevcuttur. Töre devlet ile ilgili yazılı olmayan kanunlar anlamındadır. Yaptırım konusunda etkilidir. Adet ise alışılmış davranışların sosyal normudur. Yaptırım konusunda töre kadar etkin değildir. Kaşgarlı Mahmud dönemindeki olayların tanımlanmasında sosyal normları kullanmıştır. Örnek olarak, kağandan aşağıda olan insanlara unvan verilebilir bu töre kapsamındadır. Ailede vefat eden birisi için yemek vermek ise adet kapsamındadır.²⁶ Toplumsal hayatta zaman içerisinde doğal olarak kişilerin davranışlarını belirleyen sosyal kurallar oluşmuştur. Bu sosyal kurallar topluma, yaptırım gücüne, yönetime, döneme göre farklılıklar gösterebilmektedir. Yazılı yasalar ve ahlak kurallarının dışında toplumun benimsediği sosyal normlar vardır. Bunlar, gelenek, görenek, örf, adet, töre kavramları ile tanımlanmaktadır. Toplumun tarihsel süreci içerisinde sosyal normları ifade etmek üzere kullandığı kavramlar toplumun bünyesinde olan düşüncelerin, hislerin anlaşılmasının bir yoludur. Değişen hayat koşulları ile bağlantılı olarak sosyal normlar da da değişimler olabilmektedir. Toplum değişime nasıl karşılık verdiyse bu doğal olarak normlara yansır. Normlar birbiri ile yakın anlamda olsa da aslında birbirlerinden farkları vardır. Bazen normların birbirinin yerine kullanıldığı görülmektedir.²⁷ Norm kelimesi ölçü ya da kural anlamına gelmektedir. Toplum bilimi anlamında değerlendirildiğinde ise

²⁵ Erol Eroğlu. (2015). Geçmişten Günümüze Sosyal Normlar, Akademik Bakış Dergisi, sayı 50, s. 299-300.

²⁶ Eroğlu, a.g.m., s. 300-301.

²⁷ Dilaver Düzgün, (2007). Divanü Lüğati't-Türk'te Sosyal Normları Karşılayan Kavramlar, A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi, sayı 35, Erzurum, s. 202.

kişi davranışlarının kendilerine göre belirlendiği, değerlendirildiği, onaylandığı ya da kınandığı kurallar olarak tanımlanmaktadır. Normlar ideal davranma ve belli doğru'ya dayanmaktadır. Doğru ve ideal davranma toplum tarafından belirlenmektedir.²⁸Sosyal normlar, insanların ve grupların hareketlerini bazı sınır ve otoriteye göre belirleyen kurallara denmektedir. Toplum içerisinde ki kişilerin paylaştıkları, uyulması beklenen, uyulmadığı durumda pozitif ya da negatif sonuçlar ile karşılaşılabilen standartlardır. Cemiyet halinde yaşayan insanları belirli sınırlar çerçevesinde davranmaya zorlamaya sosyal norm denmektedir. Norm için insanların ifade etmesini istediği davranışı belirlemektedir, diyebiliriz. Tek davranış olarak değil davranışlar olarak karşımıza çıkmaktadır. Toplumun varlığını sürdürebilmesi için kişi ve gruplar arasında ilişkileri sürdürebilecek sınırların oluşturulması gerekmektedir. Başka bir deyişle sosyal hayat içerisinde fertlerin davranışlarını belli kurallara göre ltlenmiş olması gerekmektedir. İnsanlar için böyle kuralların olması doğal ihtiyaçtır. Diğer bir norm tanımında, sosyal kuralları düzenleme standı olarak tanımlanmaktadır. Bir grup için sosyal norm yönetim standıdır. Kişinin davranışlarının diğer insanlar tarafından nasıl değerlendirilmesidir. Bu değerlendirmeler kişinin onandığını ya da onanmadığını göstermektedir. Toplumun kültürünün büyük kısmı normlardan oluşmaktadır. Toplumun devamının sağlanabilmesi içinde normları yaşamında uygulamak ve gerektiği durumlarda değiştirerek mevcut yaşamına adapte etmekte zorunludur.²⁹Sosyal normların ortak özellikleri yaptırım gleridir. Yaptırımlar, denetimi elde tutmak için kişilerin, grupların, toplulukların üzerinde teşvik eden, caydıran, ödüllendiren etkilerini göstermektedir. Toplamlar üzerinde etkin olan bu sosyal normlar, kırgız halkı üzerinde de etkin bir yapıya sahiptir. Gelenekler, görenekler, örf, adetler gibi sosyal normların kırgız yaşamı üzerinde etkisi büyüktür. Çoğu zaman birbirlerini tanımlasalar da birbirleri yerine kullanıldıkları da görülmektedir. Tanımlamanın dışında farklı yönleriyle de birbirleri arasında ayırt edilmektedirler.³⁰

Gelenek Tanımı

Gelenek; toplumda değer ve kurumların en yavaş değişen ve eski toplum geleneklerini yeni gelenekler ile bağlayan sosyal miras. Toplumun eski ve yeni geleneklerinin bağlanması her toplumda eşit değildir. Bazı sosyologlar devrim gibi radikal olayların gelenekleri ortadan kaldırdıklarını iddia etse de devrimlerden sonra devam eden gelenekler vardır.³¹Gelenek kavramının tek bir anlamı yoktur. Degerler sistemi olarak kabul gören gelenek ile sosyal norm olarak düşünülen gelenek birbirinden farklıdır. Biri sosyal olgu olarak kabul edilirken diğeri değer sistemi olarak kabul edilen

²⁸ Selim Eren, (2007). Toplumsal Norm, Ahlak ve Din, C.. İlahiyat Fakültesi Dergisi, XI/2-289-316, s. 29-291.

²⁹ Mehmet Tan, (1994). Toplum Düzeninin Sağlanmasında Yazılı Olmayan Hukukun Rolü, T.C. Yükseköğretim Kurulu Dökümantasyon Merkezi, İstanbul, s. 7-8.

³⁰ Polat, a.g.e., s. 48.

³¹ lken H.Z. a.g.e., s. 115.

gelenek farklıdır. XIII. yüzyıldan itibaren modern toplumların sahip olmadığı değerler gelenek olarak kabul edilmiştir. Deger sistemi olarak kabul edilen gelenekler ilahi güçlerin etkisinde antik dönemleri ve orta çağı etkileyen geleneklerdir. Sosyal norm olarak kabul edilen gelenek ise birey ve toplum arasındaki ilişkileri düzenleyen kurallardır. Deger sistemi olarak kabul edilen gelenek günümüzde çağ dışılık, gerilik olarak anlaşıldığı için sosyal norm anlamında kullanılan gelenek de bu durumdan etkilenmiştir. Gelenekler, kuşaklar arasında iletilen, iletilme sonucunda kalıp davranış haline gelen eski alışkanlıklardır. Bu tanımdan yola çıkarak geleneğin alışkanlık haline gelen davranışı ifade etmektedir. İngilizce kelime anlamı ‘tradition’ olan gelenek Latince ‘tradere’ anlamına gelmektedir. Günümüzde gelenekler farklı alanda varlıklarını sürdürmektedirler. Örnek olarak; sanat geleneği, bilim geleneği. Günümüzde modern dünya olarak adlandırdığımız bu yaşamı insanoğlu olarak bizim oluşturduğumuz bir gelenektir. Modern yaşam da bir gelenektir.³²Toplu yaşam kişiler ve gruplar arasındaki ilişkilerin sağlıklı devamı için bazı beklentileri ve dikkat etmeleri gerektirmektedir. Bu tür beklentiler sosyal norm olarak kabul edilmektedir. Sosyal normlar alışkanlıklar, örf ve adetler, gelenek ve görenekleri sonrasında ise kanunları içine alan geniş bir alandır. Sosyal normlar kişiler ve gruplar üzerinde caydırıcı ya da özendirici yaptırımlarda bulunabilir. Böylelikle toplumda ihtiyaç duyulan düzen sağlanmış olur.³³Gelenek kelimesi bir toplulukta nesilden nesile geçen kültürel miras, töre, alışkanlıklardır. Sözlü ve yazılı olarak ikiye ayrılmaktadır. Gelenekler bazı durumlar da toplumun gelişmesini etkileyecek yavaşlıktadırlar.³⁴Geleneklerin değişimi yavaş gerçekleşir. Sosyal normlar içerisinde güçlü olan bir diğer norm da gelenektir. Türkçe ‘gelmek’den türeyen gelenek kelimesi nesilden nesile aktarılan kültür mirasları arasında yer almaktadır. Gelenek kelimesi Kırgızca’da salt kelimesi ile ifade edilmektedir. Eski Latince’de ‘geçirmek’ anlamına gelen kelime nesiller arasında gelen sosyal mirası iletmek, devam ettirmek anlamına gelmektedir.³⁵Gelenek kelimesi sosyal bilimlerin farklı anlamlarında ilgi alanına göre anlamlandırılmıştır. Genel anlamı ise toplumun kendinden önceki nesilden devraldığı ve kendinden sonra gelen nesle devrettiği maddi manevi uygulama biçimi olarak tanımlamaktadır. Toplumun ortak mirasını oluşturan ve devamlılığı sağlayan gelenekler toplumun değerini, uygulama yöntemini ve sonraki nesle aktarımını kapsamaktadır. Bu kapsam kişilere bilgi birikimi ile davranış kuralı sunmaktadır. Kişilere endişe etmeden yaşayacakları toplumu vermektedir.³⁶Sosyal hayatın büyük bölümünü gelenekler oluşturmaktadır toplumda nesilden nesile aktarılan bilgi, beceri, davranışlar geleneklerin içerisinde yer almaktadır. Kırgızcada *salt* kavramı geleneği ifade etmektedir.

³² Serdar Uğurlu, (2010). Gelenek ve Kimlik İlişkisi, Doktora Tezi, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, s. 8-9.

³³ Kemal Polat. (2008). Beşikten Mezara Kırgız Türklerinde Gelenek ve İnanışlar, T.D.V.Y., Ankara, s. 46

³⁴ Örnek. S.V. a.g.e., s. 94.

³⁵ Polat, a.g.e., s. 53.

³⁶ Hüseyin Yılmaz. (2005). Gelenek, Gelenekçilik ve Gelenekselcilik, Muhafazakâr Düşünce, yıl 1, sayı 3, s. 40.

Gelenek, ahlaki ilişkiler, alışkanlıkların âdete dönüşmüş bütün halidir. Türkçe de gelenek kavramı toplumda eskiden gelmesi dolayısıyla saygı gösterilip nesiller arası devam ettirilen kültürel kalıntı ve alışkanlıklar olarak tanımlanmaktadır. Türkçe ve Kırgızca gelenek kelimesi yakın kelimeler ile anlamlandırılmıştır. Her iki dilde de gelenek kelimesi nesilden nesile toplumun fikri ile korunmuş, toplum ve psikolojisine ait terbiye anlamındadır.³⁷

Kültüre geçmiş dönemde irfan denilen bir anlam yüklenmiştir. İlim ve irfan, bilgi “sonradan öğrenilen” ile zihnin anlama kabiliyeti ile geçmiş tecrübeler ile oluşmuş ‘irfan’ı ayrı kabul etmektedir. Kültürün öz tanımlarından biri halkın tarzı, yaşayışıdır.³⁸

Türk toplumlarının en eskilerinden biri de kırgız türkleridir. Eskiden beri göçebe sisteme dayalı bir yaşam biçimini benimsemişlerdir. Bozkır üzerinde yaşam alanlarını kendilerine ve hayvan sürülerine yiyecek bulabilecekleri bölgeye göre benimsemişlerdir. Buna göre, gelenekleri, adetleri, düşünce ve yaşam tarzları bu dorultuda şekillenmiştir.³⁹

Sosyolojiye göre tören ve ritüel arasında farklar mevcuttur. Tören için birden fazla kişinin bulunduğu bir grup gerekirken, ritüel ise kollektif ya da tek bir kişi ile de uygulanabilmektedir. Ritüel kavramı sosyal bilimlerin pek alanı tarafından incelenmiş ve yorumlamıştır. Değerlendirmelerde kalıplaşan davranışlar, toplumsal anlaşıma esas alınmıştır. Halk bilimi tarafından eski inanç sistemleri dahil olmak üzere pek çok kültürel katman ve toplumsal kabulleri gösteren uygulamalar bütünü olarak kabul edilmektedir. Ritüeller toplumsal hafızanın önemli belleklerindenidir. Ritüelistik uygulamalar içerisinde tarih, kültür, inanç sistemi, sosyoloji gibi alanlardan öğeler bulundurmaktadır. Ritüeller kültürel mirası gelecek nesillere aktarmada önemli role sahiptir. Geleneklerin devamına ve değerlerin kökleşmesine yardım ederek kültürel unsurları sağlamlaştırır, bireyleri bir araya getirir, bireyler arası toplumsal bağı güçlendirerek ortaklığı sağlamlaştırmaktadır.⁴⁰ Ritüellerin yoğun olarak uygulandığı alanlar geçiş dönemleridir. Geleneksel kutlamalar inanç ve etnik temelli uygulamalar ile uygulanmaktadır. Bu kutlamalarda ritüeller de ki inanç izleri ve doğru davranışları öven, destekleyen hatıralardır.⁴¹

Sosyal ve dini kuralların yazıya geçirilmediği toplumlarda gelenekler ve ritüeller bulundukları sosyal ortamda düzenin sağlanıp korunması gibi toplumsal işlevlerde oldukça etkilidirler. Gelecek kuşaklara sözlü kültür ile aktarılan kırgız kültüründe ritüellerin etkisi büyüktür. Kırgızlarda ritüeller toplumsal hafızada dayanışmayı artırma ve sürdürmede etkili olmuşlardır. 19. yüzyıl kadar sözlü kültürü aktif olarak kullanan

³⁷ Kemal Polat, a.g.e., s. 54.

³⁸ Tuncer Baykara. (2001), Türk Kültür Tarihine Bakışlar, Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları, Ankara, s. 8.

³⁹ Mustafa Erdem. (2005). Kırgız Türkleri Dini ve Sosyal Hayat, T.D.V.Y, Ankara, s. 231.

⁴⁰ Nezir Temür, Kırgız Toplumunda Ritüelistik Türkler, Gazi Türkiyat Dergisi, Bahar 201/Sayı 6, s. 298.

⁴¹ Temür, a.g.m., s. 298.

Kırgızlar geleneklerini ritüeller sayesinde korumuş ve günümüze getirmişlerdir.⁴²Sosyal normlar içerisinde yer alan gelenek, kişiyi içinde yaşadığı toplumun kurallarına uymaya zorlayan ve diğer normlara oranla yaptırım gücü fazla olan sosyal normdur. Gelenekler insanların ilk toplu olarak yaşamaya başladığı dönemlerden itibaren yavaş bir birikim ile günümüze gelmişlerdir. Yavaş olmasının bir sebebi de sözlü kültür ile taşınıyor olmasından kaynaklıdır. Bünyelerinden pek çok sosyal normu da bulundurarak sistemleşmişlerdir. Örnek olarak, ölüm geleneği etrafında onlarca örf ve gelenek oluşmuştur. Geleneklerin değişimi yavaş ve zaman içerisinde olmaktadır. Zamanla öğrenilmelerinden kaynaklı olarak hızlı değişikliklere karşı kapalıdır. Geleneğin içerisinde olan sosyal normların yaptırım güçleri değişkenlik gösterebilmektedir. Adet geleneğe göre daha az etkide olabilirken, gelenek de Türk kültüründen eskiden beri aktif olan töreye göre daha az etkin olabilmektedir. Geleneğin oluşumu birkaç nesili bulmaktadır. Örneğin; evlenme geleneği birkaç nesilde oluşmuş ve sürekli oluşum ile varlığını devam ettirmektedir.⁴³Gelenekler sosyal normların büyük bir kısmını kapsamaktadır. Yaptırım gücü bakımından adetten daha güçlü, örf ve töreden daha zayıftır. Türkçe gelmekten türetilen gelenek kelimesi, an'ane kelimesi ile aynı anlamda kabul edilmektedir. Gelenek kelimesi uzun süre boyunca nesiller arasında aktarılan efsane, destan, alışkanlıkların devam ettirilmesidir. Gelenekler yapısal olarak sabit değildir. İçerisinde bulundukları toplumun itiyaçlarına göre değişen ve gelişen, yeni geleneklerin oluşumunda destek olan normlardır. Adetlerden daha etkin olarak toplumsal hayatın düzenlenmesinde etkilidirler. Tutucu yapıya sahip gelenekler aile, hukuk gibi konularda etkilidirler. Kişinin bu gelenekleri önemsememesi ve karşı gelmesi durumunda toplum tarafından dışlanarak cezalandırılmaktadır. Yasa, geleneklere karşı olan davranışları belirli ölçüde cezalandırmaya görevlidir. Gelenekler yasalardan daha kapsamlı bir alanı yönetmektedirler. Gelişmeyi destekleyen gelenekler olduğu gibi toplumun ilerlemesine faydası olmayan gelenekler de vardır.⁴⁴

Örf

Örf, toplumda ahlak ve kanun yerine kullanılabilen ancak yazılı olmayan kanundur.⁴⁵Örf, adet ile kıyaslandığı zaman yaptırım gücünün daha kuvvetli olduğu görülmektedir.⁴⁶Örf kelimesini sosyal norm kavramı içerisinde ele alırsak, toplumun sert beklentileri olan örnek davranışlardır. Toplumun içerisinde bulunduğu sistemin temel taşları niteliğindedir. Bu sistem zaman içerisinde gelişip değişen bulunduğu topluma ait bir hukuk sistemini ya da kuralları oluşturmaktadır. Örf; kişi, ailesi, akrabaları, arkadaşları, toplumu, ulusu gibi ilişki bağları üzerinde etkilidir. Sosyal normlar genel

⁴² Temür, a.g.m., s. 299.

⁴³ Uğurlu, a.g.e., s. 35-36.

⁴⁴ Eroğlu, a.g.m. s. 304.

⁴⁵ Örnek. S.V. a.g.e., s. 190.

⁴⁶ Ülken, H.Z., a.g.e., s. 225.

olarak kişiyi baskılayıcı, kontrol edici yapıdadırlar. Örf’de kişinin aile içerisinde, akrabalarının yanında ve toplumda beklenen davranışları yapmaktadır. Zaman içerisinde kişilere dayatılan bu normlar toplumsal örf’e dönüşerek günlük yaşamda uygulanmaktadır. Toplumların inandıkları dinin etkisi ile örf kavramı inanç ile yeniden şekillenmiştir. Türk topluluklarında da bu durum yaşanmıştır. Oluşturulan Türk örfleri islamîyetin etkisi ile yeniden yorumlanmıştır.⁴⁷Sosyal norm olarak örf hukuksal anlamda daha baskın bir işlevdedir. Örf kelimesi Arapça kökenlidir ve dilimize Arapçadan gelmiştir. Örfler çoğunlukla toplum tarafından katı kuralları olan beklentiler olarak görülmektedir. Örflerin amacı kişi ile kişilerin, kişi ile ailenin, kişi ile toplumun arasındaki ilişkileri düzenlemesi ve desteklemesidir. Kimi toplumlarca örf’lere karşı çıkma yasaya karşı çıkma ile aynı tutulmaktadır. Bu görüş cezalandırmaya da etki etmektedir. Birey toplum tarafından cezalandırıldığında bu cezanın etkisi bireyin iç dünyasında yasalardan daha ağır bir etki yaratabilmektedir.⁴⁸Türkçede ‘örf adet’ şeklinde kullanılan kelime kırgız dilinde ‘ürp adet’ şeklinde ifade edilmektedir. Toplumda kanun olarak kabul edilen ancak resmîyette kanun olmayan davranış şeklidir.⁴⁹

Adet

Bir toplumun uymaya alıştığı ve toplum tarafından uyulması gerekli görülen davranış kalıbıdır. Öf’ler ile kıyaslandığında adetler daha yumuşak yapıdadır.⁵⁰Adet; belirli bir toplum için yapılması gereken davranış şekli. Halk tarafından alışılmış olan yaygın toplum kurumu. Adet kelimesi örf ile eş anlamlı olarak kullanılabilen bir kelimedir. Yaptırım güçleri kanun kuvvetinde olabilmektedir. Bu durumda da adet hukuku doğmaktadır.⁵¹Adet bulunduğu sosyal normlar içerisinde zayıf olan normlardan biridir. Adetleri oluşturan içerisinde bulundukları geleneklerdir. Adet kişinin içinde bulunduğu toplumda tavır, davranış tarzı, alışkanlıklardır. Adet’in sınır ve çerçevesini toplumun içinde bulunduğu gelenekler belirlemektedir. Geleneğin içerisinde bulunmayan davranış adet olarak devam etmemektedir. Örnek olarak; ölüm geleneğinde eğlence içeren bir uygulama adet olmaz ama yas tutma adet olarak kabul görebilir. Geleneğin desteklediği uygulamalar adet olabilir. Gelenek tarafından desteklendiği için de alışkanlık kazanır ve sürdürülür. Kişiler bu adetleri yerine getirirken sorgulama yapmadan devam ettiriler. Toplum tarafından herkesçe uygulanan gelenekler ile çatışmayan adetler bir görev kabul edilerek uygulanmaya devam etmektedir.⁵²Adet toplum tarafından kabul görmüş eskiden itibaren uygulanarak kabul görmüş anlamındadır. Alışılmış olan davranışların tekrar edilmesidir. Kısaca tanımında da alışılan davranışların kalıplaşmasıdır. Örf ve töre de ‘yapılma’ zorunluluğu yerine, adette ‘yapılmalı’

⁴⁷ Uğurlu, a.g.e., s. 33-35.

⁴⁸ Eroğlu, a.g.m., s. 304.

⁴⁹ Polat, a.g.e., s. 49.

⁵⁰ Sedat Veyis Örnek, (1971). Etnoloji Sözlüğü, A.Ü.D.T.C.F. Yayınları, Ankara, s. 13.

⁵¹ Hilmi Ziya Ülken, (1969). Sosyoloji Sözlüğü, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, s. 3.

⁵² Uğurlu, a.g.e., s. 41-42.

anlamındadır. Diğer sosyal normlar gibi adetler de pek çok sosyal ilişkiyi düzenlemekte ve kontrol etmektedir. Toplumsal hayattaki düzende ve kurallara uyulmasında adetlerin etkisi büyüktür. Örnek olarak, yolcu karşılayıp uğurlama, sofranın düzeni, selamlaşma, önemli günlerdeki konuşma ve tavırlar âdetin kapsamına girmektedir.⁵³Toplum tarafından kabul görülüp desteklendiği için adetlere uyulmadığı durumlarda yine cezalandırması da toplum tarafından olmaktadır. Bu kişiler dışlanır ya da ayıplanarak yaptığının yanlış olduğu gösterilir.

Görenek

Görenek kelimesi, bir şeyin görüldüğü gibi yapılması anlamına gelmektedir. Karşı çıkma durumunda etkisi zayıf olan gelenek, gelenek ve adetlerden daha az etkilidir.⁵⁴Görenek, örf ve adetten yaptırım gücünün daha zayıf olması ile ayrılan sosyal norm tipidir. Görenek, adet ve geleneklere oranla gevşek yapıdadır ama modaya oranla yaptırım gücü fazladır. Görenekler birkaç nesil boyunca devam edebilirler, geleneklere de dahil olabilirler.⁵⁵Gör-mek fiilinin kökünden türemiştir. Görülen önceki davranıştan görülerek yapılan uygulamadır. Sosyal norm olarak görenek, görülerek uygulanmaya başlayan, tekrar edilen, kabullenilen uygulamadır. Görenek diğer sosyal normlara göre esnek yapıda olan bir uygulamadır. Devam ettirilebilir, genel geçer de olabilir. Sosyal alışkanlıklar ile ortak özellikleri vardır, görülen yapılabilir ancak yapılmasında zorunluluk yoktur. Örnek olarak; misafirlğe gidilen bir eve hediye götürmek. İstek dahilinde hediye götürülebilir ama bu zorunlu olarak yapılması gereken bir sosyal norm değildir. Toplum göreneği devam ettirebildiği gibi birbirinden bağımsız olarak uygulamayada bilir.⁵⁶Görenek, bir davranışı eskiden yapılageldiği şekilde alıp devam ettirme anlamındadır. Görenek ihtiyaçlara cevap verir, düzeni devam ettirir. Nesiller devam ettikçe değer sisteminde de değişimler olmaktadır. Gelenek ne kadar hızlı değişir ise görenek de o hızla değişmektedir. Göreneklerin, töreye, adetlere ve geleneklere göre yaptırımları daha esnektir. Alışkanlıklarda uygun olanları uygulanmasını destekler ama zorunluluk yoktur. Örf ve töredeki ‘yapılma zorunluluğu’, adet ve gelenekteki ‘yapılmalı’, görenekte ‘yapılabilme’ anlamındadır. Görenekler, günlük yaşamdaki ilişkilerin düzenlenmesinde kişiler arası tartışmaların azaltılmasında, toplumsal ilişkilerin kolaylaşmasında etkilidir. Örnek olarak, komşu ve hasta ziyaretlerinde, toplu taşımada, alış verişte sıraya girmede gibi toplum tarafından uyulması istenilen davranışları düzenleyip, devam ettirmektedir.⁵⁷

⁵³ Eroğlu, a.g.m., s. 303.

⁵⁴ Örnek. S.V. a.g.e., s. 98.

⁵⁵ Ülken H.Z., a.g.e., s. 119-120.

⁵⁶ Uğurlu, a.g.e., s. 44.

⁵⁷ Eroğlu, a.g.m., s. 302-303.

Töre

Töre kelimesi için türemek fiilinden gelmektedir, türe de denilmektedir. Türklerin oğuz soyundan türediğine inanılan gelenek ve adet düzenidir. Yaptırım gücü yüksek hukukunun olduğuna inanılmaktadır.⁵⁸Divanü Lügati't Türk'te 'törü' kelimesi birkaç bölümde geçmektedir. Törü; töre, atalardan gelen kural anlamındadır. 'İl kalır, törü kalmaz' atasözünde de geçmektedir. Atasözü ülke terk edilir ama töre terk edilmez anlamına gelmektedir. Kişilerin atalarından gelen bu kurallara uymaları için söylenmiştir.⁵⁹Türk devlet geleneği kanun olarak töreyi benimsemiştir. Türk yöneticilerin halk ve devlet için uydukları kanundur. Sosyal norm olarak eskiden ve günümüzde halkın uyması gereken kanunlardır. Ahlak ve sosyal ilişkileri kapsayan konuların hepsi törenin kapsamına girmektedir. Töre anayasa olarak kabul edilip diğer normları içine almaktadır. Sosyal norm olarak kabul edilen törenin dışında devlete ve siyasete yol gösteren kanun hükmünde töre de vardır. Töre kelimesinin anlamı Türkçedir. Türemek'den gelmektedir, örf, adet, gelenek, görenek anlamlarını kapsamaktadır. Töre kelimesinin diğer topluluklarda karşılığı yoktur, türklere ait bir kelimedir. Örnek olarak, devlete ihanet etmek, toplumun önemseydiği bir kurala uymamak töreye göre yasak olan davranışlardır. Töreye uymayan davranışlarda esneklik yoktur ve herkese karşı eşittir.⁶⁰Töre kelimesi toplulukta benimsenmiş adet ve alışkanlık bütünü olarak tanımlanmaktadır. Eski Türklerde yazısız hukuk kuralı olarak tanımlanan töre, kişi ve toplum arasında, kişiler ve devlet arasında ilişkileri düzenleyen, görev ve vazifeleri düzenleyen sosyal normdur. Eski türklere sosyal hayatının düzeni töre ile sağlanmaktadır. Töre, hukuk düzeni olarak görülmüştür. Yazılı kanunlar şeklinde değil ama topluma sağlam şekilde yerleştirildiği için ağır olan cezalar dahi haksız ya da eşitsiz görülmemiştir. Törenin en başından itibaren doğru olanı uyguladığını herkes kabul etmiştir. Töre, toplumun yüzyıllardır oluşan birikiminin bir sonucudur. Etkisi kırsal alanda daha fazladır. Örnek olarak; evlilik dışı ilişki, vatana ihanet, iftira atma gibi davranışlar töre tarafından ağır cezalar ile cezalandırılmıştır.⁶¹

Kültürel Kimlik

Kültür insanoğlunun doğa ve diğer insanlar ile etkileşimlerinden ortaya çıkan sonuçtur. Kültür genellikle maddi ve manevi olarak ikiye ayrılmaktadır. Bunun sebebi kültür ilk insanların varolduğu dönemden itibaren oluşmaya başlamış ve insanlar tarafından soyut, somut olarak ayrılmıştır. Soyut ve somut olarak ayrı kabul edilmesi ile birlikte ağırlıklı olarak sözlü kültür ile aktarıldığı için soyut tarafı ağırlık kazanmaktadır. Kültür aynı zamanda sosyal ilerleme sürecinde ortaya çıkan üründür. Soyut olarak

⁵⁸ Ülken, H.Z., a.g.e., s. 300.

⁵⁹ Düzgün, a.g.m., s. 203.

⁶⁰ Uğurlu, a.g.e., s. 46-48.

⁶¹ Eroğlu, a.g.m., s. 304-305.

insanların oluşturduğu herşey kültürün kavramı içine girmektedir. Kültür insanın bulunduğu her alanda mutlaka vardır. İnsanın sosyalleşmesi de kültürün içerisinde. Kişi içinde bulunduğu kültür ile bebeklikten itibaren bütünleşmeye başlar. Kişiler içinde bulundukları kültürün kimlik sahibi olmasında etkilidirler. Farklı kültürlere sahip olan insanların birbirlerini garipsemeleri kültürlerin farklılığından kaynaklanmaktadır. Bu farklılık kimliğin fark edilmesini sağlamaktadır. Kişi farklı bir kültür ile karşılaşmadan içerisinde bulunduğu kültürü anlamlandıramaz ve sahip olduğu kültürün yeni kültürden farklı olduğunu görür. Normlar her toplumda farklılık göstermektedir. Bir toplum için normal olan başka bir topluma göre yasak veya hoş karşılanmayabilir. Örnek olarak; çok eşlilik Hindu kültüründe sapkınlığı ifade ederken, Müslümanlar tarafından normal karşılanmaktadır. Geleneksel dönemlerden itibaren kişiler kendi kimlik ve kültürü için yaşamaları gerektiğini düşünmektedirler. Farklı kültürler eski dönemlerden itibaren birbirleri ile sürekli savaş halinde olmuşlardır. Bu durum da kişilerin kültürlerine sahip çıkmalarını sağlamıştır. Kültürel kimliğin oluşumu da bu benimsenmeler sayesinde olmuştur. Kimliğin seçilmesi kadar benimsenmesi de devamlılık için önemlidir. Toplumsal olmak kişilere özgüdür ancak kültür de en hızlı toplumsal ortamlarda gelişip sürekli olur. Toplumsallık genişledikçe, kimlikte çeşitlilik artmaktadır. Ait olma seçeneği arttıkça da birden fazla kimlik benimsenebilmektedir.⁶²

Tarihi Kültür

Tarih sosyal bilim olduğu için toplumların yaşadıkları sosyal durumlara dâhil olmaktadır. Toplumda oluşan alışkanlık ve yaşam tarzı tarihsel bir sürecin içerisinde. Günümüze ulaşabilen değerler tarihsellik ile bütünlük içerisinde. Törenlerin tekrarlanması tarihte canlanmasına neden olmaktadır. Kişiler de bu sırada ataları gibi davranıyor olmanın verdiği mutlulukla törenleri devam ettirmektedirler. Tarih ve kimliği bir araya getiren duygu ataları ile aynı töreni gerçekleştiriyor olmanın verdiği mutluluktur. Bu duygu ile sonraki kuşaklar tarih bilinci içerisinde olmaktadır. Tarihin kişiye kazandırdığı köke bağlılık, köklü ulusa sahip olma ulus-devlet geleneğini oluşturmuştur. Kişiler bu duygular ile milletlerine bağlanmaktadır. Kişi tarihsel süreçte kişiliğini kazanmaktadır.⁶³

Tören, pek çok ritüelin vesileleri ile bir araya gelmesi sonucu kurallı bir şekilde dinsel ve toplumsal amaç için düzenlenen toplantı.⁶⁴

Yurt, orta asya'da yaşayan göçebe toplumların keçeden yaptıkları çadırlardır. Yan tarafları çapraz olarak yapılan kafesler ile örülmektedir. Makas şeklindeki bu çubuklar çadırın durumuna göre daraltılıp, genişletilebilmektedir. Parmaklık olan kısım ve çadırın üstü keçe ile kapatılmaktadır. Tepe kısma içerdeki dumanın çıkabilmesi için bir ipe bağlı

⁶² Uğurlu, a.g.e., s. 336-338.

⁶³ Uğurlu, a.g.e., s. 411-412.

⁶⁴ Örnek. S.V. a.g.e., s. 229.

şekilde açılıp kapanabilen bir baca açılır. Çadırın etrafı rüzgârlı havalarda açılmasın diye kalın ipler ile sağlamlaştırılır. Yazın ağaçsız ve düz arazilerde çadır dinlenmek için en iyi yerdir. Kışın ise etrafı kalın keçeler ile kapatıldığı için soğuğa karşı koruyucudur. Çadırın içinde bölümler vardır ve erkek kadın yerleri ayrıdır. Çadırın kurulup sökülme görevi kadınlara aittir.⁶⁵

Geçiş döneminde uygulanan törenleri kişi merkezli olarak düşünebiliriz. Törenin amacı kişinin içerisinde bulunduğu değişikliği dile getirip anlamasıdır. Geçiş dönemi törenlerinde önemli olan bir diğer konu ise bu törenlerin kişinin başına bir kez gelecek olmasıdır. Örnek olarak, kişi bir kez doğar ve bir kez ölür. Doğal olarak bu törenler kişiler tarafından bir kere tecrübe edilecektir. Geçiş dönemi törenleri için önemli olan bir diğer durum da bu dönemlerin önceden bilimesidir.⁶⁶ Doğum önceden bilindiği için zamanı geldiğinde bu geçiş için hazırlıklar yapılmaya başlanmaktadır. Ölüm için de aynı durum söz konusudur. Ani bir ölüm anında bile törenlerin büyük bir kısmı uygulanmaktadır.

Geçiş dönemleri kişinin yeni bir kimlik kazandığı başka bir ifade ile yeniden doğduğu bir dönemdir. Bu dönemdeki inanışlar ve uygulamaların evrenin yaratılış zamanındaki düşünceler ile yakın bağlantısı vardır. Bu ortam içerisinde kendini dünyanın merkezinde gibi gören kişi kutsal ve güvenilirliği hissetmektedir. İnanmaların etkisi ile kişi kendini ve bulunduğu ortamı kutsallaştırmak istememektedir. Öz olarak bakıldığında inanma ve kutsanma evrenin oluşumunu tekrarlamaktadır. Birey kendi zaman ve mekânına getirerek yeniden anlamlandırmaktadır. Geçiş dönemleri yeniden doğma olarak kabul edilmesi ile birlikte yeni bir kimlik kazanılması gerektiğine inanılmaktadır. Toplamların yenileniş konusunda inançları farklı zamanlarda olabilmektedir.⁶⁷

Bir toplumu ya da toplumsal grubun kendin özgü olan kültürü de içerisinde barındıran sosyal alandır. Toplumdaki sosyo kültürel inançlar ve gelenekler sosyo kültürel çevreyi oluşturmaktadır.

⁶⁵ Örnek, S.V. a.g.e., s. 246.

⁶⁶ Yeşil, a.g.m., s. 119-120.

⁶⁷ Baysal, a.g.m., s. 1107.

Birinci Bölüm

1.1. DOĞUM ÖNCESİ

İnsan, yaşadığı toplumun seviyesi ne olursa olsun yaşamın bazı dönemlerinde kişisel ve toplumsal olarak oluşan değişikliklerin kabulü için törenler yapılmaktadır. Toplumlar arası geçişte bireyin geçiş dönemi kültürel gelenekler ile birleşerek törenleri yaşatmaktadır. İnsan yaşamında önemli üç evre vardır, doğum, evlenme, ölüm. Bu önemli üç evre her toplumda kendi kültürüne göre kutlanmakta ve kabul edilmektedir. Bu kültürel kutlamaların amacı kişiye bu geçiş döneminde yardımcı olmaktır. Geçiş dönemleri kişinin yeni evreye girdiğinin göstergesi kabul edildiği için kutsanma olarak görülmektedir. Bu kutsanmanın yanısıra her geçiş evresinde kişinin zorlanacağı düşüncesi ile her toplum bu geçişlerin kolaylaşması için kendi kültürüne göre tören ve merasimler oluşturmaktadır. Amaç ise geçiş dönemindeki kişiyi kötü düşünce, ruh ve bunalımdan korumaktır. Geçiş dönemlerinde düzenlenen gelenekler her toplumda değiştiği gibi aynı ülke, şehir, kasaba, hatta köyde bile farklılıklar gösterebilmektedir. Türkler de yüzyıllar boyu geçiş dönemlerinde uygulanan gelenekleri devam ettirmişlerdir. Her türk topluluğunda yapılan törenlerde farklılar olsa da törenlerin uygulama amaçları birdir. Bu birlik duygusu ile Türkler uzun yıllar bir arada yaşayabilmişlerdir.⁶⁸Toplum olmanın başında toplum olmayı sağlayan doğum kültürü oluşturan temel yapı taşlarından biridir. Doğum ile kültürel miras nesiller arasında aktarılmıştır. Bununla birlikte kültürün devam etmesinde önemli etkisi olan doğumun etrafında pek çok gelenek şekillenmiştir.⁶⁹ Kadının toplum içerisinde ki yeri her toplumda farklılık göstermektedir. Toplumun kadını algılayışı, verdiği değer, kadına verilen roller tarih boyunca toplumların gelenekleri ile şekillenmiştir.⁷⁰Ataerkil toplumlarda erkekler sadece zengin olmayı değil çok çocuklu olmayı da istemektedirler. Çocuk sahibi olmak istenirken erkek çocuk olması önceliktir. Zenginliği kendi nesline bırakmayı yaşamın amacı olarak kabul etmektedirler. Çocuk sahibi olamama kadın ve erkek için büyük bir eksiklik olarak görülmektedir. Eski Kırgızlarda bu konudaki gelenekler çok canlıdır.

⁶⁸ Yılmaz Yeşil. (2014). Türk Dünyası'nda Geçiş Dönemi Ritüelleri Üzerine Tespitler, 21. Yüzyılda Eğitim ve Toplum Eğitim Bilimleri Ve Sosyal Araştırmalar Dergisi, Cilt 3, Sayı 9, s. 118.

⁶⁹ Filiz Yazıcı ve Seda Karatopuk, (2021). Kültürel Değişikliklerin Gebelik, Doğum ve Doğum Sonu Dönelmlere Etkisi, KTO Karatay Üniversitesi Sağlık Bilimleri Dergisi, cilt 2, sayı 3, s. 148.

⁷⁰ Mahsun Atsız, (2021). Köktürkçe ve Eski Uygurca da Kadın İle İliğili Kavramlar, Uluslararası Filoloji Bengü Yayınları, cilt 1, sayı 1, s. 88.

Toplumsal çocuğa olan bakış açısı onun toplumdaki yerini göstermektedir. Bu durum doğal olarak kadını etkilemektedir. Kırgız kadını için çocuk sahibi olamamak büyük şanssızlıktır. Bu durum atasözleri ile desteklenmektedir. ‘Bee tuumayınça baytal atı kalbayt, katın tuumayınça kelin atı kalbayt’(dişi at doğurmayınca kısırak adı kalmaz, kadın doğurmayınca gelin adı kalmaz) gibi sözler ile eleştirmektedirler. Çocuğu olmayan kadın sadece kendisi için değil ailesi ve eşi için de şanssızlık olarak görülmektedir.⁷¹Kırgızlarda çocuk etrafında şekillenen halk inançlarında doğan her çocuğun hane sayısı için bir güç olduğu kabul edilmektedir. Çocuk sayısının çok olması ile aile, boy, uruk ve uruuların o kadar güçlü olacağına inanılmaktadır. Bu durumun sonucu olarak çok çocuğu olan aileler toplum tarafından güçlü kabul edilmektedir. Güçlü kabul edilen bu ailelerin toplum içerisinde bir saygınlığı vardır. Göçebe olarak yaşamlarını devam ettiren toplumlarda çok çocuk, çok yaylak anlamına gelmektedir. Yani nüfus ne kadar çok olursa yaylak olarak yerleşilen arazi de o kadar büyük olmaktadır. Kırgız halkı için bu durum normal olarak karşılanmaktadır. Normal sohbet sırasında ne kadar malın var yerine kaç tane çocuğun var diye sorulmaktadır. Göçebe yaşam tarzının devam ettiği dönemlerde ailelerde ki çocuk sayısının ondan fazla olduğu görülmektedir. Günümüze kadar bu çocuk sayısı azalarak gelmiştir. Günümüzde on çocuk sayısı büyük bir sayı olarak kabul edilmektedir.⁷²Türk topluluklarında doğum, evlenme, ölüm gibi geçiş dönemlerine önem vermişlerdir. Bu dönemlerde uygulanan ve inanılan inançların çeşitliliği fazladır. Kırgız hayatı çocuk ile sıkı bir ilişki içerisinde. Çocuk Kırgızlar için hayattaki yansıma ve hayatın devamıdır.⁷³Kırgızlarda çocuk sahibi olmak öncelik olarak kabul edilmektedir. Aileler anne baba olarak kendilerinden sonra soylarını yaşatacak olan bir insan dünyaya getirmeyi istemektedirler. Doğan çocuğun kırgız kültürü içerisinde yetiştirilerek topluma faydalı birisi olması istenmektedir. Kırgız toplumunda çocuk yetiştirme ilk önce birey daha sonra ise toplum merkezli olarak kabul edilmektedir. Bu durum halk arasında sıklıkla kullanılan atasözlerine de yansımaktadır. Örnek olarak, ‘Uulun cakşı bolsa körkün cakşı, kızın cakşı bolso kimbatsın’ oğlun iyi olursa görkemin olur, kızın iyi olursa değer olur anlamına gelmektedir. Bu atasözleri ile bireysel olarak düşünülen çocuk yetiştirmenin toplumsal açıdan da son derece önemli olduğu görülmektedir. Aile biriminin çocuk ile birlikte mutlu olacağı inancı hakimdir. Çocuk anne ve babanın arasında aracı olarak ‘daldalçı’ görülmektedir.⁷⁴Aileler genellikle çok çocuğa sahiptirler. Yaşam koşullarının tabiat ve hayvanlar ile iç içe olması bu duruma en etkili sebeptir. İnsan gücüne duyulan ihtiyaçtan kaynaklanmaktadır.⁷⁵Kırgız kültüründe

⁷¹ Ali Ünal, (2021d). Kırgız ve Kırgızistan Tarihine İlişkin Seçme Eserler Saul Matveyeviç Abramzon, Phoenix Yayınları, Ankara, s. 248.

⁷² Ünal, (2015b). a.g.m., s. 13.

⁷³ Mayramgül Dıykanbayeva, (2009(2a)), Kırgız Atalar Kültü ve Kırgız Atalar Kültünün Yaşayan Kültürel Etkisi, Doktora Tezi, Ankara, s. 192.

⁷⁴ Ali Ünal, (2015b). Geleneksel Türk Ailesinde Çocuk İle İlgili İnanç Felsefesi, Sosyal Politika Çalışmaları Dergisi, Yıl 15, Sayı 35, Aralık, s. 6-36, s. 12.

⁷⁵ Erdem, a.g.e., s. 272.

çocuk sahibi olmanın yanında çocuğun cinsiyeti de önemli bir konu olarak kabul edilmektedir. Halk arasında erkek çocuk için ‘tuyak kalıruu’ yani neslin devamı denilmektedir. ‘atanın kalgan işin ulantu’ babanın gelen mesleğini devam ettirecek bir kişi olarak görülmektedir. Erkek çocuk bu bakımdan ‘üy mirasçısı’ olarak babadan sonra mirasın sahibi olarak görülmektedir. Kız çocuğu ise evlenince gideceği düşüncesi ile başka bir eve ait olarak görülmektedir. Kız çocukları da gelin gittikleri evin mirasçısı olarak görülmektedirler. ‘Biröönün bülösü’ başka bir ailenin üyesi, ‘başka cerdin bülösi’ başka ailesi olan anlamında deyimler ile bu durum anlatılmaktadır. Kız çocuk da ailenin bir üyesi olarak kabul edilse dahi evlendikten sonra yeni ailesinin bir ferdi olduğuna inanılmaktadır. Kız ve erkek çocuk arasında ki fark toplumda bu tarz ifadeler ile açıklanmaktadır. Toplum içerisinde kız çocuğu için olumsuz davranış ve durum olmasa da aradaki fark ile ifade edilmektedir. Doğum her toplumda kendine göre bir önem ve merak içerisinde beklenmektedir. Çocuk konusundaki beklentiler evliliğin ilk gününden, hamileliğin bilinmesine ve doğum anına kadar devam etmektedir. Kadınların doğurganlık ile bütün görülmeleri sonucunda anne olamayan kadın toplum tarafından eksik olarak görülmektedir.⁷⁶Geçiş dönemlerinde törenler (ritüel) bireyin hayatında bir dönemden yeni bir döneme girildiğini onaylayan geleneksel uygulamalardır. Sosyal bir statüden başka bir sosyal statüye geçiştir. Bu geleneklerin tekrarı yoktur. Kişi yaşamı boyunca bu törenleri bir kez yaşayabilir. Bunlar ad koyma, kırk çıkarma gibi törenlerdir.⁷⁷Doğum ve doğumla ilgili yapılan törenlerin geçiş dönemi gelenekleri içerisinde en hızlı değişeni olduğu gözlemlenmektedir. Sağlık sektöründeki gelişmeler, sağlık kuruluş sayılarının eskiye oranla artması, toplumun eğitim seviyesinin gelişmesi, geleneksel tedavi yöntemlerinin yerini tıp kurallarının almaya başlaması ile doğum etrafında uygulanan törenlerde değişimler yaşanmaktadır. Hamile kalmak için yapılanlar, hamile kadınların uyguladıkları ve sakındıkları, doğum ve doğum sonrası uygulamaları, cinsiyet tahmini, kırk çıkarma gibi uygulamalarda değişimler yaşanmaktadır.⁷⁸Geçiş dönemlerinde dikkat edilen bir diğer gelenek de kurban geleneğidir. Doğum etrafında şekillenen gelenekler ile birlikte inanış ve uygulamalar da vardır. Çocuk sahibi olmak isteyen Kırgızlar kurban keserek halka davet vermektedirler. Yine aynı amaç doğrultusunda kutsal olduğuna inanılan yerlere giderek buralarda kurban kesmektedirler. Türklerin inanç çerçevesi içerisinde kutsal kabul edilen yerler, ağaçlar, mezarlıkların ziyareti ile çocuk sahibi olunulacağına inanılmaktadır. Kutsal kabul edilen ağacın ya da su kenarının olduğu yere giderek dualarını etmektedirler. Kadınlar dua ederek bu yerde kurban keserek bölgede yaşayan halka ikram edilmektedir. Kesilen kurban genellikle koyun olmaktadır. Bazen de kesilen kurban kendi yaşanılan bölgeye götürülüp oradaki halka ikram edilmektedir. Çocuğu olamayan ya da doğumdan sonra vefat eden kadınlar vefat eden atalarının mezarlarına giderek bir gece kalıp kurban kesmektedirler. İslam dininin kabulünden sonra

⁷⁶ Ünal, (2015b). a.g.m., s. 16.

⁷⁷ Temür, a.g.m., s. 300.

⁷⁸ Yeşil, a.g.m., s. 147.

da kutsal kabul edilen yerlere gidip istekte bulunmak devam etmiştir.⁷⁹ Kırgızlarda çocuk sahibi olmak ve yaşamayan çocuklar için yapılan bir kurban töreni vardır. Bu merasime *tilöö, kudayı* denmektedir. Çocuğun doğumdan sonra yaşayıp yaşamayacağı konusunda korkuları olan aile *kudayı ötkörüü-tülöö ötkörüü* adağını uygulamaktadırlar. Kırgız dilinde *ečki*, keçi olarak adlandırılmaktadır. Bu tören için en iyi kurbanın keçi olduğuna inanmaktadırlar. Bu merasimde kesilen bu hayvanın sesini sadece Allah'ın duyacağına inanmaktadırlar. Bu merasim için kesilen keçinin eti kemikten ayrılana kadar kaynatılmaktadır. Daha sonra köyde yaşayan en yaşlı kişi davet edilerek ikram edilmektedir. Bu merasime *akıyka toy* da denilebilmektedir. Gelen misafirler bu ete diş ve bıçak değdirmeden yemeleri gerekmektedir. Etin yenmesinin ardından gelen misafirler çocuk için *bata berüü* olarak adlandırılan duayı yapmaktadırlar. Etin ardından kalan kemikler evde bırakılmamaktadır. Bu kemikler beyaz bir bez parçası içinde toplanarak ya bir akarsuya bırakılmaktadır ya da gömmek için kazılan yere gömülmektedir. Bu kazılan yerin bol meyve ağaçlı bir yer olmasına dikkat edilmektedir. Adak olarak keçi ile birlikte koyun, kuzu, oğlak gibi hayvanların da kesildiği bilinmektedir.⁸⁰ İnsanın hayatındaki önemli geçiş evrelerinden biri olan doğum etrafında pek çok gelenek, görenek ve inançlar şekillenmiştir. Bu faktörler ile toplumun kültürü ve değerleri ile geçiş törenlerine dahil olmaktadır. Faktörlerin amacı geçiş döneminde kutsallaştırmak ve kişiyi bu dönemlere alıştırmaktır. Geçiş dönemlerinde kişiler kriz ve zararlı düşünceler içerisinde olabilmektedirler. Geçiş dönemi için oluşan gelenek ve görenekler toplumun kültürünün önemli parçalarıdır. Geçiş dönemlerinde ki kültürel uygulamalar kişinin sağlık durumu üzerinde etkili olabilmektedir. Kültürel olarak oluşan sağlık bilimi deneme yanılma yolu ile öğrenilmiş bilgileri kapsamaktadır. Modern tıp bilgisi ile eşit değildir. Hastalık ve sağlık dönemleri için kültürel birikimdir.⁸¹ Geçiş dönemlerinden inanma ve uygulama merkezinde insan bulunmaktadır. Bu dönemlerde toplumun geleneklerinde ki kronolojik sıra uygulanmaktadır. Kişi toplumun bir parçası olarak görülmektedir. Tek başına kişinin anlamı yoktur. Kişi bu hassas dönemde tehlikeye açık ise toplumda bir tehlike içerisinde. Geçiş dönemleri bu bağlamda dayanışma ve birlikteliğin en güçlü olduğu zamanlardır. Kişi iyiye toplum iyi, kişi kötü ise toplum da kötüdür. İhtiyacı olan kişiye yardım edilmemesi, destek verilmemesi zaman içerisinde toplumda yıpratmalara başlayacaktır.⁸² Sağlık kavramı her toplumda farklı bir anlama sahip olabilmektedir. Geleneksel kültürün etkin olduğu toplumlara sağlık ile ilgili bilinen uygulamalar günümüze kadar gelebilmektedir. Kültürel ve geleneksel değerleri korumadaki dikkat sağlık konusunda olan öğretileri de taşımada etkilidir. Toplumun önemli dinamiği olan kültürel gelenekler, davranışlar, inançlar, yaşam tarzları dolaylı veya doğrudan sağlık koşullarını etkilemektedir. Geleneksel tıpta temel esas inançlar ve eskilerden gelen

⁷⁹ Arık, a.g.m, s. 160.

⁸⁰ Ünal, (2015b). a.g.m., s. 28.

⁸¹ Yazıcı, a.g.m., s. 148.

⁸² Nagihan Baysal, (2020). İnanç Sistemi Merkezli Bir Bakış İle Türk Doğum Geleneğinde Su, Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi, sayı 9/3, ss. 1106-1124, s. 1108.

bilgilerdir. Deneme yanılma yolu ile de öğrenildiği için modern tıp ile kıyaslanmamalıdır.⁸³Geleneksel tıbbın her tedavi usulü doğru olmamaktadır. Faydalı, faydasız ya da hiçbir etkisi olmayan uygulamaları olabilmektedir. Kültürel gelenekler içerisinde en yaygın inanç ve kullanım alanı olan geçiş dönemi doğumdur. Uygulanan her geleneksel yöntem fayda sağlamaya bilmektedir. Doğumu kolaylaştırmak için pek çok inanç ve uygulama oluşturulmuştur. Batıl inançlar ve muska merkezli yapılan uygulamalar tam tersi etki yaratabilme ihtimali yüksek olan uygulamalardır. Manevi olarak gücüne inanılan Fatma ana eli inancı, örgülü saçın açılması, çocuk ve dilenci sevindirme gibi geleneksel inançlar uygulanmaktadır. Faydalı olanlar ise doğumun anne ve bebek için en doğru zamanda gerçekleşeceğine inanıp anne adayına manevi olarak destek vererek onun psikolojik durumunu güçlendirmektir.⁸⁴Kırgız kültüründe çocuk sahibi olmanın bir diğer yolu da evlat edinmedir. Kırgız dilinde *bala asıroo* anlamına gelmektedir. Türkçe’de az kelimesinden yani azık kökünden türeyen bir kelimedir. Azıklama, bakma, büyütme anlamında kullanılmaktadır. Evlatlık almanın eski dönemlerde ailesi vefat etmiş, savaş ya da baskın sırasında annesi ve babası vefat eden çocukların kimsesiz büyümemesi için bazı aileler tarafından korunma altına alınmaları sonucunda ortaya çıkmıştır. Zaman içerisinde toplumsal bir bilinç kazanarak çocuğu olamayan insanların ailesi olmayan çocukları evlat olarak alması ile toplumda kabul görmüştür. Kırgızlar bu çocuklara *eneleş bala* adını vermektedirler. Bu çocuklar ailedeki diğer çocuklar ile aynı haklara sahip olmaktadır. *Bakma bala* tabiri ile de bakılan çocuk diyerek de çocuğun o ailenin biyolojik çocuğu olmadığı gösterilmektedir. Bazen çocuğu olmayan ailelere geçici olarak çocuk verilmektedir. Buradaki amaç çocuk olan eve o çocuğun ardından çocuk geleceği inancıdır.⁸⁵Kırgız kültüründe çocuk sahibi olmayan kadınlar için geleneksel uygulamalar mevcuttur. Bu uygulamalardan biri kadının baksı adı verilen biri tarafından okutulmasıdır. Kadın baksı tarafından okunduktan sonra, baksı anne olmak isteyen kadının etrafında *tu tu tu* diye söylenerek onu kutsamaktadır. Bu uygulama ile kadının çocuk sahibi olacağına inanılmaktadır. Türk kültüründe de benzer uygulamalar bulunmaktadır. Çocuk sahibi olmak isteyen kadın türbe ve mezarlara giderek dualarında çocuk istemektedir. Buralarda yatan kişilerin çocuk sahibi olmada yardımcı olacağına inanılmaktadır. Kırgız kültüründe hamile olan kadın kendini gizlemektedir. Bu gizlemede ki amaç terbiye ve utanma kaynaklı yapılmaktadır. Hamile olan kadının kayınvalidesi de anne adayını sürekli olarak gözetlemekte ve korumaktadır. Burada yeni neslin korunarak beklenmesinin etkisi vardır. Kırgızlarda doğacak çocuğun hareketli olduğu zamanda anne adayını kimi görürse bebeğin huyunu o kişiden alacağına inanılmaktadır. Bu yüzden hamilelik boyunca sakınma ve korunmalar devam etmektedir.⁸⁶

⁸³ Yazıcı, a.g.m., s. 149.

⁸⁴ Yazıcı, a.g.m., s. 149-150.

⁸⁵ Ünal, (2015b). a.g.m., s. 34-35.

⁸⁶ Çeltikçi, a.g.m., s. 66-67.

1.1.1. Hamilelik ve aşırme

Kırgız kadınlarında hamilelik döneminde bir takım uygulanan inanışlar vardır. Bu inanışlar olabilecek tehlikeli durumlara karşı tedbir olarak görülmektedir. Doğuma kadar ki süreç sakınma ve gözetlemenin yoğun olduğu bir dönemdir. Eski dönemlerde tıbbi yardımın kısıtlı olması, yerleşim yerinin konumu gibi etkenler sebebiyle Kırgızca da *emci*, *anacı* adı verilen, Türkçe’de ebe olarak bilinen kadınların yardımı ile gerçekleşmektedir.⁸⁷Kırgız konargeçerlerinde hamile kadın için *boygo бүтүү* (boyda oluşma), *koş boyluu* (çift boylu), *koş kabat* (çift katlı), *ayagı oor* (ayağı ağır), *kömönü bar* (şüphesi var) ve *cüktüü* (yükli) gibi ifadeler kullanılmaktadır. Kadının hamile olduğu mide bulantısı, baş dönmesi gibi durumlar ile belli olmaktadır. Bazı kadınlarda bu şekillerde de belli olmaz ve bebek hareketlenene kadar hamilelik anlaşılmamaktadır. Hamilelik belli olduğunda tüm aile üyeleri sevinmektedir. Hamile kadın bu aşamadan sonra korunmaya başlanmaktadır. Mümkün oldukça kendini saklamaktadır. Yaşlı kadınlar ise hamile kadına dua ederek doğumunun kolay olmasını dilemektedirler. Hamile kadın gece korkma, kötü rüya görme, mide bulantısı gibi pek çok şeyden etkilendiği için *tumar* adı verilen muska takmaktadır. Tumar, kur’an suresinin yazılı olduğu bir parça ya da koruyuculuğuna inanılan bir hayvanın tırnağı da muska olmaktadır. Muska kullanımı halk arasında yaygındır.⁸⁸

Kırgızlarda çocuk önemlidir. Bebeğin doğumu aileye mutluluk getiren en önemli olaydır. Yeni doğan bebeğe aksakallar, yaşlılar ve dua ederler. Çocuk neslin devamcısı ve dünyaya geldiği halkın devamı olarak görülmektedir. Bebeğe verilen bu önemli değerden dolayı anne adayına çok dikkat edilmektedir. Hamile kadının ağır ve yorucu işler yapmamasına dikkat edilmektedir. Tek başına yolculuk yapması uygun görülmemektedir. Kötü ruhlardan korunması amacıyla muskalar yapılmaktadır. Kadının elbisesine Kuran-ı kerim ayetleri ile koruyucu olduğuna inanılan kuş pençesi ve ayı tırnağından oluşan muskalar takılmaktadır. Muskalar sol omuza takılarak albastıdan koruduğuna inanılmaktadır. Kırgızların çadırda yaşadığı dönemlerde çadırda gece gündüz ateş yakılır ve dolu silah çadırın içerisinde tutturulmuş böylelikle hamile kadının kötü ruhlardan korunduğuna inanılmaktadır.⁸⁹

Hamile olan evde gece gündüz ateş söndürülmez böylelikle kötü ruhlardan korunduğuna inanılır. Ateş temizliğin sembolü kabul edilmektedir. Ayrıca evin ısısı da korunmuş olmaktadır. Ardiç ağacı yaprakları ile ev tütsülenir, bununla kötü ruhların

⁸⁷ Ünal, (2021d). s. 248-249.

⁸⁸ Baktıbek İsakov. (2011). 20. Yüzyılın Başından Bugüne Kadar Son-Köl’deki Yayla Hayatı. Doktora Tezi, Bişkek, s. 88-89.

⁸⁹ Koçkunov, a.g.e., s. 888-889.

gelmeyeceğine inanılmaktadır. Doğum yapılacak eve kartal getirildiği de bilinmektedir, kartal da kötü ruhlardan korunmak amacıyla.⁹⁰

Kırgızlar hamile kadına değer vermektedirler. Hamile kadın aile üyeleri ve halk tarafından sevgi ve saygı görmektedir. Hamileliğin sağlıklı sonuçlanması için çeşitli uygulamaları vardır. Baksı ve tabiplere başvurarak yardım isterler. Aşerme sürecinde her neye aşerirse onun yedirmeye çalışmaktadırlar. Kırgız inançlarına göre aşerilenin yenmesi ile çocuğun yediği şeyin özelliklerini taşıyacağına inanılmaktadır. Meşhur kırgız kahramanı Manas'ın annesi pars yüreğine aşermiş ve aşerdiğini yemiştir sonucunda Manas'ın pars gibi güçlü olmasını buna bağlamışlardır.⁹¹ Kırgız türkleri aşermeye inanmaktadırlar. Aşeren kadına *talgak* denmektedir. Aşeren kadının canının istediği yiyeceğin türü ve tadına göre bebeğin cinsiyeti tahmin edilmeye çalışılmaktadır. Kırgızlarda hamile kadının canı ekşi olan bir yiyecek çekiyor ise bebeğin erkek olacağına inanılmaktadır. Canının tatlı bir yiyecek istemesi durumunda ise bebeğin kız olacağına inanılmaktadır. Koş boylu olarak adlandırılan dönemde ekşi olan yiyecekleri aşermesinin doğacak çocuğun karakter bakımından haşin, sert yapılı olacağına inanılmaktadır.⁹²

1.1.2. Cinsiyet tahmini

Kırgızlar'da çocuk 'bala' olarak adlandırılmakta ve 'kız bala', 'uul bala' olarak ayrılmaktadır. Erkek ve kız çocuk çok sevilmekte ancak erkek çocuğa daha fazla önem verilmektedir. Erkek çocuğu olan anne ve baba ailede, toplumda saygı görmektedir. Erkek çocuğun değer görmesinin sebebi mirasçı olması, anne babaya sahip çıkması, vefat ettiklerinde definlerini gerçekleştirir, mala sahip çıkar, askere gider, vatani korur, soyun devamını sağlar gibi özellikler sayılmaktadır. Erkek çocuğu olmayan toplum tarafından eksik görüldüğü için bazı inanışlar uygulanmaktadır. Örnek olarak; evlilik günü gelinin yatağında erkek çocuk yuvarlama, kutsal yerlerde dua etme, baksı ve mollalara dua isteme gibi. Hamileliğin ardından bebeğin cinsiyeti konusunda tahminler başlamaktadır. Anne adayının yemek istedikleri ve hareketleri doğrultusunda tahminler yapılmaktadır. Tuzlu, ekşi, acı, et ve ekmek yemek isterse erkek, tatlı ve sebze gibi şeyler isterse kız olacak diye düşünülmektedir. Fiziksel olarak karnı dik olursa erkek, sarkık olursa kız, ayrıca psikolojik olarak sakin olursa erkek, sinirli, kavgaya meyilli olursa kız diye tahmin edilmektedir. Cildinde leke, çil olursa kız, yüzü temiz olursa erkek. Ayın başında doğacak çocuğun erkek olacağına inanılmaktadır.⁹³ Yeni doğacak bebeğin cinsiyeti toplum tarafından bebeğe verilecek olan kimliğin belirlenmesi açısından önemlidir. Her toplumda cinsiyetlere göre oluşturulmuş kimlikler mevcuttur. Toplumların karşılaştığı ekonomik, sosyal, kültürel değişimler dikkate alınarak değişip gelişen dünya düzeninde

⁹⁰ Baktıbek İsakov, a.g.e., s. 90.

⁹¹ Dıykanbayeva (20092a), a.g.e. s. 201-202.

⁹² Orhan Çeltikçi ve Shurubu Kayhan, (2016). Türkiye ve Kırgızistan Coğrafyasında Halk İnanç ve Uygulamalarının Karşılaştırılması, Vakanüvis Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi, Yıl 1, Sayı 2, s. 65.

⁹³ Polat, a.g.e., s. 80-82.

Kırgızlarda da cinsiyet konusunda değişimler gözlenmektedir. Erkek çocuğunun yaşlanınca aileye bakması ve neslin devamında etkin olduğu düşüncesi ile aileler erkek çocuklarının olmasını istemektedirler. Kız çocuğu ise ev işlerinde yardımcı olması ve ailesinin her zaman yanında olması sebebiyle aileler kız çocuklarının da olmasını istemektedirler. Geleneksel kırgız ailesinin değer yargıları içerisinde kız ve erkek çocuk için belli düşünce kalıplarının olduğu, kimliğin bebeğin doğumundan hemen sonra bebeğe verildiği görülmektedir. Rüya görme, çocuk ve bebeğin cinsiyeti bu tahmin döneminde birlikte ifade edilmektedirler. Kırgızların ünlü destanı manas da da bu durum anlatılmaktadır. Manasın babası cakıp'ın çocuğu olmadığı için üzüлp ağladığı bir sırada uykuya daldığı ve rüyasında eşine, kuşa benzeyen beyaz bir canlı gördüğünü ve sesinin kuşa benzediğini söyleyerek, davet vermesi örnek olarak gösterilmektedir.⁹⁴Kırgız kültüründe de cinsiyet konusu önemlidir. Yazılı ve sözlü kaynaklarda cinsiyet ve toplumsal kimlik üzerinde durulmaktadır. Türk kültüründe bebeğin anne karnında hareketlerinin ilk hissedildiği zamanda anne adayları ilk kimi görürse bebeğin o kişiye benzeyeceğine inanılmaktadır. Bu sebeple anne adayları bu dönemde dışarıya çok çıkmayarak dikkat etmektedirler. Kırgız türkleri erkek çocuğu evin çatısı, kız çocuğu ise evin bereketi olarak kabul etmektedirler. Kırgız atasözlerinde bu durum 'erkek gökteki yıldız, kız yakadaki kunduz' tabiri ile ifade edilmektedir. Anne adayının karnının şekline göre cinsiyet tahmininde bulunmaktadır. Karnı sivri ise erkek, geniş bir yapıda ise kız olacak inancı vardır. Kırgızlar bebeğin cinsiyetinden önce bir çocuklarının olacağını önemsemektedirler. Bu açıdan kız olsa da erkek olsa da çocuk çok değerlidir. Cinsiyet Allahın bir takdiri olarak görülmektedir. Bu konuda Allaha sığınma ve onun en iyi olanı vereceğine inanılmaktadır.⁹⁵Cinsiyet tahmininde 'alma' olarak adlandırılan bir inanç vardır. Hamile olan kadının rüyasında elma görmesi ile erkek çocuğunun olacağına inanılmaktadır. Manas destanında da rüya da elme görme motifi anlatılmaktadır. Manasın annesi çayırdı rüyasında aksakallı bir yaşlının beyaz elmanın erkek, kırmızı elmanın kız anlamına geldiğini söyleyerek kendisine beyaz elma verdiğini anlatmıştır. Bu rüyadan sonra Manas doğmaktadır. Rüya motifi Kırgızlar arasında önemsenen bir inançtır. Rüyasında hamur yaptığını gören hamile kadının ne isterse gerçekleşeceğine inanılmaktadır. Bu çocuk ya da herhangi başka bir şey olabilmektedir. Rüyasında deveye bindiğini gören kişinin de ne dilerse gerçek olacağına inanılmaktadır. Bu doğrultuda hamile olan kadınların gördükleri rüyalardan hareketle genel olarak bir cinsiyet tahmin etme durumu vardır.⁹⁶Doğumdan önce hamile kadın ve akrabalarının rüyalarına önem verilmektedir. Görülen rüyada kamçı, balta gibi erkeklerin kullandığı eşyalar görülürse erkek, kazan, inci boncuk gibi kadınların kullandığı eşyalar görülürse kız olacağına inanılmaktadır. Kırgız halk inançlarına göre rüyanın boyunun telden ince olduğu düşüncesi hakimdir. Yani rüya iyiye yorumlanırsa rüyanın boynu sağa kötüye yorumlanır

⁹⁴ Ünal, (2015b). a.g.m., s. 16-19.

⁹⁵ Çeltikçi, a.g.m., s. 66.

⁹⁶ Ünal, (2015b). a.g.m., s. 19.

ise sola dönermiş bu sebeple kırgızlar rüyalarını herkese yorumlatmazlar aksakallara anlatmaktadırlar.⁹⁷Kırgızlar çocuğa önem verirken erkek çocuklarına daha farklı anlam yüklemektedirler. Erkek çocuğu neslin ve baba ocağının devam etmesi için şart görmektedirler. Erkek çocuğu soyun devamı, anne babaya yaşlanınca bakması, ailesinden kalan mirasa sahip çıkması, anne babası öldükten sonra gelenekleri yerine getirip onları defnetmesi, askere gidip vatani koruması gibi durumlardan dolayı erkek çocuğa önem verilmektedir. Gerek çocuk evlendiği zaman aileye yeni bir üye geldiği için sevinilmektedir, kız çocuk evlendiği zaman ise aileden bir üye eksildi diye düşünülmektedir.⁹⁸

1.2. DOĞUM

1.2.1. Doğuma hazırlık

Doğum biyolojik olarak gerçekleştikten sona yeni doğan bebek fiziki olarak bu dünyaya gelmiş kabul edilmektedir. Yeni doğan bu bebek fiziksel olarak vardır ancak ailesi ve toplum tarafından tanınmamaktadır. Yeni doğanın tanınması için doğum sonrası uygulanan geleneksel ve dini törenler ile mümkün olmaktadır. Doğumun başlaması ile birlikte bebeğin gelişimi doğrultusunda geleneksel törenler türk dünyasında zengindir. Kırgız Türklerinde de doğum ile ilgili törenler uygulanmaktadır.⁹⁹Dünyaya yeni gelen çocuk aile, akraba, komşular için büyük sevinç kaynağıdır. Her yeni doğan bebek ile soyun sayısı artmaktadır. Eski zamanlardan itibaren soyun artması güç ve dayanışmanın da artması anlamına gelmektedir. Genellikle küçük topluluklar doğan bebeği yeni bir güç olarak görmektedirler. ‘çocuk, ailedeki ocağı devam ettirir’ düşüncesi doğuma verilen önemi göstermektedir.¹⁰⁰Doğum zamanı yaklaşınca hazırlıklar da başlamaktadır. Genellikle hazırlık işini kayınvalide üstlenmektedir. Gelinin hamile kalmasından itibaren evde sağılan ineğin sütü bir koyunun işkenbesine konularak yağ biriktirilmektedir. Bu yağ gelin doğum yapana kadar yenilmez ve kurut da hazırlanmaya başlanır. Kurut ve yağın hazırlanmasına *centek* adı verilmektedir. Kırgızlar çocuk doğmadan kıyafet, beşik almazlar. Doğduktan sonra çocuğun anne ve babanın olduğuna inanmaktadırlar bu sebeple sağlıklı doğana kadar çocuk Allah’ındır. Doğum yaklaştığında anne adayı da kendine dikkat etmektedir. Her an doğum olur düşüncesi ile tırnakları, kıyafetleri temiz olmaktadır.¹⁰¹

Doğumun başlamasına *tolgoo baştaldı* denmektedir. Konargöçer yaşam tarzı doğumu daha da zorlaştırmaktadır bu yüzden tecrübeli kadınlar hamilenin bulunduğu çadıra gelmektedir. Çok çocuğu olan ya da doğum tecrübesi bulunan kadınlar doğumu

⁹⁷ Dıykanbayeva (20092a), a.g.e., s. 203-204.

⁹⁸ Dıykanbayeva (20092a), a.g.e., s. 193-194.

⁹⁹ Temür, a.g.m., s. 300.

¹⁰⁰ Yeşil, a.g.m., s. 120.

¹⁰¹ Dıykanbayeva (20092a), a.g.e. s. 204-205.

kolaylaştırmak için yardıma gelmektedirler. Doğum yapan kadına rahat kıyafet giydirilir, takıları çıkartılır ve saçları açılmaktadır. Doğumdan sonra bebek beyaz çarşafa sarılmaktadır. Göbeğe *kindik*, kesen kadına da *kindik ene* denmektedir. Doğumun başladığını duyan diğer kadınlar ise dua etmektedirler. Toplum tarafından sevilen kadınlar bebeğin göbeğini kesmektedirler. Bebeğe ilk yağ yedirilmektedir. Yağ yemesi ile bereketli bir ömrünün olacağına inanılmaktadır.¹⁰²

1.2.2. Halk inancı

Halk inançları, kişilerin inanç farklılıklarını, doğaüstü gerçekleşen olayları gerçek olarak kabul etmektedir. Toplumda geçmişten günümüze kuşaklar aracılığı ile gelen insanların hayatında önemli yere sahip olan ve kaynağı belli olmayan inançlara halk inancı denilmektedir. Bu inançlar eski inançlardan Şamanizm, animizm vb. toplumun eski inancı olabilmektedir. Bu inançlar ile insanlar rahatlamak, isteklerinin gerçekleşmesi, dilekte bulunma, kendini yeterli görme rahat yaşam, güven arzulamaktadır. Halk inançlara ne kadar bağlı olursa toplumda inanış ve uygulanış sıklığı da o kadar bağlantılı olmaktadır. Kırgızlar da eski inançlarının büyük bir kısmını günümüze kadar başarı ile getirmişlerdir. Bu dönemde yaşlıların tecrübeleri son derece önemlidir. Gençlerin inanma ve uygulamayı benimsemesinde yaşlıların etkisi fazladır. Tecrübelerini gençler ile paylaşarak olaylar arası bağlantı kurmaktadırlar. Bağlantılardan sonra kurallar koyularak inançlar öğretilmektedir. Kırgızların yaşlı kişilerin sözlerine güven duymaları, ata-babanın kalan mirasını önemsemeleri batıl inançların benimsenmesinin sonucudur. Halk inancı böyle gelişimler ile toplumda kendine yer bulmaktadır.¹⁰³ İnsanoğlunun tarih öncesi devirlerden itibaren bazı inançlarının olduğu bilinmektedir. Farklı bölgelerde yaşayan insanların inançları bazen birbirleri ile benzerlik gösterirken bazen de birbirinden tamamen farklıdır. İnancın da farklı çeşitleri bulunmaktadır. İnanç, kelime anlamı olarak bir olgu ya da varlığın kişi ve kişilerce gerçek olduğuna inanmadır. Bu anlamı ile inanç kişilerin hayatındaki ahlak, politika, din, yasalar ve pek çok bölümü içine alabilir. İnanç, kişinin günlük yaşamını etkileyen başkalarından öğrenme yolu ile kendi yaşamına aldığı düşünce varlığıdır. Halk inancı olarak adlandırılan bu inançları hurafe olarak görmek etik değildir. Bugün hurafe olarak adlandırılıp değersizleştirilen bu inançlar eskiden mısır, roma ve pek çok toplumun gerçek inancıydı. Halk inançları toplumda akıl, bilgi, vicdan ile birliktedir. Her toplum için akıl, bilgi, vicdan kendi değer yargılarına göre değerlendirilmektedir.¹⁰⁴ 19. Yüzyıldan itibaren halk bilimi adı ile tanınmaya başlayan inançlar kendilerini diğer sosyal bilim dalları ile birlikte geliştirmişlerdir. Oluşan nüfus hareketleri, kütleli değişiklikler, yeni meslek ve yeni geleneklerin oluşumu halk kavramını geliştirmiştir. Kültürün yenileşmesi, algısı,

¹⁰² Baktıbek İsakov, a.g.e., s. 91-95.

¹⁰³ Kenzhesnov, a.g.m., s. 18.

¹⁰⁴ Polat, a.g.e. s.55-56.

insanların davranışları kültür bağlanışı ile halk inançlarına dahil olmuştur.¹⁰⁵Eski dönemlerden günümüze kadar gelen halk inanışları bugün bilim ve teknolojinin ispatladığı gerçekliklere rağmen inanılmaktadır.¹⁰⁶Kuşaklar arasında aktarılarak günümüze gelen bu halk inançlarının en bilinenleri umay ana ve alkarısı inancıdır.

1.2.3. Doğumdan itibaren insanın hayatında olan batıl inançlar

Batıl inançlar dinlerin temel yapısının zıddı durumdadırlar. Dini bir emir gibi kabul görmektedirler. Kutsallık ve bağlayıcılık özellikleri ile de nesiller arasında devam ettirilmektedirler. Yaşamın insanlar üzerinde etkili olan öğrenme duygusu, her durum sonucunda iyi olan ile karşılaşma isteği, olumsuzluklar ile baş etmede çare gibi arzular ile insanlar batıl inançlara karşı meyilli olmaktadır. Yaşamın her anında uygulanabilen batıl inançlar insanları etkileyen ve yönlendiren kavramlardır. Antik kültür zamanında ortaya çıktığı kabul edilen batıl inançlar hemen hemen her kültürde kendilerine bir yer bulmuşlardır. Mevcut kültür ile etkileşimi batıl inançları yeni bir kalıbın içerisine alıp değiştirerek döneminin koşullarına uygun hale getirmektedir. Batıl inançların oluşmasında toplumun kültürünün de etkisi vardır. Cinsiyet ve yaş farkları batıl inançlara inanma konusunda farklılık göstermektedir. Kadınlar batıl inançlara erkeklere oranla daha yakındırlar. Yaşı ilerleyen kadınlar ise genç kadınlara göre daha eğilimlidir. Batıl inançlar genel olarak gündelik yaşam ile iç içe geçmiş durumdadırlar. Gündelik yaşamda olan doğum, evlenme, ölüm gibi geçiş dönemlerinde batıl inançlara sık sık rastlanmaktadır. Batıl inançlar arasında en yaygın olanlardan biri nazar değmesidir. Nazar değecek düşüncesi ile yeni doğan bebek kırk gün çok fazla kişiye gösterilmemektedir. Nazar boncuğunun mavi olması mavi renk boncuğun koruyucu gücü olduğuna inanılmasından kaynaklanmaktadır.¹⁰⁷

Kırgız kültüründe çocuk çok önemlidir. Her aile mutlaka çocuk sahibi olmayı arzulamaktadır. Bu sebeple kısırlığı gidermek ve hamile kalmak ile ilgili inançlar oluşmuştur. Yeni evlenenlerin serilen döşeğine çocuğu olan yengeler küçük çocukları döşeğin üzerinde güreştirmektedirler. Bazı bölgelerde çok çocuk sahibi kadınlar döşeğin üzerinde yuvarlanmaktadır. Bu inanış ile yeni evlenen çiftin çocuk sahibi olması için uygulanmaktadır. Çocuğu olmayan kadınlar yakın çevrelerinde çocuğu olan kişilerden çocuk kıyafeti isteyerek bunları evlerinde bulundurmaktadırlar. Nevruz da pişirilen sümeleği çocuğu olmayan kadın da karıştırarak çocuk için dua etmektedir. Kırgızistan'ın Oş bölgesinde olan Süleyman dağı etrafında şekillenen bazı halk inançları vardır. Dağın üstünde beşik ana ismi verilen bir taş vardır ve çocuk sahibi olmak isteyen kadınlar bu

¹⁰⁵ Cevdet Avcı, (2021). Türk Halk İnanışları Çalışmalarına Bir Yaklaşım Denemesi, Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi, cilt 14, sayı 77, s. 22.

¹⁰⁶ Birol Azar, (2019). Ulu Ana'dan Albastıya Değişim/Dönüşüm Sürecinde Umay, Külliyyat Osmanlı Araştırmaları Dergisi, Sayı 7, Nisan, s. 1.

¹⁰⁷ Ahmet Naim Çiçekler, (2019). Isaac Barrow'un Kaleminden Türklerde Batıl İnançlar/Hurafeler/Halk İnançları, DEA Dergisi, s. 171-172.

taşa üç defa asılarak çocuk sahibi olmayı dilemektedirler. Bebek için mezarlık, kutsal yerler, türbelere gidip dua etme geleneği vardır. Çok çocuk sahini kişilerden dua istenmektedir.¹⁰⁸ Nazar inancı tüm türk dünyası tarafından inanılan bir inançtır. Kelime köken olarak Arapça olup *bakış* anlamına gelmektedir. Kelime Türkçede kullanım anlamı olarak bazı insanların bakışlarındaki zararlı enerji, bir hayvana veya bir nesneye bakmakla canlı olanı hastalandırıp öldürme, nesne olanı da kırılma ya da bozulma gibi olumsuz etkileyeceğine inanılmaktadır. Günlük hayatta karşılaşılan ve zararlı olan bu olaylar için nazar eğdi tabiri kullanılmaktadır. Oyun oynayan bir çocuğun düşmesi, arası iyi olan iki kişinin küsmesi gibi olumsuzluklar için kem göz değdi tabiri kullanılmaktadır. Açık renk göz rengi ve mavi göz renginin nazar etkisinin olduğuna kışkırdığı kişilere zarar vereileceğine inanılmaktadır. Kışkırdılık gibi duyguların nazarı etkin hale getirdiği inancı vardır. Kırgız kültüründe de nazar inancı vardır. Çocuklara nazar değmesinden korumak için yüzlerine kara sürülmektedir. Yine nazardan korunmak amacı ile çocuklara büyükler okumaktadır. Okumaya kırgız dilinde *bata* denilmektedir. Hasta olan çocuk için kapının kolu yıkanarak, yıkamada kullanılan su çocuğun eli, yüzü ve ayağını yıkamada kullanılmaktadır. Nazardan korunmak için tütsü yakımı pek çok topluluk tarafından uygulanmaktadır. Bebeğin beşiğine nazardan koruması için yarasa kuşunun tüyü takılmaktadır. Bir kişi övüldüğü zaman tahta gibi sert cisimlere vurulmaktadır. Kırmızı renginin koruyucu gücü olduğuna inanılmaktadır. Yeni alınan bir eşyaya kırmızı renk bağlanmaktadır. Nazar değdiği düşünülen kişinin üzerinde kibrik yakılmakta ve gezdirilmektedir. Aynı uygulama bebeğin beşiği üzerinde de yapılmaktadır. Beşiğin üzerine nazar boncuğu takılmaktadır. Çocuğun kıyafetine de nazar boncuğu takılmaktadır.¹⁰⁹ Nazar boncuğu takma geleneği Türk kültüründe yaygın olan bir inanıştır. Türklerde nazar boncuğuna olan inanmanın eski dönemlerde Türklerin inandığı şamanizmden kalma olduğu düşünülmektedir. Orta Asya sahasında kendine geniş yer edinen Şamanizm'den kalan nazar boncuğu inancı nesillerdir uygulanmaya devam edilmektedir. O dönemlerde kötü bakış ve kötü enerjinin insanlara kötülük getireceğine inanılmaktadır. Türklerde kendi kültürleri ile bağlantılı olarak bu kötü enerjiden kendilerini korumak için bazı inançlar oluşturmuşlardır. Örnek olarak, at nalı akik taşı, küçük kaplumbağa kabuğu, hurma çekirdeği, çörekotu ve mavi renkte boncuk kullanmaya başlamışlardır. Somut olarak hissedilen bu nesneleri insanlar yanlarında veya üzerlerinde taşıyarak kötü enerjiden korunduklarına inanmaktadırlar. Bu nesnelerin içerisinde en sık kullanılanlardan birisi nazar boncuğudur. Bu boncuk genellikle göz şeklinde ve küçük bir yapıdadır. Küçük çocukların kıyafet ve beşiklerine, yetişkinlerin anahtarlık ya da çantalarının içlerinde, evlerde, arabalarda ve pek çok yerde kullanılmaktadır. İnsanlar korumak istedikleri ne varsa eşya ya da canlı bir şey mutlaka nazar boncuğu bulundurmaktadırlar.¹¹⁰ Yeni doğan bebeğin yaşaması ve kötülüklerden

¹⁰⁸ Kenzhesnov, a.g.m., s. 18-19.

¹⁰⁹ Çeltikçi, a.g.m., s. 71-72.

¹¹⁰ Çiçekler, a.g.m., s. 173.

uzak olması inancı ile *tumar*, muska ve *köz monçok*, nazar boncuğu kullanımı yaygındır. Koyun kılı uzunluğunda gök renginde bir boncuk olan nazar boncuğu çocuğun kıyafetine takılmaktadır. Çocuğa nazar değeceği zaman bu üzerinde bulunan gök renginde olan boncuğun onu koruyacağına inanılmaktadır. Kırgız inanışlarına göre eğer çocuğa nazar değmiş ise bu bu boncuklardan birinin düşeceğine inanılmaktadır. Boncuk düşmesi çocuğun olumsuz ve kötü ruhlardan korunduğunun göstergesi olarak kabul edilmektedir. Nazar için sıklıkla tercih edilen başka bir inanç da *ceti kara taş*'tır. Bu inanç ile nazar değdiği düşünülen çocuğun vücudunun bazı yerlerine yedi tane siyah renkli taş bırakılarak çocuğun koruma altına alındığına inanılmaktadır. Yeni elbise giydirilen çocuğun çocuğun nazar ile sık karşılaşacağına inanılmaktadır. Bunun belirtisi olarak çocuk yemek yememeğe başlayarak halsizleşir, vücudunda alerjik reaksiyonlar oluşmaya başlar ise *suga tüşü* adı verilen nazardan koruyucu olduğuna inanılan uygulamaya başvurulmaktadır. Bu inanış için ekmek yedi ve dokuz parçaya bölünmektedir. Bölünen bu ekmek parçaları çocuğun vücuduna dokundurulmaktadır. Bu dokundurma işlemi köpeğin karşısında yapılmaktadır. İşlem bittikten sonra bu ekmek parçaları köpeğe verilmektedir. Köpeğin bu ekmek parçalarını yemesi sonucu nazar ve kötü enerjinin ona geçeceğine inanılmaktadır. Kırgızlar çocuğun çok süslü giydirilmemesi gerektiğini düşünmektedirler, nazardan korumak amacı ile.¹¹¹ Bu uygulamaların büyük bir kısmı türk dünyasında ortak uygulamalardır. Nazar gibi kabul gören bir diğer inanç ise göçürme'dir. Yeni doğan bebeğin kara ruhların olumsuz etkisinden korunması gerektiğine inanılmaktadır. Çocuğun başına gelen bir rahatsızlık ya da huzursuzluk var ise bu olumsuz etkisi olan ruhlardan kaynaklı olduğuna inanılmaktadır. Şamanizm etkili göçürme bu durumdan kurtulmak için başvurulacak yollardan biridir. Tören hasta olan bebeğin etrafında bir hayvanın dolaştırılarak hastalığın hayvana geçmesine sebep olan bir uygulamadır. Bu göçürme genellikle yabani hayvan ve kuşlara yapılmaktadır. Çocuk hastalandığında ebebeyleri emçidomçu, bakşı, tabıp adı verilen halk hekimliği yapan kişilerden yardım istemektedirler. Çok ağlayan çocuğu rahatsız ettiklerine inanılmaktadır. Ağlayan çocuğun ağzından bir parça tükürük alınarak bir koyunun tükürüğüne sürülmektedir. Bu işlem ile göçürme yapılmış olunmaktadır. Koyun, oğlak, tavuk gibi hayvanlar bu uygulamalarda kullanılabilir. Bazı ağır durumlarda göçürmenin ardından bu hayvanların öldüğü de olabilmektedir. Sara hastalığına yakalanan bir çocuğun iyileşmesi için göçürme oğlak ve tavuk kullanılmaktadır. Göçürme âdetinde farklı uygulamalara rastlanmaktadır. Çocuğa yardım edip rahatlatmak için yapılan göçürme bugün Kırgızlarda varlığını devam ettirmektedir.¹¹²

Kırgız dilinde 'suk girdi, kirene kirdi' ifadeleri ile bebeğe nazar değdi anlamında söylenmektedir. Bu anda annesi veya *emci-domçu* olarak da adlandırılan bahşı kadın

¹¹¹ Ünal, (2015b), a.g.m., s. 32-33.

¹¹² Ünal, (2015b), a.g.m., s. 31-32.

elindeki imkânları kullanarak çocuğun üzerinde etkisi olan kara güçleri uzaklaştırmaktadır. Bu duruma halk arasında *kirlenöö* denmektedir.

Diğer inançlardan bazıları, yere yatan çocuğun üzerinden atlamak iyi değildir. Bu durum çocuğun kısa kalmasına ya da boyunun uzamamasına neden olur diye inanılmaktadır. Kırgızlar için önemli sayılardan biri olan kırk sayısı yaşamın pek çok evresinde kullanılmaktadır. Bunlardan biri de bebek doğduktan kırk gün sonra kırk kaşık su ile yıkanmaktadır.

Çocuğun yıkanırken kullanılacak leğeni gece dışarı bırakılması çocuğun gece boyunca uyuyamamasına neden olacağı inancı vardır.

Bebeğin ayak tabanının çok öpülmesi bebeğin geç yürümesine neden olabilmektedir.

Güneş battıktan sonra çocuğun aynada kendini görmesi gece boyunca ağlamasına neden olabilmektedir.

Beşiğin üzerine gereksiz eşyaların bırakılması bebeğin üzerinde ağırlık yapan ianışı vardır, kıyafet, oyuncak gibi. Bebeğin beşiği ve kıyafetlerinin yıkanması iyi görülmemektedir.

Bu durumda tekrar çocuk sahibi olunamayacağına inanılmaktadır.¹¹³

Kırgızlarda yıldızları sayan ya da onları elleri ile gösteren kişilerin bir yakınlarının vefat edeceğine inanılmaktadır.

Geceleri saç ve tırnak temizliği yapmanın evin bereketini kaçıracağına inanılmaktadır. Elbiselerin sadaka olarak verildiği durumlarda düğmeleri sökülerek verilmektedir. Giden düğmelerin evin beraketini de götüreceğine inanılmaktadır.

Kırlangıcın bir eve yuva yapması o eve bereket ve şans geleceğine yorumlanmaktadır. Kuşun yuvasına dokunulmamaktadır.

Gece vakti dışarıya soğan ve sarımsak gibi kabukların atılmamaktadır.

Kırgızlarda günler ile ilgili inanışlar vardır. Salı gününü çarşambaya bağlayan günde kıyafetler yıkanmamaktadır. Dışarıya pis su atılmamaktadır. Bu günde uğursuzlukların olduğuna inanılmaktadır. Hayır ile sonuçlanması istenilen işlere Salı günü başlanmamaktadır. Çarşamba günü uğurlu kabul edilmektedir. Cuma günü uzun yola çıkılmamaktadır.

Güneş batarken uyumak iyi görülmez.

¹¹³ Kenzhesnov, a.g.m., s. 19-20.

Gece subaşına gidilmez.

Gün battıktan sonra süt ve süt ürünleri komşulara verilmemektedir. Verilmesi ile evdeki bereketin gideceğine inanılmaktadır.

Gece aynaya bakılmasının gezelliği alacağına inanılmaktadır.

Gecedeki kirlilikten kurtulmak için sabaha bırakılması iyi değildir. Şeytan kirlilikte yer almaktadır.

Kırgızlar aya karşı abdest almamaya dikkat etmektedirler.

Ayın parmak ile gösterilmesi iyi değildir, ailenin başına kötü şeyler gelebilir. Aya her zaman saygı duyulmaktadır.

Bir evde köpeğin uluması iyi görülmemektedir. Köpek ile birlikte baykuşun ötmesi iyiye yorumlanmamaktadır.¹¹⁴

Kırgızlar beyaz rengin kutsal olarak görmektedirler. Bu durum beyaz rengin genellikle iyi durumlarda kullanılması ile bağlantılıdır. Kırgız kültüründe ‘kırgızcılık’ yoluna gitmek diye bir ifade vardır. Bu kelime iyi yola gitmek anlamına gelmektedir. Böyle insanlara bazen *ak giymiş* denilmektedir. Ak giymek ifadesi kutsal ruhlar ile konuşabilen, mezarlara gittiğinde oradakiler ile konuşan kişilere denmektedir. Ak renk barış ve temizliğin sembolü olarak görülmektedir. Bu nedenle insanlar kutsal mekânlara gittiklerinde beyaz giyinmektedirler.

Ak giymek genellikle iki anlam ile açıklanmaktadır. İlki hac gibi kutsal mekânlara gidenlerin beyaz giymeleri. İkincisi ise bu dünyadan ebedi dünyaya geçerken giyilen kefenin beyaz olmasıdır. Yeni doğan bir bebek de bu dünyaya ak kıyafet ile hazırlanmaktadır. Doğduğunda bebekler beyaz örtü ile kundaklanmaktadır. Kişi dünyadan ayrılırken ak renk ile uğurlanmaktadır. Tengricilik inancına sahip olanlar, ak rengi iman, namus, vicdanı dünya nimtlerinden üstün kabul etmektedirler. Ak kelimesi yerine boz kelimesi de kullanılmaktadır. Yolcu uğurlanırken ak colun açılın ‘yolun açık olsun’ denilmektedir. Ak kalpaklar yere bırakılmamaktadır. Eve yeni gelen geline kaynanası ak cooluk ‘başörtüsü’ örtmektedir.¹¹⁵

Kıyafet kişinin üzerinde iken dikilmemektedir. Dikilmesi durumunda kişinin aklının eksik olacağına inanılmaktadır.

Atın yele kısmına ayak konulmamaktadır.

¹¹⁴ Çeltikçi, a.g.m., s. 77-78.

¹¹⁵ Kenzhesnov, a.g.m., s. 20-21.

Kötü rüya görülmesi durumda, rüya suya anlatılmaktadır. Su ile kötü enerjinin akıp gideceği düşünülmektedir.

Ellerin yıkanmasından sonra ilkelenmesi uygun görülmez. Rıskın da silkelem ile gideceğine inanılır. Ellerin kuruması beklenmektedir.

Kül dökülen yere idrar yapılması iyi görülmez, kül olan yerde çocuklar oynamaz, kül karıştırılmaz. Ateş eski dönemlerde kutsal kabul edildiği için küle de saygı duyulmaktadır.

Oturan kişilere sırt dönerek oturulmamaktadır.

Kapı ayak ile açılmaz.

Kişinin başına giydiği kıyafet yere atılmaz, elde oynanmaz. Kullanılmayacak durumda olsa da atılmaz veya satılmaz.

Gece bulaşık yıkanmadan uyunmaz, kapların ağızları açık olacak şekilde bırakılmaz.

Kibleye karşı ayak uzatılıp uyunmamaktadır. Kibleye karşı tuvalet yapılmamaktadır.

Yatarlari pantolon baş kısma konulmaz.

Yanan ateş su ile söndürülmemektedir. Ateşe karşı kötü bir hareket yapılmamaktadır.

Pişen yemek yenmeden yola çıkılmamaktadır.

Süpürge dik bırakılmaz, süpürge ile birine vurulmaz, ters bırakılması durumunda düşmanların artacağına inanılmaktadır.

Kapıdan girerken eşiğe basılmaz, her girişte sağ ayağı ullanarak girmeye dikkat edilmektedir.

Sofra olmadan yemek yenmez, sofra ters olarak bırakılmaz.

Gece olduğunda bebekler evden çıkarılmamaktadır. Çıkarılması gereken bir drum olursa yüzüne is sürülmelidir.

Çocuk kıyafetleri gece dışarıda bırakılmaz.

Yemek yenilen kaplar ayak ile ittirilmez. Sırvetin gideceğine inanılmaktadır.

Evin içerisinde ve gece vakti ıslık çalınmaz.

Akan suya karşı saygılı olunması gerekmektedir. Ssuya karşı tükürülmez, çöp, kir gibi atıklar suya dökülmez.

Aya karşı bakarak abdest alınmamaktadır.

Otlar sebebi yokken koparılmaz, ağaç yaş iken kesilmez.

Hayvanların uyuduğu yere idrar yapılmaz.

Kişinin etrafında dönülüp, boyu karışlanarak ölçülmez.

Dizlenir kucaklanarak oturulması iyi görülmemektedir. Bu şekilde oturma dulluğun göstergesi olarak kabul edilmektedir.

Boş beşik sallanmamaktadır.¹¹⁶

Kırgızlarda çocuğu doğan ama yaşamayan kadınlar din damlarına dua istemektedirler. Geleneksel olarak kusal kabul edilen mezar ve türbelere giderek dua etmektedirler. Bbeğin ölümüne engel olmak için ziyarete gidilen mezara beşik bırakılmaktadır. Bu davranış ile ölümün aldatıldığı düşünülmektedir. Bırakılan beşiği daha önce çocuğu olmayan birinin bulması ile çocuk sahibi olacağına inanılmaktadır. Çocuk sahibi olmak isteyen kadın kaynanası veya kaynatası vefat etmiş ise onların mezarlarına giderek kurban keserek dua etmekte ve çocuk istemektedir.¹¹⁷

Kırgızlarda sık rastlanılan bir diğer gelenek de saç âdetidir. Çocuk sahibi olup da yaşamayn kişiler sonra doğan çocukları için ölümden saklamak düşüncesi ile bir tutam saçını kesmemektedirler. Bırakılan bu saç yedi sekiz yaşına kadar kesilmemektedir. Saçın kesileceği zaman komşular davet edilmekte ve kurban kesilmektedir. Bazen de bu saçın kesilmesi için türbe ve yatırlara giderek kesildiği bilinmektedir. Bu âdetin uygulandığı yer *çaç aluuçu mazar*, saçın kesildiği kutsal yer olarak bilinmektedir.¹¹⁸

Kırgızların günlük hayatlarında ve yaşamlarının önemli dönemlerinde etkin olan batıl inançların olumasında eski inanç sistemleri ve islam dininin etkisi görülmektedir. Kapalı bir toplum olan Kırgızlar eski gelenek ve inançlarını bu özellikleri sayesinde koruyarak bu günlere getirebilmişlerdir. İslamiyetin kabulü ile eski inançlar ve islamın etkisi birleşerek yeni batıl inançların oluşmasına zemin hazırlamıştır. Bu oluşumlar ile birlikte batıl inançların kendine göre bir felsefe ve psikolojisi oluşmuştur. Kişiler huzur, rahatlık, enerjiliklik hissetmişlerdir. Batıl inancılara uyulmamasının sonucunun kötü olacağına inanılmaktadır. Bu inanışlar uygulanarak doruluğu kanıtlanmıştır halka göre uyulmaması durumunda kişinin cezalandırıldığına ve yasaklandığına inanılmaktadır. Toplum arasında bu düşünce yaygınlık kazanmıştır.

¹¹⁶ Kenzhesnov, a.g.m., s. 21-22.

¹¹⁷ Ünal, (2015b), a.g.m., s. 23.

¹¹⁸ Ünal, (2015b), a.g.m., s. 24.

1.2.4. Umay ene inancı

Geleneksel Türk dilinde Umay için ‘umay ana, ayızıt hatun’ isimleri kullanılmaktadır. Aile, evlilik ve yeni neslin koruyucusu olarak inanılmaktadır. Çocuğu olmayan kadınlar dualarında umay ananın da ismini söyleyerek çocuk istemektedirler. Ayrıca güzelliğin de sembolü olarak görülmekte dişil bir önem verilmektedir. Kadınlar ve çocukları ile birlikte dişil hayvan ve yavrularını koruduğuna inanılmaktadır.¹¹⁹Eski Türkler Umay adlı bir tanrıçaya inanmaktadırlar. Bu tanrıça Kırgızlarda da Umay adındadır. Hamileler ve bebeklere koruyucu olarak görülmektedir. Bazı toplumlarda kadının hamile kalmasının umay yardımı ile olduğuna inanılmaktadır. Koruyucu tanrıça olarak kabul edilen umay hamile kalmadan itibaren anne adayı ve bebeğin koruyucusudur.¹²⁰Umay kelimesi kırgız dilinde iki anlama gelmektedir. İlki umayın efsane bir kuş olduğu ve yuvasının gökyüzünde bulunduğudır. İkinci anlamı ise çocukların koruyucusu olan efsanevi bir koruyucu kadın olduğudur. Zor olan doğumların kolaylaşması için kadın kamlar umay anadan yardım istemektedirler.¹²¹Etnografik açıdan Umay ile ilgili olarak zengin bir metaryal birikintisi vardır. Eski Türklerin dönemlerinde Umay’ı ilahlaştırlarının ve çok geniş bir alana yayıldığıının göstergesidir. Altay-Sayan ve orta asya’da Türkçe konulan halkların hemen hepsinde umay inancı vardır. Uzun zamana yayılan bölgede ve kültürdeki yayılmaya rağmen umay ananın adı ve onunla bağlantılı halk inançları korunmaya devam edilmiştir. Dini farklılıkların oluşması da bu halk inancının yaşamasına engel olmamıştır. Bunun önemli bir sebebi de umay ana inancının halkın belli bir bölümünde kabul görmesi değil, zengin fakir her kesimden kişilerin umay anaya olan inancından kaynaklanmaktadır.¹²²Orhun abidelerinde melek kavramı ile ilişkilendirilmiştir. Kitabelere göre çocukların koruyucusu olarak görülmektedir. Kaşgarlı Mahmud’un ünlü eseri Kutadgu Bilig’de umayın kadınlar tarafından kutsal görüldüğü anne rahmindeki bebeklerin umay tarafından korunduğuna inandıklarından bahsetmektedir. Kırgızlar’da çocukları koruduğuna inanarak *Umay Ene* demektedirler.¹²³Her doğum kolay olmamaktadır. Eski dönemlerde çadırda doğum yapan kadınlara tecrübeli yaşlı kadınlar yardım ederken umay eneden yardım istemektedirler. Umay eneye anne ve bebeği kötülüklerden koruyan, doğuma yardım eden ruh olarak inanılmaktadır. Koruyuculuk görevi doğumdan sonra çocuğun ergenlik dönemine kadar devam etmektedir. Koruyucu ruh olarak inanmaları ile birlikte bebeğin cinsiyetini de seçtiğine inanılmaktadır. Anne rahmindeki bebek kız olmak için ağlarsa erkek, erkek olmak için ağlarsa kız olur inancı vardır. Doğumdan sonra hastalıklara karşı, kötü ruhların

¹¹⁹ Mehmet Alpaslan Küçük, (2013). Geleneksel Türk Dini’ndeki ‘Ana/Dişil Ruhlar’a Mitolojik Açıdan Bakış, Iğdır Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, sayı 1, Nisan, s. 116.

¹²⁰ Gıyasettin Geybullayev ve Vefa Rızayeva, (1999). Eski Türklerde Umay Tanrıçası, Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi, İzmir, ss.215-218, s. 215.

¹²¹ Saadettin Yağmur Gömeç, (2018). Umay Ana Üzerine Düşünceler, 4. Uluslararası Türk Şöleni Türk Kültürü Sempozyumu Bildirileri, Güneş Vakfı Yayınları, s. 703.

¹²² L.P. Potapov, çev: Muvaffak Duranlı, s. 226-227.

¹²³ Erdem, a.g.e., s. 139.

gücünden, tedavi edilip ilaç verilirken, yalnız bırakıldığı zamanlarda umay eneye teslim edilmektedir.¹²⁴Kırgızlarda umay ana motifi önemlidir. Bebeğin doğumundan itibaren koruyuculuğun bu anda başladığına ve çocuk yetişkin olana kadar devam ettiğine inanılmaktadır. Çocuk haşlandığı zaman umay anadan yardım istenmektedir. Doğan bebeğin vücudunda doğum lekesi olursa bu bebeği şanslı kabul etmektedirler. Doğum lekesi Kırgızlara göre umay enenin bebeğe verdiği bir işarettir. Geceleri de umayın gelip küçük çocukların yüzlerini temizlediğine inanılmaktadır.¹²⁵

1.2.5. Albastı inancı

Türk dini inanışlarında ruhlara inanma da vardır. İnanılan ruhlar içerisinde en çok bilineni ‘al’ ruhudur. Bu ruh al karısı, al basması olarak bilinmektedir. Genellikle yeni doğum yapan kadınlar ile ilişilendiğine inanılmaktadır. Bu inanış Türk dünyasının genelinde vardır.¹²⁶Eski dönemlerde sadece doğum yapacak kadının albastı için gelen kötü ruhu göreceğine inanılmaktadır. Bu yüzden doğum yapacak kadının yastığının altına bir parça kurt derisi bırakılmaktadır. Köylerde ebelik yapan kadınlar yanlarında kurt kafası bulundurmaktadırlar. Hamile olan kadınlar koruyuculuğuna inandıkları için yanlarında kurt dişi taşımaktadırlar. Kurt dişi ayrıca bebeğin beşiğine de takılmaktadır koruyucu gücü için. Kırgızlarda bu korunma yöntemlerine ek olarak çocuğu yaşamayan kadınların en son doğan bebeği kurt postuna yatırılmaktadır.¹²⁷Albastı pek çok halk kültüründe yaşamaktadır. Umay enenin karşıtı olarak albastı görülmektedir. Yeni doğum yapan kadına ve bebeğine zarar vereceğine inanılmaktadır. Doğumun zorlaşması veya gecikmesi gibi olumsuz durumlarda albastının hamile kadına musallat olduğuna inanılmaktadır. Kırgız halk inanışına göre albastı hamile kadının ciğerini söker ve suya atarak kadının ölümüne sebep olmaktadır. Doğum sırasında ve sonrasında albastıdan bebek ve annenin korunması için tedbir alınmaktadır. Doğum yapacak kadın yalnız bırakılmaz özellikle geceleri, odada ışık bulundurulur, eşi yanında değilse kıyafetleri yatağın üzerine bırakılır, demir gibi koruculuğuna inanılan bıçak bırakılır. Albastıyı korkutmak için erkekler dışarıda ses çıkarmaktadırlar. Tüfek atılır ve demire vurulur, albastının demirden korktuğuna inanılmaktadır. Doğum olan yere kartal getirilmektedir. Kartalın albastıyı gördüğüne ve korkuttuğuna inanılmaktadır. Doğum zorlaştığında kadına albastı geldi diyerek ‘kuuguncu’ adı verilen kişilerden yardım istenir. Mitolojiye göre bu adam albastıyı yakalayıp zarar vermemesi için yemin ettirmektedirler. Albastıdan korunma yöntemleri tüm Türk dünyasında vardır. Farklılıklar görülmekle birlikte çoğu yakın yöntemlerdir. Bağırma, tüfek sesi, kırmızı renk bulundurma, ocaklı olduğuna inanılan kişilerden yardım isteyerek korunulmaktadır.¹²⁸Kırgızlar albastı kavramını

¹²⁴ Polat, a.g.e., s. 89-91.

¹²⁵ L.P. Potapov, (1996). Muvaffak Duranlı. (çev), Etnografik Verilerin Işığında Eski Türklerin Tanrısı Umay, Türk Dünyası İncelemeleri Degisi, sayı 1, izmir, ss. 213-233, s. 226.

¹²⁶ Güngör, a.g.e., s. 5.

¹²⁷ Gömeç, a.g.m. s. 707.

¹²⁸ Polat, a.g.e., s. 91-94.

olumsuz ve zarar verici olarak tanımlamaktadırlar. İnsana uyurken saldırdığını düşünmektedirler. Gücün saçından geldiğine inandıkları için saçından tutup koparıp ayakkabının altına koyulur ise yakalayan insana zarar veremeyeceğine inanmaktadırlar. İnsanın üzerine geldiğinde nefes alamadığı, konuşamadığı ve hareket edemediğine inanılmaktadır. Korunmak için pek çok tedbire inanmaktadırlar. Tedbirlerin en başında demir ve metal eşyalar gelmektedir. Yatağın altına bıçak ve demir parçası koyarak korunmaktadırlar.¹²⁹ Alkarısının fiziksel olarak olağanüstü tasviri yapılmaktadır. Uzun boylu, uzun parmaklı ve tırnaklı çirkin yüzlü, dağınık siyah saçlı, iri ve seyrek dişli olarak tasvir edilmektedir. Kırmızı, sarı ve siyah renk giyindiği, lohusa kadın ve bebğin akciğeri yiyerek hayatta kaldığı sulak ve ağaçlık yerlerde yaşadığına inanılmaktadır.¹³⁰

1.3. DOĞUM SONRASI

Doğumun gerçekleştiği gün anne ve bebeğin sağlığı için şükür etmek düşüncesi ile kurban kesilmektedir. Kırgız dilinde kesilen bu kurban *tölö*, *sadaga* denilmektedir. Genellikle kesilen kurban koyun olmaktadır. Koyunun eti doğum yapan kadına yedirilmektedir. Böylelikle kadının eski sağlığına kavuşacağına inanılmaktadır.¹³¹ Doğumdan sonra bebeğin korunması için ailede dua ve nefes uygulamaları gerçekleşmektedir. Zengin geleneğe sahip Kırgızlarda bu konuda da çeşitli adetler mevcuttur. Doğan bebek emzirilmek üzere başka kadına verilmektedir. Bu geleneğe ‘satıp aluu’, satın alma denmektedir. Bebek bir süre sonra geri alınmaktadır. Yabancı aileye emanet verilen bebek 3, 7, 40 gün sonunda geri alınmaktadır. Bebeği satın alma âdeti sonrası emziren kadına bebeğin cinsiyetine göre dokuz adet hediye verilmektedir.¹³² Çocuğun dünyaya geldiğinde nazar ve kötülüklerden korumak için kurban adak etmektedirler. Özellikle çocuğu geç olan, olmayan ya da doğduktan sonra vefat eden aileler çocuklarını korumak için çeşitli uygulamalar yapmaktadırlar. Bunlardan en çok tercih edilenlerden biride kurbandır. Kurban kesilerek sadece yaşlılar davet edilmekte ve kesilen kurbanın ‘tokumuna’, Kırgızca’da hayvanların bacaklarındaki diz kapağı kısmına tomuk denir. Kırgızlarda tomukla ilgili çeşitli inanış ve uygulamalara rastlanır. Diş değdirmeden yiyerek çocuk için dua edilmektedir. Kesilen kurbanın kemikleri toplanıp kabristana defnedilir. Bu uygulama ile doğan bebeğin yaşayacağına inanmaktadırlar.¹³³

¹²⁹ Arslanbek Kenzhesnov, (2019). Kırgızistandaki Bazı Halk İnançlarının Fertler Üzerinde Etkileri, Journal of Social, Humanities and Administrative Sciences, s. 22.

¹³⁰ Azar, a.g.m., s. 5.

¹³¹ Arık, a.g.m., s. 161.

¹³² Ünal, (2021d). s. 249.

¹³³ Durmuş Arık, (2005). Kırgızlarda Kurban Fenomeni, AÜİFD, Sayı 1, s. 157-175, s. 161-162.

1.3.1. Kindik kesüü

Yeni bir insanın dünyaya gelmesi her zaman mutluluk getirmiştir. Bu haber herkese duyurulmaktadır. 'Sıyınçı' denilen duyurma, 'körındık' müjdeyi verip hediye alma, 'jentek' ve ya 'beşiktoy' törenleri ile yeni doğan bebeği görme ve kutlama hakkı verilmiş olmaktadır. 'sarımay' denilen erimiş inek yağı bebeğin ilk yemeği olarak kabul edilmektedir. Yağı emdikten sonra 'it köynük' adı verilen bir kıyafet giydirilmektedir. Kıyafet hazırlanırken çok çocuklu bir kadının iç çamaşırından da bir parça alınarak kıyafete eklenmektedir, kıyafet ilk bir köpeğe ardından bebeğe giydirilmektedir. Bu inanış ile bebeğin uzun, mutlu ve sağlıklı bir hayatının olacağına inanılmaktadır.¹³⁴ Kırgızlarda doğumdan sonra yapılan törenlerden birisi de 'kindik kesüü'dür. Bebeğin göbeğini kesme anlamına gelmektedir. Kırgızlarda bebeğin göbeğini kesen kişiye 'kindik ene' denmektedir. Kindik Ene dua ve besmele ile başlayarak bebeğin göbeğini kesmektedir. Göbeği kesen bu kadının çok çocuklu, yaşlı ve tecrübeli biri olması gerekmektedir. Önemli biri olmasına dikkat edilmektedir çünkü; bebeğin göbeğini kesen kişi artık bebeğin ikinci aannesi olarak kabul edilmektedir. Göbek kesme ile başlayan bu annelik görevi bebeğin bundan sonraki yaşamında uygulanacak törenlerinde özel misafir olarak davet edilmesi ile devam etmektedir. Bebeğin yetişkin olana kadar olan törenlerine davet edilmektedir.¹³⁵ Bebeğin göbeğini kesen kişi, ailede saygı duyulan biridir. Çocuk sağlıklı olsun diye tuzlu suda yıkanır ve kundak yapılır. Doğumdan sonra bir tören yapılır ve tüm yakınlar davet edilmektedirler. Çocuğu olan aile misafirlere ikramda bulunmaktadır. Misafirler ise aile ve bebeğe mutlu bir yaşam için dua etmektedirler. Doğumdan yaklaşık bir hafta sonra 'beşik toy'u yapılmaktadır. Törene gelenler çocuğa kıyafet ve para hediye etmektedirler. Elinin maharetli olduğuna inanılan bir kadın çocuğu beşiğe koyarak dua etmektedir. Duanın koruyucu gücüne inanılmaktadır.¹³⁶ Türk kültüründe kesilen ya da düşen göbek okul bahçesi, hastane ya da önemli bir alana gömülmektedir. Göbeğin kesilmesi için kullanılan makas ya da bıçak annenin yastığının altına bırakılarak kırk gün burada kalmaktadır. Demirin koruyuculuğuna inanılmasından kaynaklı olarak bulundurulmaktadır. Kırgızlarda göbek evin bahçesine gömülmektedir. Gömülme esnasında annenin gömüldüğü yere bakarsa tekrar çocuk sahibi olamayacağına inanılmaktadır.¹³⁷

1.3.2. Süyünçü

Kırgızlarda çocuklar için uygulanan merasimler çocuğa verilen değer bir göstergesidir. Mutlu olmanın temelinde çocuk sahibi olmanın da etkisi büyüktür. İki genç evlendiği zaman 'aldındı bala bassın, arkandı mal bassın', 'önünü çocuk kaplasın, arkanı

¹³⁴ Koçkunov. a.g.e., s. 889.

¹³⁵ Yeşil, a.g.m., s. 122.

¹³⁶ Erdem, a.g.e., s. 274.

¹³⁷ Çeltikçi, a.g.m., s. 68.

servet kaplasın' diye dua edilmektedir.¹³⁸ Doğumun ilk belirtisi anacı kadının gelmesi ile baba atına binerek evden uzaklaşmaktadır. Bazı baba adayları bebek erkek olursa sadece o zaman haberi ulaştırmalarını istemektedir. Bebek doğduktan sonra herkes haberi babaya ulaştırmak için yarışmaktadır. *Süyünçü* diye bağırarak babaya doğru yarışlar haberi ilk ulaştıran kişiye baba ekonomik durumuna göre hediye vermektedir. Baba haberi getiren kişi ile birlikte eve gelir, evdeki kadınlar bebeğin sesini duyurarak babadan hediye istemektedirler. Buna *körümdük* (görümdük) denmektedir. Doğuma yardım eden kadınlara teşekkür edilir ve hediye verilir. Doğum sağlıklı gerçekleşikten sonra çevreye bu haber duyurulur ve çocuğu olan çift misafirlere yemek daveti vermektedir, bu geleneğe *centek* denilmektedir. Centek de en önemli yemek koyun karnında toplanmış yağın ikramıdır. Doğum öncesi kesilen bir koyunun karnı kurutularak içine yağ konulmaktadır. Doğumdan sonra ise gelen yakınlarla ikram edilmektedir.¹³⁹

Kırgız Türkçesinde 'süyünçü' kelimesi 'süyün' kökünden gelmektedir. Süyün kelimesi zevk ve aşırı neşe anlamlarına gelmektedir. Müjde verme, iyiliğin karşılığı anlamında da kullanılmaktadır. Hayatta herkesin başına gelebilecek en iyi anlardan biridir. Bu dünyaya yeni bir insan gelmiş oldu ve bu insan onun canından bir parçadır. İnsanlar her zaman geleceği düşünürler. Anne adayı doğum yaparken ebe ve yardımcı kadınlar ona yardım ederler. Bebek doğduktan sonra ebe kadın bebeğin göbek kordonunu keserek anne ile olan aynı bedendeki bağıni bitirmiş olmaktadır. Doğum sonrası göbek kordonu dışarı çıkarılmaktadır. Ebe kadın dışarı çıkıp süyünçü diye doğumun bittiğini haber vermektedir. Ebe kadın doğan çocuk erkek ise batır, kahraman demektedir. Kız doğmuş ise kırk cılkı demektedir. Bebeğin adı henüz kararlaştırılmamaktadır. Erkek çocuklar süyünçü diyerek kadının akrabalarına haber verirler. Haber eğer akrabaların birine söylenmezse o akraba darılmaktadır. Süyünçüye hediye olarak canlı hayvan verilmektedir. Süyünçü haberini veren kişi verilen hediyeye az verdi çok verdi demez ve verileni kabul eder.¹⁴⁰ Doğan çocuk erkek ise süyünçü diye seslendiğinde bebeğin babası ona hediye verir. Bebeğin göbek bağıni kesen kişi bebeğin annesi gibi görülür.¹⁴¹ Mutlu haberi veren kişi babalığın kutlu olsun, ömzü uzun olsun gibi dua ederek mutlu haberi vermektedir. Bu haberi getiren kişiye herkes imkânına göre hediye vermektedir. Eskiden hediye canlı hayvan olurken günümüzde para verilmektedir. Erkek çocuk için daha fazla para verilmektedir. Eskiden haber verirken börü ve tilki doğdu denirmiş, sebebi ise kötü ruhlardan korunmak, onları adatmak için. Börü erkeği, tilki kızı temsil etmektedir. Günümüzde baba çiçek ve çikolata alarak eşinin yanına gelmekte ve onunla ilgilenmektedir. Yakın çevreye haber verilerek kutlama yemeği yenir. Kırgızlar eski dönemlerden beri iyi haber vermeyi önemsemektedirler. Günümüzde köy ve kasabalarda

¹³⁸ Dıykanbayeva (20092a), a.g.e., s. 196.

¹³⁹ Baktıbek İsakov, a.g.e., s. 96-97.

¹⁴⁰ Abdikerim Muratov, (2015). Baldarga Bayıştalğan Eldik Saltlar Cana Toylor, Bişkek, s. 3-5.

¹⁴¹ Amantur. Akmatalliev, (2003). Kada-Salttar Ak Bataalar, Bişkek, s. 17.

doğum haberini verme görevi çocuklara verilmektedir.¹⁴²Bu gelenek eski dönemlerden itibaren uygulanmaktadır. Manas destanında da bu gelenekten bahsedilmektedir. Bu tören için misafirler davet edilmektedir. Bebek yedi günlük olduğunda Kırgızlarda *yedi tandır* ekmeği yapılarak komşulara ikram edilmektedir. Bu geleneğe *yedi tokoç* denmektedir. Yedi rakamı uğurlu kabul edildiği için böyle bir gelenek etrafında şekillenmiştir.¹⁴³

1.3.3. Oozandıru

Kırgız kültüründe dünyaya gelen bebeğe ilk olarak ne yedirilir ise yedirilenin çocuğun geleceğinde etkili olduğuna inanılmaktadır. Bu sebeple bebek doğduğunda ağzına ilk olarak ‘sarı may’ denilen yağ tatarılmaktadır. *Sarı may* olarak adlandırılan yiyecek kaynatılmış tereyağı ve bal ile hazırlanmaktadır. Kurutulmuş işkembe içerisine konularak hazırlanmaktadır. Kırgızca da buna ‘oozandıruu’ bebeğin ağzına yağ sürme denmektedir. Eve yeni gelen geline ve yeni doğan deve yavrusuna da yağ tatarılmaktadır. Yağ sürülmesi kırgız inançlarına göre zengin biri olup ve rızkının kesilmeyeceğine inanılır. Yağ zenginlik sembolü olarak görülmektedir. Fiziksel olarak da faydaları vardır. Bebeğin tuvalet ihtiyacını kolaylaştırmaktadır. Uzun dönem göçebe olarak yaşayan Kırgızlarda ellerinde ki en değerli besinlerden biri yağıdır. Hayvancılık temel geçim kaynaklarından olduğu için yağı ilk tattırarak hayvancılık ile ilgilenmeleri istenmektedir.¹⁴⁴

1.3.4. Ad koyma

Ad, kişiliği oluşturan özelliklerden kabul edilmektedir. Bu sebeple yeni doğan bebeğe geliş güzel ad verilmemektedir. Verilecek olan adın çocuğun hayatında başarı, karakter, toplumdaki yeri gibi önemli konular için ‘öz’ niteliğinde olduğuna inanılmaktadır. Bir diğer anlam olarak da kişinin varlığını ifade ettiği için vefat eden kişilerin adları yeni doğan bebeklere verilmektedir. Eski dönemlerde bebeğe ad verildikten sonra ergenlik döneminde yeniden ad verilebilirmiş. Bu yeni ad ile kişinin topluma dahil olduğu düşünülmektedir. Ailede ard arda vefat edenler olduğu zaman geride kalanların isimlerinin değiştirildiği görülmektedir. Bunun kötü ruhları yanıltmak için yapıldığı savunulmaktadır, çünkü; ad üzerinde olan olumsuz etkinin kişiyi bulup etkileyeceğine inanılmaktadır. Bir kişiyi kötü etkilemek için adını bilmek yeterlidir. Bu sebeple adın herkes ile paylaşılmasını doğru bulmazlar.¹⁴⁵Evrende hemen hemen her nesne ve canlının bir adı vardır. İnsanın hem bireysel hem de toplumsal olarak var olduğunun bir kanıtıdır. Ad koyma insanlık tarihinden itibaren günümüze kadar gelmiş ve varlığını korumuştur. Geleneğin oluşmasında toplumun kültürü, yaşantısı, diğer toplumlar ile ilişkisi önemli etmenlerdendir. Ad bilimi (onomasiology) bir alt kolu olan

¹⁴² Polat, a.g.e., s. 96-97.

¹⁴³ Çeltikçi, a.g.m., s. 68-69.

¹⁴⁴ Polat, a.g.e., s. 98-99.

¹⁴⁵ Örnek. S. V., a.g.e., s. 13.

ve sadece kişi adları ile ilgilenen (onomastics) kişiye verilen ad, soyad hatta lakap'ın kişinin kùltürü ile bir bağlantı içerisinde olduğunu savunmaktadır. Özel adlar ile kişinin içinde bulunduğu kùltürünü ve inancını anlamak mümkündür. Ad kişi diğerlerinden ayıran ve toplum tarafından kabul edilmesini sağlayan bir kimliktir. İnsan toplum içerisinde adıyla var olmakta ve çağırılmaktadır. İnsanın en çok duyduğu kelimelerin başında kendi adı gelmektedir. Bu sebeple ad verme konusu geçmişten itibaren önemsenen bir konu olmuştur. Bir insana ad verme ilk başlarda onu diğerlerinden ayırt etmek ve varoluşunun kanıtı niteliğinde iken zaman içerisinde toplumlar tarafından kùltürel anlam kazanarak gelenekselleşmiştir.

Her toplumun kendine göre ad verme geleneği vardır. Ad vermede toplumları etkileyen en önemli unsurlar kùltür, din ve inanç olmuştur. Yeni bir dine inanma ve farklı bir kùltürün etkisinde kalma ile toplumdaki değişikliklerden ad verme de etkilenmiştir. Ad vermede genel olarak ilk önce kendi ata isimleri, kahramanlar, liderler gibi önemli insanlar üzerinden devam etmiştir. Ad vermenin yanı sıra ad verme töreni de toplumda önemli bir yere sahiptir. Toplumdan topluma farklılık gösterirken aynı toplum içerisinde bile bu tören aynı olmaya bilmektedir.¹⁴⁶Her millette kendi kùltür ve yaşam tarzını yansıtan bir ad verme geleneği olduğu gibi Türk kùltüründe de kendi kùltürüne uygun bir ad verme geleneği vardır. Ad verme ve ad koyma olarak adlandırılan bu tören hiçbir zaman basitleştirilmemiştir. Zaman içerisinde pek çok ritüeli bulunduran bir gelenek haline dönüşmüştür. Türk kùltüründe çocuğun adı ile kaderi arasında güçlü bir aç olduğuna inanılmaktadır bu yüzden ad verirken çocuğun korunduğuna inanılmaktadır. Yazılı kaynaklardan edinilen bilęilere göre Türkler erkek çocuklarına ad vermek için çocuğun bir kahramanlık göstermesini beklemektedirler. Kahramanlık gösterene kadar babasının geçici olarak verdiği adı kullanmaktadır. Kahramanlık göstermeden yaşadığı topluluğun üyesi olarak kabul edilmemektedir. İşlam ncesi Türklerde ocuęa iki kez ad konulmaktadır, ilki doğumdan sonra babası tarafından verilen bir addır eve misafirler davet edilir yemek yenilir ve ad verilirdi, ikincisi ise ocuk ok-yay kullanmaya başlayıp, ata bindiğinde kahramanlık gösterdikten sonra verilir ve artık bu ad çocuğun gerçek adı olurdu. Doğa ile i içe bir yaşam halinde bulunan Türkler çocuklarına kutsal gördükleri ağaç, şifasına inandıkları bitki, gücünden etkilendikleri hayvanların isimlerini vermişlerdir. Baliek, demir, kartal gibi. Gücünden etkilendikleri hayvanların isimlerini çocuklarında yaşatmaya devam etmişlerdir, kartal şahin gibi güçlü kuşların isimleri erkek çocuklara, kibar ve sevimli kuşların isimleri kız çocuklarına verilerek yaşatılmıştır. Pek ok Türk destanında bu durum anlatılmaktadır. Türklerin işlam dinine girmeleri ile bu gelenek zaman içerisinde uygulanırlığını kaybetmiştir. İşlamın etkisi ile aile büyükleri, peygamber, sahabe ve işlam dininde önemli olan kişilerin isimleri verilmeye başlanmıştır. Hadislerin etkisi ile isimlerde yapılan bu değişiklikler dini bir görev kabul edilerek uygulanmaya başlanmıştır. Bir aile büyüğü ezan okuyarak çocuğa adını vermiş ve eskisi

¹⁴⁶ Aysel Boytok, (2018). Kırgız Türklerinde Ad Verme Geleneği, Bengü Yayınevi, s. 3-4.

kadar olamasa da misafirlere yemek daveti verilmiştir. Ad verme kadar adı verene de dikkat edilmiştir. Genç ve tecrübesiz insanların ad verilmesi uygun görülmemiş, yaşlı toplumda saygı duyulan kişilerin ad vermeleri istenmiştir.¹⁴⁷

İnsanlık tarihi ile birlikte ad verme önemli bir geleneğe dönüşmüştür. Türklerin de kültürlerinden gelen bir ad verme gelenekleri vardır. Türk kültürüne göre çocuk ad verilerek koruma altına alınmaktadır. Çocuğa verilen ad ile kaderin şekilleneceğine inanıldığı için ad verme geleneği önemsenmektedir. Türk topluluklarından biri olan Kırgızlar da çocuğa ad verme konusunda dikkatli davranmışlardır. Verilen adın kendi kimlik, dil ile bağlantılı olması kültürün gelecek nesillere aktarımında önemli role sahiptir. Kırgızlarda ad verirken dikkat edilen bazı etkenler vardır; inanç, hayal, çocuğun doğduğu gün, ay, yıl, çocukta olmasını istedikleri isimler... gibi.¹⁴⁸ Çocukları seven kırgız kültüründe çocuklar için uygulanan pek çok tören bulunmaktadır. Önemli törenlerden birisi de çocuğa ad koymadır. 'At koyuu' ad koyma töreni yapılır ve saygı duyulan kişiler davet edilmektedir. Kırgız kültüründe kadınlar bebeğe ad veremezler. Genellikle aksakal olarak bilinen büyükler isim vermektedir. İsmi bebeğe uygun olmasına dikkat edilmektedir.¹⁴⁹ Yeni doğan bebeğe yaklaşılarak odada bulunan herkesin duyacağı bir ses ile ezan okunmaktadır. Ezan bebeğin sağ ve sol kulağına okunur ve verilen ad her iki tarafa da üçer kez söylenmektedir.¹⁵⁰ Türkler geleneksel inançları, tabiat ile iç içe olmadan kaynaklı bitki ve hayvan isimleri gibi günlük hayatlarında kullandıkları isimleri çocuklarına vermektedirler. Verilecek adın mutluluk, uzun ömür, iyi karakter, kötü ruh ve nazardan koruyucu olduğuna inanılan adlar verilmektedir.¹⁵¹ Kırgızlar islam öncesinde olduğu gibi günümüzde de verilen adın çocuğun yaşamında etkili olacağına inanmaktadırlar. Kırgızlar adın gökten geldiğine inanarak ada kutsal bakmaktadırlar. Kırgızlarda ad vermeye 'ad koyuu' denilmektedir. Diğer Türk toplulukları gibi Kırgızlarda ad vermeye önem vermektedirler. Eski Türk inancında ve islam dininde ad vermenin önemi büyüktür. Bu görev gelenek inanç ve adetlerin etkisi ile yaşatılmaya devam edilmektedir. Kırgızlarda doğumdan önce adın kararlaştırıldığı görülmekle beraber, doğumdan sonra yapılan törende de ada karar verilmektedir. Yeni bir insanın dünyaya gelmesinden duyulan saygı, sevgi ve sevinç ile Kırgızlar hamile kadına da yeni isim vermektedirler, örnek olarak, hamilelikte üç aylık bebeğe *tuyukbay*, yedi aylık *ımrıkay*, yeni doğana *nariste* diye ad verilmektedir. Kırgızlarda ad verirken dikkat edilen bazı özellikler vardır. Genellikle çocuklara bir neden ile ad verilmektedir. İnanç, dünya görüşü, yeni doğan çocuk ile ilgili kurulan hayaller, çocukta görmek istenilen kişilik özellikleri, sevilen hayvan ve bitki isimleri, saygı duyulan şahsiyetler, yaşayan ya da vefat

¹⁴⁷ Boytok, a.g.m., s. 6-11.

¹⁴⁸ Boytok, a.g.m., s. 1.

¹⁴⁹ Koçkunov, a.g.e., s. 889.

¹⁵⁰ Sariev, a.g.e., s. 71.

¹⁵¹ Erdem, a.g.e., s. 275-276.

eden aile büyükleri gibi her ailenin önceliğine göre bir ad seçilmiş olmaktadır.¹⁵² Kırgızlar eski dönemlerden itibaren doğan çocukların yaşaması için farklı tedbirlere başvurmuşlardır. Bu tedbirlerden irisi de çocuğa ad vermektir. Çocuğa verilen adın onun kaderi üzerinde etkili olacağına inanan Kırgızlar çocuğun varlığının ispatı ve adın var edici etkisinden yararlanmak istemektedirler. Çocuğun hayatta kalarak uzun bir ömrünün olması dilenmektedir. Bu düşünce etrafında doğan çocuklara erkek ise *cürsün, toktosun, toktobek, tursunbek* gibi kız ise *toktobübü, tursunay* gibi adlar verilmektedir. Doğumdan sonra çocuğuna kaybeden kişilerin tekrar doğum yaptıktan sonra uzun yaşadığı bilinen tanıdıklarının adlarını yeni doğan bebeğe verdikleri görülmektedir. Bir diğer ad verme ise güç ve dayanıklılığına inanılan madenlerin adları bebeğe verilmektedir. Örnek olarak, çocuğun çelik gibi dayanıklı olması için *bolot* ve *bekbolot* isimleri, uzun ömürlü olması için *ömürbek*, demir gibi olsun diye *temir, temirbek* gibi Manas gibi kahraman olsun diye Manas ve Cengiz Aytmatovun adının yaşaması için *Çıngız* adları verilmektedir. Ecel ve ölümün yeni oğan bebekten uzak durması dileği ile ebeğe kötü anlama gelen adlar da verilebilmektedir. Buradaki amaç doğan bebeği koruyarak yaşamasını sağlamaktır.¹⁵³ Kişi adları yer adları gibi içinde bulundukları milletin kültürü ve geleneğini taşıyan, yansıtan önemli unsurlardandır. İslamiyetin kırgız coğrafyasında da yayılmaya başlaması ile dinin etkisi pek çok alanda etkili olmaya başlamıştır. Bu alanlardan biri de yeni doğan çocuklara verilen isimlerdir. IX. ve XII. Yüzyılları arasında kırgız coğrafyasında İslamiyet yayılmaya başlamıştır. İlk uygurlar sonra özbek ve tatarların etkileri ile yayılmıştır.¹⁵⁴ Eski Türk halkları isim konusuna dikkatli yaklaşmışlardır. Çocuğa verilen ismin iyi ve güzel anlamı olursa o çocuğun ileride yönetici ve yüksek bir makama geleceğine inanılmıştır. İslamiyet ile de aynı özen devam etmiş ismi dini lider olarak görülen imam, molla gibi kişiler isim vermeye başlamıştır.¹⁵⁵ Ad koyulduktan sonra gelen misafirlere ikram etmek için ak boz kısırak kurban edilmektedir.¹⁵⁶

1.3.5. Kırk çıkarma

Kırklamak ve kırklanmak kelimeleri aynı anlamda kullanılmaktadır. Yeni doğum yapan kadını ve bebeğini kırkınıcı gününde banyo yaparak kırkının çıktığına inanılmaktadır.¹⁵⁷ İnsanın dünyaya gelişi ve gidişi kırk günlük bir sınav ve aradaki yaşadığı günler de dünyadaki terazide yaşadığına inanılmaktadır. Bu inanç sistemi içerisinde bebek de bu dünyaya geldiği ilk kırk gün içerisinde bu dünyaya misafirdir. Ailesi Allah'a dua ederek bebeklerinin yaşamasını dilemektedirler. Kırgız kültüründe de bebek kırk günlük olduğunda yaşayacağına inanıldığı için bu gün yakınların davet

¹⁵² Boytok, a.g.m., s. 14-15.

¹⁵³ Ünal, (2015b), a.g.m., s. 27.

¹⁵⁴ Anvar S. Coldaşbaev ve M. Asif Yoldaş, (2016). Hristiyanlık ve İslamiyet'in Rus ve Kırgızların Ad Koyma Geleneklerine Etkileri, Turksosbilder, cilt 01, sayı 01, 31-38, s. 34-35.

¹⁵⁵ Anvar S. Coldaşbaev, M. Asif Yoldaş, a.g.m., s. 35.

¹⁵⁶ Arık, a.g.m., s. 161.

¹⁵⁷ Yeşil, a.g.m., s. 123.

edildiği bir tören ile kutlanmaktadır.¹⁵⁸ Kırgızlar da doğumdan sonraki kırk güne ‘çilde’, doğum yapan kadına *çildelüü*, yeni doğan bebeğe de ‘kırkı çıkmamış çocuk’, ‘kızıl et çocuk’ ve ‘çürpö’ denmektedir. Doğum sonrası anne ve bebek için dikkat edilmesi gereken hassas bir dönem olarak kabul edilmektedir. Bu dönemin rahat geçirilmesi için pek çok halk inancı geliştirilmiştir. Bebek doğduktan sonra anne ile birlikte yıkanmaktadırlar. Kalacakları yer tütsülenerek korunma altına alınmaktadırlar. Lohusa kadının yanına herkes gelememektedir. Akşamları dışarı çıkması ve bebeği yalnız bırakması uygun görülmemektedir. Cenaze gibi olumsuz enerjisi olan yerlere gitmemektedir. Lohusa kadın ateş yakmaz, temizliğe dikkat eder. Nazar olmaması için çocuğu her gelene göstermemektedir. Çocuğu olmayan kadınlar, başka bir lohusa kadın ile bir arada bulunmamaktadır. Lohusalık süresinde iş yapılmaz, temiz olunur ve kendine iyi bakılmaktadır. Lohusa bu sakıncılara dikkat etmez ise birdaha çocuk sahibi olamayacağına inanılmaktadır.¹⁵⁹ Bebek beşiğe yatırılmadan önce aşık kemiği adı verilen kemikler beşiğe bırakılmaktadır. Bu kemiklerin sayısı üç, beş, yedi olacak şekilde ayarlanmaktadır. Kemikleri koyma sırasında beşik havaya kaldırılmaktadır. Bebeğin sağ tarafına *en en en* diye seslenilmektedir. Bu uygulamanın yapılış amacı iyilik meleklerinin sağ tarafta olduğuna inanılmasıdır. Meleklerden bebeği kutsamaları için yardım isteme inancı ile yapılmaktadır. Dokuz sayısı da Kırgızlarda önemlidir. Beşiğin üzerine dokuz adet örtü örtülmektedir.¹⁶⁰ Bebeğin doğumundan kırk gün sonra, büyükannesi yakınlarından parça kumaş sorar. Toplanan parçalardan bebeğe yeni kıyafet dikilmektedir. Yemek daveti vererek çevresini davet etmektedirler. Bu törene kırk çıkarma denmektedir.¹⁶¹

1.3.6. Centek toyu

Kırgızlarda çocuğun doğumunu kutlamak amacıyla Centek toy adı verilen bir merasim yapılmaktadır. Çocuğun dünyaya gelişini kutlamak için yapılan bu merasim aynı zamanda yeni doğan bebeğe de saygının ifadesidir.¹⁶²Yapılan bu toyda koyun veya keçi kurban edilmektedir. Davet için gelen misafirler *köründük* adı ile eger takımı, koyun, kuzu gibi hediyeler getirmektedirler. Yemeğin sonrasında gelen davetliler bebek ve ailesi için dua etmektedirler.¹⁶³Centek, yağdan ya da yağla hazırlamış kuruttan oluşn bir yemektir. Çocuğun doğumundan sonra ikram edilmektedir. ‘centektöö’ ise yeni doğan bebek için aileyi tebrik etme merasimidir. Yeni bir bebeğin doğumu ile aile bu mutlu olayı yakınları ve komşuları ile paylaşmak için bu töreni düzenlemektedirler. Bu tören bebek için bir saygı göstergesidir. Onun için yemek hazırlayıp, hediye götürmektir. Bebek sahibi olan ebebeynler centektoo hazırlıkları için milli yemeklerini ikram etmektedirler.

¹⁵⁸ Sariev, a.g.e., s. 72.

¹⁵⁹ Polat, a.g.e., s. 108-109.

¹⁶⁰ Çeltikçi, a.g.m., s. 69.

¹⁶¹ Akmataliev, a.g.e., s. 17.

¹⁶² Yeşil, a.g.m., s. 123.

¹⁶³ Arık, a.g.m., s. 161.

Gelen misafirlerin getirdiği hediyelere ‘köründük’ denilmektedir. Hediyeler canlı bir hayvan olabildiği gibi kıyafet, işlemeli deri, keçe benzeri eşyalar da olabilmektedir. Gelen misafirler geldiklerinde, ‘beşik boonor bek bolsun’, ‘beşik bağınız sağlam olsun’, ‘tokumunar köböysün’, ‘tohumunuz çoğalsın’ diye iyi dileklerle gelmektedirler. Centek toy için önceden hazırlanan bu yağ bebeğin, misafirlerin ağzına sürülmektedir. Bu tören ile yeni aralarına katılan insanın ömrünün bereketli, uzun olması için dua niteliğindedir. Centek toy için hazırlanan yağa şeker eklenerek *kavut* adı verilen yiyecek de ikram edilmektedir. Nazar inancı gereği hediye olmadan bebeğin gösterilmesini uygun görmemektedirler. Misafirler iyi dileklerini iletir, yemek yerler. Yemek sonrasında kalan ekmekler misafirlere pay edilerek verilmektedir. Kırgız geleneklerine göre sofrada ekmek kalmamaktadır. Yenmeli ya da giderken götürülmelidir. Centek toyunda erkek çocuk için ise kız çocuğu olanlara yedirilir ve oğlu olsun diye dua edilmektedir. Aynı tören kız çocuğu için de yapılmaktadır.¹⁶⁴ Centek toy, bebek doğduğunda komşu ve akrabalar davet edilmektedir. Sarı yağ denilen yemek bebeğe tattırılır. Bundan sonraki davet beşik toyu olmaktadır.¹⁶⁵ Hazırlanan yemek ortaya konulmaktadır. Çocuk doğduktan sonra centek toyu için yakın çevre davet edilmektedir. Gelen misafirler beşikteki çocuğa dua ederek gelmektedirler.¹⁶⁶

1.3.7. Beşik toyu

Yeni doğan bebek nazar değer düşüncesi ile kırk gün kimseye gösterilmemektedir. Bebeğin kırkı çıkana kadar gözünün görmemesi, kulağının duymaması gerektiğine inanılmaktadır. Kırk güne kadar bebeğin yeni canlandığına inanılmaktadır. Kırk gün dolmadan vefat eden bebekler tören yapılmadan defnedilmektedir. *Kökkö uçtu*, (göğe yükseldi) veya *cerge berdik*, (yere verdik) denilmektedir. Kırk günden sonra vefat eden bebeklere ise normal bir insan için uygulanan törenler uygulanmaktadır. Kırk günden sonra bebeğin canlandığına inanılarak beşik toyu yapılmaktadır.¹⁶⁷ Bebeğin ilk kez beşiğe yatırılacağı gün tören düzenlenmektedir. Yakın çevrenin davet edildiği bu tören için koyun, sığır ya da at kesilmektedir. Gelen konuklar bebeğe hediye getirmektedirler.¹⁶⁸ Bu tören için gelen konukları öğütleri dikkate alınmaktadır. En yakın olduğu düşünülen kişiler davet edilir. Bu misafirler genellikle bebek konusunda tecrübeli olan kişilerdir.¹⁶⁹ Çevrede genellikle becerikli olması ile saygınlık gösterilen ve yaş itibarıyla büyük olan kadın bebeği beşikten alarak ‘Bismillah benim elim değil, umay enenin eli’ diyerek bebeği beşiğe yatırmaktadır.¹⁷⁰ Bu tören doğumun kırkıncı gününde yapılmaktadır. Törenden önce ‘kırk kaşık suuga kırıntı’ kırk kaşık sıcak su ile yıkanmaktadır. *Karın çaç*

¹⁶⁴ Polat, a.g.e., s. 114-115-116.

¹⁶⁵ Amantur Akmatiev, (1993b), *Baba Saltı Ene Edebi*, Bışkek, s. 28.

¹⁶⁶ Akmatiev, (2003a), a.g.e., s. 19.

¹⁶⁷ Baktıbek İsakov, a.g.e., s. 98.

¹⁶⁸ Arık, a.g.m., s. 161.

¹⁶⁹ Sariev, a.g.e., s. 74.

¹⁷⁰ Erdem, a.g.k., s. 139-140.

denilen anne karnında iken oluşan saçlar kesilir ve ‘it köynük’ çıkarılarak ‘kırk köynük’ gömleği giydirilmektedir. Bu gömlek komşulardan toplanan kırk parça ile dikilmektedir. Çıkarılan kıyafet ve ilk kesilen saç ateşte yakılır ve bebeğin kırkı çıkmış kabul edilir. Bundan sonra komşular çocuğu görmeye gelebilirler.¹⁷¹Çocuğun kırklama töreninde kırk çörek, kırk gözleme yapılmakta ve kırk çocuğa ikram edilmektedir. Çocuğun kötü ruhlardan korunması için kıyafetine ve beşiğine çeşitli boncuklar eklenir, kutsal olduğuna inanılan hayvanlardan muska parçaları dikilirdi. ‘Balalı üy bazar, balasız üy mezar’, ‘çocuklu ev pazar, çocuksuz ev mezar’ sözü ile Kırgızlar çocuklara verdikleri önemi göstermektedirler.¹⁷²Beşik toyu kırgız kültürüne ait bir merasimdir. Bu merasim için doğum yapan kadının ailesinin hazırlıklarda payı büyüktür. Törene doğum yapan kadının ailesi arça (ardıç) ağacından yağılmış, süslenmiş ve kolay sallanan bir beşik ile gelmektedirler. Beşik ile birlikte çocuk için getirilen hediyeler ve varsa adanan kurbanlar babaya teslim edilmektedir.¹⁷³Kırgızlarda çocuğun olmaması kadınlar için eksiklik olarak görülmektedir. Toplum tarafından çocuğu olmayan kadınlar kınanmaktadırlar. Beşik toyu gibi bebek için yapılan törenlere çocuğu olmayan kadınlar katılmalarına izin verilmemektedir.¹⁷⁴

1.3.8. Tuşoo kesüü

Kırgız toplumunda çocuklara uygulanan merasimlerin arasında tuşak kesme merasimi de vardır. Kırgızlar arasında zamanı geldiğinde uygulanması gereken bir merasim olarak görülmektedir. Genellikle bir yaşını dolduran çocukların ayağına bağlanan ipi kesme geleneğidir. Türk kültüründe yeri olan bu gelenek pek çok Türk topluluğu tarafından uygulanmaktadır. İp kesme, yarışma, hediye verme, yemek ikramında bulunma, kutlama, dua gibi gelenekler uygulanmaktadır. Türk halkları arasında genellikle herşeyin bir ruhu olduğuna inanılmaktadır. *İye* kelimesi ile de ifade edilen bu kavram çocukların yürüme zamanında da ortaya çıktığına inanılmaktadır. Bu iyilerin çocuğu koruduğuna inanılmaktadır. Çocuk kendinin farkına varıp ateşe, suya, zararlı şeylere yaklaşmayı bıraktığı zaman ayağında olduğuna inanılan kösteğin artık kesilmesi gerektiği düşünülmektedir. Çocuk için artık koruma değil engel olduğunu düşünen ailesi bir merasim düzenleyerek çocuğun artık kendi kendine yürüyecek kadar büyüdüğünü duyurmak ve kutlamak amacıyla merasim düzenlemektedirler.¹⁷⁵Kırgızların eski geleneklerinden olan duşak kesme eger zamanı gelince yapılmaz ise çocuğun yaşamında olumsuzluklar ile karşılaşacağına ayağının tökezleyeceğine

¹⁷¹Baktıbek İsakov, a.g.e., s. 98.

¹⁷²Koçkurov, a.g.e., s. 889.

¹⁷³Bakıt Murzaraimov, (2006). Günümüzde Kırgızlar Arasında Yaşamakta Olan İslam Öncesi İnanç, Örf ve Adetler, Araşan Sosyal Bilimler Enstitüsü İlmi Dergisi, Bişkek, s. 122.

¹⁷⁴Yeşil, a.g.m., s. 120.

¹⁷⁵ Ali Ünal, (2014a). Türk Halkları Arasında Ortak Deger Olarak Köstek Kesme’ye Dair Bazı Tespitler, İstanbul Esnaf ve Sanatkârlar Odaları Birliği Yayını, İstanbul, s. 286-287-288.

inanılmaktadır.¹⁷⁶‘Tuşoo’ kelimesi anlam olarak köstek, köstekleme anlamına gelmektedir. Terim olarak yeni yürümeye başlayan çocuğun ayak bağı (kösteğini) kesmek anlamındadır. Kırgız halk inanışlarında her hareket ve davranışın bir sahibi vardır. Çocuğun yürüme zamanı gelip de yürüyememesindeki engelin kırılması gerekmektedir. Tuşoo kesü inaniş sonucunda oluşturulmuş bir törendir. Yürümeyen çocuğun yürümesi, yürüyen çocuğun ise tez yıkılmasını engellemek dileği ile yapılan bir törendir. Halk inanışlarına göre bu tören ile çocuk hayatta ayağı sürçmeden, çevik ve cesur olarak adım atmaya başlamaktadır. Anne ve baba bu tören için hayvan keser ve yaz da ise kımız, kışta ise boza yaparak davet vermektedirler. Yemekten sonra misafirler çocuğun ayağına siyah beyaz ipten örülen ip çapraz olarak bağlanmaktadır. Hazırlanan bu ala ipin, fenemolojik olarak anlamı iyi ve kötünün simgesi olarak görülmektedir. Yaşamda mutluluk olduğu gibi acı da vardır. Kırgızlarda bu gelenekte renkler ile yaşamın gerçeklerini hatırlatmaktadırlar. Ayağına ip bağlanan çocuğun cebine şeker konmaktadır. Toplum tarafından sevilen bir erkek çocuğu gezdirmektedir. Törene gelen kız ve erkek çocukları yarışdırılmaktadır. Koşu yarışını kazanan çocuk ayağına ip bağlanan çocuğun tuşağını kesmektedir. Böylelikle çocuğun da koşuyu kazanan çocuk gibi olacağına inanılmaktadır. Töreni eğlenceli hale getirmek için büyükler de yarışa katılmaktadırlar, ancak onlar bilerek arkada kalmaktadırlar. Kazananlar ilk üç olarak sıralanmakta ve para, canlı hayvan gibi hediyeler verilmektedir. Tuşooyu kesen çocuğa birincilik hediyesi ile makas hediye verilmektedir. Büyükler tuşoosu kesilen çocuğa dua etmektedirler. Bu törenin yapılması gerektiğine inanılmaktadırlar. Bir kişinin işleri yolunda gidip başladığı her iş kolaylaşır ise ‘ tuşoosu onda kesildi’, ya da tam tersi ‘ayak bağı kesilmedi’ diye yorumlarda bulunmaktadır.¹⁷⁷Kırgızlarda çocuk bir yaşını doldurduktan sonra köstek kesme de denilen merasim yapılmaktadır. Bir yaşını geçen çocuğun yüyerek, sendeleyerek kendi kendine gidebilen çocuğun yıkılmaması için yapılan merasimdir. Erkek çocuklar kız çocuklara göre daha geç yürümeye başlamaktadırlar. Kırgızlar erkek ve kız çocuğu için aynı zaman diliminde bu merasimi düzenlemektedirler. Merasim genel olarak Çarşamba gününe denk getirilerek yapılmaktadır. Eğer Türk topluluklarında da çocuk dokuz, on iki ve on sekiz aylık olduğu zamanlarda köstek kesme merasimi yapılmaktadır. Gün olarak ise çarşamba ve cuma günleri seçilerek yapılmaktadır. Günümüzde ise Kırgızlar gün olarak ayrı bir özen göstermemektedirler.¹⁷⁸Yapılan bu törenin amacı çocuğun iyi yürüyüp yaşamında zorlular ile karşılaşmamasıdır. Genellikle 7 ve 12 yaş aralığında çocukların katılımı sağlanmaktadır. Çocuklar arasında koşu yarışı düzenlenmektedir. Yarışı kazanan çocuk yeni yürüyen bebeğin ayağına bağlanan ipleri kesmektedir. Bu merasim için koyun kurban edilmektedir. Çeşitli oyun ve eğlenceler düzenlenmektedir. Merasime gelenler çocuk için dua etmektedirler.¹⁷⁹İkram olarak bu

¹⁷⁶ Sariev, a.g.e., s. 75.

¹⁷⁷ Polat, a.g.e., s. 121-122.

¹⁷⁸ Ünal, (2014a), a.g.m., s. 290.

¹⁷⁹ Arık, a.g.m., s. 163.

merasim de koyun kesilmektedir misafirlere. Yöresel olan yemekler hazırlanmaktadır. Kırgız dilinde *soyuş* adı verilen hayvan kesilmesi bu merasim için de önemlidir. Bugüne özel olarak gelen misafir ve çocuklar için *may tokoç* adı verilen yağda kızarmış ekmek hazırlanmaktadır. Anadolu'da ise bu ekmek ile benzerlik gösteren adım çöreği diye adlandırılan özel çörek yapılmaktadır. Bu ikramlar ile de çocuğun düşmeden yürüyeceğine inanılmaktadır. Yemek yenildikten sonra ev sahipleri ve misafirler yarışmanın yapılacağı alana çıkmaktadırlar. Burada gelen misafir çocukları yarışdırılmaktadır. Yarışın başlangıç ve bitiş çizgisi belirlenerek, yarış başlamaktadır. Kız ve erkek çocuklar birlikte yarışmaktadırlar. Kızlardan kazanan ve erkeklerden kazanan çocuklar temiz kıyafetler ve ayağında köstek ile bekleyen çocuğun kösteğini kesmektedirler. Köstek kesen çocuklara hediye verilmektedir. Ev sahipleri çocuğun yanında hazırladıkları saçığı etrafa saçmaktadırlar. Diğer çocukların eline de may tokoç adı verilen bu ekmekten verilmektedir.¹⁸⁰

1.3.9. Sünnet toyu

İslamiyetin Kırgızlar arasına kabul görmesi ile birlikte uyguladıkları törenler vardır. Bunlardan birisi de sünnet törenidir. Çocuk kestirme, *kol adalduu*, *sünnöt*, *oturguzuu* gibi deyimler ile adlandırılmaktadır. Erkek çocuğunun sünnet ettirilmesi Müslüman olması olarak görülmekte ve ailenin çocuk için yerine getirmesi gereken önemli görevlerinden kabul edilmektedir. Kırgızlara göre Hz. İbrahimden gelen ve atalarından günümüze getirilen önemli bir gelenektir. Üç yaşından önce ve yedi yaşından sonrayı uygun görmemektedirler. Ailenin durumuna göre toy için hazırlık önceden başlamaktadır. Bazen çocuk sünnet edilir ve toy uygun zamanda yapılmaktadır. Sünnet toyu için zengin sofralar hazırlanmakta ve hayvan kesilmektedir. Çocuk doktorda sünnet ettiriliyorsa sünnetten sonra toy yapılmaktadır. Evde sünnet ettiriliyor ise çocuk eğlendirilir, sünnet kıyafeti giydirilip sünnet edilmektedir. Sünnet elbisesi 'akselle' beyaz başlık, 'ak kömlek' beyaz gömlek ve 'ak şım' beyaz pantolondan oluşmaktadır. Sünnet anında çocuğun babası, iki yakın akrabası ve kirvesi bulunmaktadır. Yastığın altına bıçak konularak ortam tutsülenir böylelikle çocuğun korunduğuna inanılmaktadır. Toyda kesilen hayvanın kuyruk sokumu çocuğun eline verilir. Gözleri beyaz bez ile bağlanmaktadır. Çocuk iyileşinceye kadar yatakta yatar. Misafirler sünnet den sonra çocuğu tebrik ederek para ve hediye verirler. Yakın akrabalar da kendilerine yeni kıyafetlerler almaktadırlar. Sünnetde önemli olan birisi de kirvedir. Çocuğun yanında olarak destek olur para ve hediye verir. Sünneti ile pazarlık olmadan gönülden kopan ile kesilen hayvanın başı verilmektedir. Eskiden en zengin olan kırgızlar bu toyu bir haftaya kadar uzatırlarmış. Eskiden beri gelen milli oyunlar oynanarak insanlar neşelendirilmektedirler. Aksakallar yüksek yere oturup kımız içerek şecere söylemektedirler. Genç kızlar ve gelinler kurulan sofralara hizmet etmektedirler. Sünnet toyu ile çocuk için yapılan törenlerin sonuna

¹⁸⁰ Ünal, (2014a), a.g.m., s. 291-292.

gelmektedir. Artık bundan sonra askere uğurlama ve evlendirme gibi törenlerin zamanı beklenmektedir.¹⁸¹ Erkek çocuk 3-5-7 yaşına geldiğinde hayvanlar kesilerek sünnet toyu yapılır. Düğüne gelen misafirler de yemek getirmektedirler. Düğünlerde çeşitli oyunlar oynanmaktadır. Güreş, binicilik, kök börü gibi. Erkek çocuklarına düşkünlük vardır. Erkek çocuğun çocuğu olunca arkada torun var demektedirler.¹⁸²

Sosyo kültürel ve etnografik bakış açısı ile kırgız kültüründe çocuğa verilen değer araştırılmıştır. Kırgız toplumu çocuk sahibi olma ve çocuk yetiştirme konusuna önem vermektedirler. Bu durum kırgız ailesinde çocuğa verilen değer ile ilgilidir. Bunun da doğal bir sonucu olarak Kırgız kültüründe çocuk ile ilgili uygulama, gelenek, görenek, tören ve merasimlerin sayısı oldukça fazladır. Çocuk sahibi olmanın temel amacı bireysel ve toplumsal olarak yeni bir insanın var olmasıdır. Pek çok kültürde önemsenen neslin devam ettirilmesi düşüncesi Kırgız türkleri tarafından da önemsenmektedir. Toplumlarda meydana gelen coğrafi değişiklikler, doğa olayları sunucu yer değiştirme, başka topluluklar ile kurulan kültürel etkileşimler, saldırı ve savaşlar toplumların sosyo kültürel yapılarında değişiklikler yaşanmasına neden olmaktadır. Kırgız türkleri de tarihin eski dönemlerinden itibaren hareketli bir coğrafyada hareketli bir topluluk olarak yaşamlarını sürdürmüşlerdir. Eski dönemlerde göçebe yaşam biçimini sürdüren Kırgızlar uzun yıllar boyu bu gelenekleri ile iç içe yaşamışlardır. İlk dönemlerde sözlü kültür ile aktarılan gelenekleri uzun yıllar nesiller arasında aktarım ile varlığını devam ettirmektedir. Boy sistemi ile hayatlarını devam ettiren kırgız türkleri bozkır ve göçebelik şartlarında hayatta kalabilmek ve güçlü olabilmek için çok çocuğa sahip olmak istemektedirler. Çok çocuk istemelerinin en büyük sebeplerinden birisi göçebe yaşamda iş gücüne duyulan ihtiyaçtan kaynaklanmaktadır. Göçebelik ile birlikte hayvancılık ile iliğilenen Kırgızlar hayvanlara sahip çıkabilecek, göç esnasında kendilerine yardım edecek olan çocuklara ihtiyaç duymuşlardır. Bir diğer çok çocuk istenmesinin sebebi boylar arası mücadelerde ihtiyaç duyulan asker gücünden kaynaklanmaktadır. Tıbbi yetersizliklerin olduğu dönemlerde çocuk ölümlerinin sayısı fazla olmaktadır. Bu durumda da aileler çocuklarını kaybettikten sonra yeni bir çocuk istemektedirler. Zaman içerisinde Kırgızların sosyo kültürel yapılarındaki değişiklikler ve siyasi ekonomik etkiler ile doğurganlık konusun da değişimler başlamıştır. Doğum sayısı yıllar içerisinde düşüşe geçmiştir. Göçebe düzenin sayısındaki ciddi azalma Kırgızların yerleşik yaşama geçmeleri çocuk sayısını zaman içerisinde etkilemiştir. Yerleşik düzen ile birlikte hayvan sayısında azalma meydana gelmiştir. Yeni neslin eğitime devam etmesi ile de ekonomik olarak aileler çocuk planlamasına gitmek durumunda kalmışlardır. Çok çocuklu olan kırgız aile yapısında günümüze doğru olan azalma, günümüzde de durumunu devam ettirmektedir.

¹⁸¹ Polat, a.g.e., s. 123-124.

¹⁸² Akmatalliev, (2003a), s. 18-19.

Kırgız toplumunda kadının en önemli yerine getirmesi gereken şeyin çocuk doğurmak olduğuna inanılmaktadır. Çocuk sahibi olmak için yapılan uygulamaların çok büyük çoğunluğu kadın üzerinde şekillenmiştir. Ailede çocuğun olmaması durumunda kadın sorumlu olarak görülmektedir. Bu doğrultuda kadının hamile olması için geliştirilen pek çok uygulama kadının üzerinde uygulanmaktadır. Kırgız kültüründe çocuk ile ilgili olan inanışlar evliliğin de çok öncesinden başlamaktadır. Kırgızların eski geleneklerinden olan ve yedi atanında bilinmesinin gerekliliği şartı çocuk sahibi olmak ile bağlantılıdır. Buradaki amaç yedi nesle kadar olan soyun bilinmesi ile akraba evliliği, kan uyuşmazlığı gibi yeni nesil üzerinde oluşabilecek hastalıkların oluşumunu engellemektir. Akraba evlilikleri sonucu oluşan kan uyuşmazlığı ve hasta ve sakat olabilecek çocukların önüne evlilik öncesinde geçilmek istenmektedir. Kırgızlar bunun için her iki tarafın da soyuna dikkat ederek, kendi köyleri dışında olan kişiler ile evlilik bağı kurmaya dikkat etmektedirler.

Hamileliğin gerçekleşmesinin ardından kadın bedeni üzerinde bazı işaretlere dikkat edilerek bebeğin cinsiyeti tahmin edilmeye çalışılmaktadır. Kadının bu dönemde yaşadığı fizyolojik ve psikolojik değişim Kırgızların inançları doğrultusunda yorumlanmaya çalışılmaktadır. Kırgızların geleneksel uygulamalarına bu konuda da önem verilmiştir. Fiziksel inceleme ve tahminlerden sonra rüya motifinin de cinsiyeti tahmin etme konusunda önemi büyüktür. Kırgızlar rüya motifine önem vermektedirler. Rüyalarında kültürleri ile bağlantılı olan bazı sembollerin görünmesini bebeğin cinsiyeti için ipucu olarak kabul etmektedirler. Batıl inançlar bu dönemde etkilidir. Kadın ve bebek üzerinde oluşan pek çok batıl inanç vardır. Toplamlar kendi kültürleri ile bağlantılı olarak bir inanç sistemi içerisinde sakınma ve korunma ihtiyacını gidermek için batıl inançlar oluşturmakta ve bunlara inanmaktadırlar. Kırgızlar da anne ve bebeği korumak için hamilelik, doğum ve sonrasında pek çok batıl inanca sahip bir toplumdur. Eski dönemlerde tıbbi malzame ve sağlık hizmetinin sınırlı olması sebebiyle insanlar bu inançlar ile korunmaktadırlar. İnançlar gelenekler igib nesiller arasında öğrenilip, uygulanıp sonraki nesle aktarılmaktadır. Günümüzde de etkisini devam ettiren batıl inançlar vardır. Tıbbi desteğin artması ve sağlık hizmetlerinin daha ulaşılabilir olması sebebiyle batıl inançlarda azalma görülmektedir. Nazar kavramı ile yakın bağlantısı olan inançlar bazı durumlarda unutulurken bazılarında ise şekil değiştirerek varlıklarını devam ettirmektedirler. Nazar toplumlar tarafından bebeğe zarar verir düşüncesi ile bebeği korumak için geliştirilmiş bir motiftir. Doğumdan sonra uygulmadan inançlardan birisidir. Cinsiyet tahmininin ardından Kırgızlar erkek çocuk olmasına önem vermektedirler. Erkek çocuk istenmesi diğer topluluklarda olduğu gibi Kırgızlar arasında da öncelik olarak görülmektedir. Erkek çocuk istenmesinin önde sebeplerinden birisi neslin devamı olarak görülmesinden kaynaklıdır. Erkek çocuğu olan aileler soylarının erkek çocuğu üzerinden devam edeceğine inandıkları için erkek çocuk doğunca mutlu olmaktadır. En küçük erkek çocuk ayrı bir düzen kurmak yerine mevcut olan baba düzenini devam ettirmektedir. Diğer kız ve erkek kardeşler evlenince kendilerine yeni

düzen kurmaktadırlar. Küçük erkek kardeş ise mevcut düzeni devam ettirerek babanın vefatından sonra dahi burada yaşamaktadır. Diğer kardeşlerde baba ocağı diyerek önemli ve özel günlerde burada toplanmaktadırlar. Diğer bir sebep ise yaşam şartlarıdır. Göçebelik döneminde insan gücüne duyulan ihtiyaç erkeklerin gücü ile doğru orantılıdır. Boyu koruyan, hayvanlar ile ilgilenen genellikle erkeklerdir. Erkek sayısının fazla olduğu boylar diğer boylara oranla güçlü olarak kabul edilmektedirler. Kız çocuğu da Kırgızlar arasında sevinç ile karşılanmaktadır. Kızı olan aileler kızlarını evlendirdikten sonra dünürleri ile kendilerini kardeş olarak görmektedirler. Kız çocuğu da ailesine ev işlerinde yardım etmektedir. Göçebe yaşamda kadınlar da erkekler gibi aktif bir çalışma içerisindeyler. Hayvanlar ile ilgilenirler, yemek, temizlik ve çocuk bakım işleri kadınlardadır.

Kırgız ailesinde çocuk geçmişten itibaren önem verilen bir konu olmuştur. Çocuğun olmaması evliliklerin bitmesinde ki en temel sebeplerden birisi olarak kabul edilmektedir. Çocuğu olmayan çiftlerin ayrılmaları toplum tarafından normal karşılanmaktadır. Bazı durumlarda toplum çocuğu olmayan kişilerin ayrılmalarını desteklemektedir. Toplumun kişiler üzerindeki etkili ailenin de üzerinde hissedilmektedir. Çocuğun önemsendiğı bir toplum olan Kırgızlarda da bu durum gözlenmektedir. Kırgızlarda da boşanmanın temelinde çocuğun olmaması görülmektedir. Çocuğun olmaması kadının üzerine yüklenen bir sorumluluk olarak uzun yıllardır etkisini devam ettirmektedir. Boşanmanın ardından erkek tekrar evlenerek çocuk sahibi olmaya çalışmaktadır. Bazı durumlarda boşanma gerçekleşmez ama eve ikinci bir kadının geldiğı görülmektedir. Son dönemlerde bir diğer çocuk sahibbi olma yolu da evlat edinmektir. Evlat edinmenin kökeni eski dönemlere dayanmaktadır. Ailesi herhangi bir sebep ile vefat eden, kimsesiz kalan, savaş ve saldırıda ailesini kaybeden çocuklar çocuğu olmayan aileler tarafından ya da akrabaları tarafından alınarak bakılmaktadır. Birinin yardımına ve korumasına ihtiyacı olan bu çocuklar çocuk özlemi duyan ailelere iyi gelerek onların evlatları olmaktadırlar.

Çocuk sahibi olmaya önem veren Kırgızlarda bu konuda gelenek, görenek ve adetler oluşmuştur. Çocuk ahibi olmanın pek çok yolu bulunmuştur. Aileler ilk olarak geleneklerin izinden daha sonra inançlarının etkisi ile çeşitli yollara başvurmaktadır. Uzun zaman olsa dahi pek çok aile bunun için çocuk sahibi olmayı denemektedir. Biyolojik olarak olmasa dahi en son olarak evlat edinerek anne ve baba olmaktadırlar.

Köklü bir gelenek geçmişine sahip olan Kırgızlar yaşadıkları dönemler de karıştıkları sorunlar, yasaklar olmasına rağmen geleneklerine sahip çıkarak günümüze kadar gelmelerini sağlamışlardır. Gelenekler zaman içerisinde ve nesiller arası aktarımda değişikliklere maruz kalabilmektedirler. Kırgız merasimlerinin de değişikliklere maruz kaldığı dönemler olmuştur. Son dönemlerde zamansal değişimler olmakla birlikte geleneklerin büyük çoğunluğu uygulanmaya devam edilmektedir. Merasimlerin

uygulanış amacı değişmemektedir, ancak uygulanış biçimlerinde küçük değişiklikler yapılabilmektedir.

1. Kaynak Kişi Anlatımı

Ekim ayında hamile olduğumu öğrendim. Bu haberi ilk en yakın olduğum kişilere vermek istedim. İlk kocama, kaynanama, anneme haber verdim. Bizde ilk hamilelik kimseye söylenmez bu hamile olan kadın ve bebeğin korunması için gerekli görülen bir inanıştır. Nazar ve olumsuz düşünceler bebek ve anne adayına zarar vermesin diye düşünülerek söylenmez. Karnı belirgin olana kadar saklanması tercih edilir. Hamilelikte ilk üç ay benim için ağır geçti. Bazı yemekler de midem bulandı. Kaynanam yemek konusunda yiyebileceğim yemekleri hazırlayarak bana yardım etti. Et gibi besin değeri yüksek olan yiyecekleri yememi söyledi. İlk dönemlerde pek çok yiyeceğin kokusu beni rahatsız etti. Üç aydan sonra bu durum değişti ve iştahım açıldı çok yemeye başladım. Boza içtim doğuma kadar. Boza Kırgız kültüründe olan ve çok tüketilen bir içecek. Pek çok hastalık ve bağışıklık sorunları için faydalı. Vitamin açısından zengin. Hamile olduğum dönemde saçlarımın fazla uzadığını ve biraz kısaltmak istediğimi söyledim. Kaynanam saçlarını kesersen bebeğinin yaşamama ihtimali var dedi. Bu Kırgız geleneklerinde olan bir inanış. Hamile olan kadının bedeninde kendi yapacağı değişiklikler iyi karşılanmıyor, saç kesimi gibi. O yüzden saçlarım hamilelik sürecinde kesilmedi. Bebeğin ismini dedelerinin vermesi geleneği sonradan çıkan bir gelenek. Bebeğimin ismini kaynatam verdi. Kırgızlarda ilk çocuğun ismini babanın tarafı koyar. İlk bebeğin ismini çocuğun büyükanne ve büyük babası bulur. Eğer ben ya da ailem bebeğin ismini koyarsa saygısızlık ve ayıp olarak görülür. İkinci çocuğun ismini ise kızın ailesi koymaktadır. Üçüncü çocukta ise çocuğun anne ve babası çocuklarına istedikleri ismi verebilmektedir. Bu gelenek yakın çevremde hepsinde uygulanan bir gelenek. Doğumdan yedi gün sonra bebeğin babası ezan okuyarak bebeğin ismini vermektedir. Doğumdan sonra kendi evime gittim Kırgızlarda kırka kadar annenin evinde kalınır. Annemin evinde kırkı çıkarıp tekrar nerede yaşıyor ise oraya gidiyoruz. Çocuğu yedinci günü yıkadık. Saçlarımı kestik. Saçlarını kesip o saçın gramına göre sadaka veriliyor. Kırklamayı yirmi günde yaptık. Yirmi günlük ve kırk günlük diye Kırgızlarda ayrılabilir. Ben sezaryen ile doğum yaptığım için kırklamaya kimseyi davet etmedik annem ve kendim kırkladım. Kırklama sade oldu sadece yıkayıp tuzladık. Doğumdan iki ay sonra beşik toyu yaptık. Küçük bir toy oldu on kişiye yakın en yakınımız olanları davet ettik. Annemler gelirken beşik toyu için beşik getirdiler. Beşiğe koyarken babaannem ve anneannem şarkı söyleyerek beşiğe koydular. Kıyafetler erken alınmaz. Doğumdan önce bebek için alışveriş yapmak uygun görülmez. Son dönemde doğuma yaklaşıncı kıyafet alınabilir. Kırklamadan sonra kaynanam ile yaşadığım için onun evine gittim. Kırgız kültüründe doğum yapan kadının ailesi yeni doğan bebeğe beşik hediye etmektedirler. Benim ailem beşik getirmedi. Bebeğim beşiğe yatmıyor diye annem onu almadı. Ne gerekli ise kullanabileceğim onları aldı. Annem bebek arabası gibi sürekli kullanabileceğim eşyaları aldı. Kıyafetler hediye

etti. Misafirlerin de hediyeler getirdiler. Annem komşuların çocuklarına oyuncak dağıttı. Gelen misafirler için yemek verildi. Yemek gelenekleri ve diğer gelenekler bölgelere göre farklı olabilir. Kara köl ve celalabad'da ki gelenekler bunlar. Kurut gibi yapıp getirdi. Kırgız kültüründe süyünçü geleneği var. Sevinilecek ya da uzun zamandır beklenen haberler için kullanılır. Haber bekleyen kişilere bu haberi ilk veren kişi mutlu edilir. Çocuk doğduğunda da iyi haber diye hediye verilir. Doğum yaparken ablam yanımdaydı, ablam süyünçü dediği için ablama kaynanam ve eşim para verdi. Doğum yaptığım gün kaynanam hastaneye gelerek sarı may (yağ) getirdi ve bu yağdan biraz yememi istedi. Buna kırgız geleneğinde ozantuu deniliyor. Süyünçü haberi için herkes birbirini telefon ile arayıp haber vermektedir. Annem de kaynanamı arayarak süyünçü diye haberi vermişti. Küçük kardeşim doğduğunda biz de o zaman mahalleye çıkıp gördüğümüz insanlara süyünçü diye söylemiştik. Komşu ve tanıdıklarımız bize para, şeker ve tatlı vermişlerdi. Köründük, çocuğun yakınları para verir. Akrabalar ve yakın tanıdıklar çocuğumuz olduğu için bize para verirler. İlk eve gelindiğinde en yakınlar gelir. Kırklama olmadan gelmek iyi görülmemektedir.

İkinci Bölüm

2.1. EVLİLİK

Kültür toplumdaki maddi ve manevi değerlerin toplamıdır. Toplumu şekillendiren, belli bir düzeninin olmasında yardımcı olan ailedir. Ailenin düzenli bir yapıda olması, bireyler arası iletişimde öğretici temelini ailede atılması kültürün de aile aracılığı ile etkisini göstermesini sağlamaktadır.¹⁸³Toplumsal temelindeki toplumsal kurumlardan birisi ailedir. İnsan neslinin devamlılığını sağlamak amacı ile oluşturulmuştur. Çocukların toplumsallaştırılması, eğitim alıp korunması, sevgiyi öğrenmesi, boş zamanlarını değerlendirmesi gibi pek çok amacı olan toplumlar tarafından evrensel kabul edilen bir kurumdur. Aile kavramının pek çok tanımı yapılmıştır, yapılmaya da devam etmektedir. Bir tanımı da aile, biyolojik ilişki sonucunda insan neslinin devamını sağlayan bununla birlikte toplumsallaşma kavramının ilk ortaya çıktığı, karşılıklı insan ilişkilerinde kuralların olduğu, toplumda oluşmuş olan maddi manevi kültür birikimini yaşatıp gelecek nesillere aktaran, sosyal, toplumsal, ekonomik kurumdur.¹⁸⁴Eski Türk toplumunda aile ‘oguş’ kelimesi ile ifade edilmektedir. Aile kan bağına dayanan bir birliktelik olarak kabul edilmektedir. Toplumun çekirdeği olarak görüldüğü için önemsenmiştir. Türkler hareketli yapıları sebebiyle geniş coğrafyalara dağılmışlardır. Bu dağılmalar yaşansa bile aile birliğinin sağlam olması ile kültürlerini devam ettirmişlerdir. Aile bağları zayıf olan topluluklar ise zaman içerisinde diğer toplulukların etkisine girmişlerdir.¹⁸⁵Aile, erkeğin ve kadının çocuklar ile oluşturdukları iş bölümü ile bağlantılı ekonomik ve toplumsal birlik anlamına gelmektedir. Toplumun hemen hemen hepsinde görülen bir birlikteliktir aile. Her toplum düzeninde kendine göre farklı biçimi vardır. Aile üyelerinin iş bölümü, görevleri, evlilik biçimi ailenin tipini oluşturan etkenlerdir. Aile kavramı büyük-küçük veya dar-geniş olarak iki gruba ayrılmaktadır.¹⁸⁶Aile kelimesinin kısaca tanımını yapacak olursak bütün insan topluluklarının temel ve karmaşık bileşeni diyebiliriz. Aile, meşru eşleşme ve üreme süreci ile cinsel ilişkilerin düzenlenmesi ve yeniden üreme ile ilgilidir. Ailenin etkileri çok geniştir. İş bölümü, mülkiyet, kültür aktarımı, çocukların yetiştirilmesi, yaşlı bakımı gibi kişisel hizmetleri kapsamaktadır. Kurum olarak bakıldığında ise aile, doğa ve kültür ile yakın ilişki içerisinde, temelde doğum ve ölüm ile ilgiliyken aynı zamanda kültür aktarımında vasıta. Bu açıklama ile ailenin tanımı karmaşıktır. Aralarında anne baba, evlilik, evlat edinmeye dayalı ilişki olan kişiler grubu. Bu tanımdan hareketle aile olmayı tanımlarken, biyolojik bağ kadar aile ilişkisinin olduğunun kanıtıdır.

¹⁸³ Aslan, a.g.e., s. 29.

¹⁸⁴ Mahmut Tezcan, (2000b). İslam Öncesi ve Sonrası Eski Türk Ailesinin Sosyo-Kültürel Nitelikleri, Globus Dünya Basımevi, İstanbul, s. 1.

¹⁸⁵ Oktay Berber, (2009). Türk Kültüründe Eğlence ve Birlik unsuru Olarak Düğünler, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, sayı 10, s. 2.

¹⁸⁶ Örnek. S. V. a.g.e., s.14-15.

Aile insan yaşamındaki temel işlevlerden biridir. İnsanın soyunu devam ettirme, cinsel yaşam gibi birincil ilişki ihtiyacını karşılayan kurumdur. Günlük hayatta aile; erkeğin eşi, eş ve çocuklar, ebebeynler, aynı görüşü paylaşan, aynı çatı altında yaşayan ve en yaygın tanım ile anne- baba ve çocuklardan oluşan sosyal birlik. Ailenin tanımını yapmak zordur bu yüzden aile genel ifade ile sıcak ve birincil bir ilişkidir.¹⁸⁷

İnsan neslinin devam ettirildiği, insanın ilk sosyalleşmesinin gerçekleştiği, toplumsal kültürel öğelerin ilk kez üretildiği, insan ilişkileri, cinsellik, ekonomik olarak üretim ilişkisi, toplumsal rol ve statülerin temelini atıldığı süreçtir. Annelik, babalık, çocukluk, vatandaşlık gibi rollerin temeli ailede atılmaktadır. Çok yönlü yapısı ile aile toplumda temel niteliğindedir. Bunun sonucunda aile biyolojik, psikolojik, antropolojik, tarihi ve sosyoloji gibi pek çok disiplin için araştırma kaynağıdır. Ailenin bu kadar farklı disiplin ile bağlantılı olmasıyla ortak kanıya göre biyolojik olarak çocuk yaparak ve yetiştirerek insanlığın en temel biyolojik işlevini yerine getirmektedirler. İnsanın yaşamındaki her evresinde aile temel yapıtaşdır. Bebeklikten yaşlılığa kadar. Yeni doğanlara ilk eğitimin ve içinde yaşadığı toplumun kültürel yaşantısının öğretildiği ilk eğitim kurumudur. Yaşlanan bireyler için de güvenli ve korunaklı bir alandır.¹⁸⁸

Bu sebeple aile sosyolojisinde kan ve evliliğin önemi büyüktür. Kan dayalı bağ cinsel ilişki sonucunda oluşurken, evlilik resmi bir ritüel, merasim sonucunda hukuki ilişkilerin bir sonucudur. Evlilik sonuç olarak cinsel yaşamı meşrulaştıran kurumdur. Evlilik resmi bir ritüel ile başlayıp hukuki bir süreç ile sonlandırılabilir. Kan bağı ile kurulan ilişkilerin ise sonlandırılmayacağı kabul edilmektedir. Kan ve evlilik, doğa ve kültür gibi birbiriyle iç içe kabul edilmektedir. Basit bir ilişki bütünü gibi görünse de aslında karmaşık bir ilişkidir. Önemli olan ilişkiden çok kan ilişkisidir.¹⁸⁹ Aile toplum olmanın ilk aşamasıdır. Birbirleri ile kan bağı olan bireylerin toplamından oluşmaktadır. Türk toplumunda aile ilk sosyal birlik olarak kabul edilmiştir. Toplumsal bünyenin çekirdeği olarak görülmektedir. Kan akrabalığı ilkesine dayanan ailede reis erkektir. Ailenin çekirdeği ise baba, oğul ve torunlardan oluşmaktaydı.¹⁹⁰ Aile toplumsal değerlerin korunduğu ve devam ettirildiği en temel toplumsal birimdir. Aile kurumu ile soy, güç ve devamlılık kazanmıştır. Bu sebeple evlilik toplumda kutsal olarak kabul edilmiştir. Geçmişten günümüze kadar türk toplumunda da aile ve evlilik önemsenmiştir. Türk coğrafyasında evlenme, yeni aile kurma gibi süreçlerde uygulanan adet ve törenlerde bazı farklılıklar olsa da genel itibari ile aynı tören sistemi etrafında birleşmektedir.¹⁹¹ Ailenin meydana gelmesi evlilik yolu ile mümkün olmaktadır. Ailenin kurulması için düzenlenen evlilik merasimi töreye göre uygulanmaktadır. Türkçe’de olan evlenme ve evlendirme

¹⁸⁷ Mustafa Aydın, (2016). Sistematik Aile Sosyolojisi, Çizgi Kitapevi, Konya, s. 17.

¹⁸⁸ Aydın, a.g.e., s. 22-23.

¹⁸⁹ Byran S.Turner. (2014). Klasik Sosyoloji. İletişim Yayınları, İdil Çetin (Çev), İstanbul, s. 363-365.

¹⁹⁰ Mehmet Mandaloğlu, İslamiyetten Önce Türklerde Aile Hukuku, Türkiyat Araştırmaları Dergisi, s. 136.

¹⁹¹ Temür, a.g.m., s. 303.

kelimeleri evlilik çağına gelen kız ve erkeğin baba evinden ayrılarak yeni bir ev kurduğunun ifadesidir. Evlilik birbirini seven iki insanın bu sevgiyi resmileştirmesi anlamına gelmektedir. Bu resmileştirme zihinlerde ve toplumun gözetiminde merasim olarak yapılmaktadır. Evlilik herkes için uyulması gereken bir kural olarak görülmektedir. Bekar kalmanın hoş karşılanmadığı bilinmektedir.¹⁹² Evlenme geleneği her iki tarafında istediği bir zamanda gerçekleşmektedir. Tanışma, tanışma, karşılıklı ziyaret ve düğün bu süreç içerisinde ve öncesinde taraflar birbirlerini tanımaktadırlar. Halkın genel sosyal durumuna göre evlenecek olan kişilerin birbirlerini tanıyıp, sohbet etmek istemeleri normal bir durumdur. Bazı evlilikler araçlar neticesinde gerçekleştiği için tarafların birbirini tam tanımadan evlendikleri de görülmektedir. Eski dönemlerde kızların meydana dolaşmaları hoş karşılanan bir durum değildi. Öyle ortamlarda tanışma mümkün olmadığı için düzenlenen tören ve merasimler gençlerin tanışması için iyi bir seçenek oluşturmaktadır. Tanışmanın en çok olduğu dönemlerden birisi düğünlerdir. Genç kızlar ve erkekler düğün için bir araya gelerek oyun oynayıp, şarkı söylemektedirler. Düğünlerde herkes eğlendiği için bu durum garip karşılanmamaktadır. Eğer bir genç kız bir erkeği beğenir ise bunu ona mendil hediye ederek göstermektedir. Bundan sonraki aşmada yengeler gençlerin tanışmalarına yardım ederek onları desteklemektedirler.¹⁹³

Türklerde evlenme gençlerin isteği ve ailenin karşılıklı rızası ile gerçekleşmektedir. Evlilik kararının alınmasından sonra aileler başlık parası ve çeyiz için üzerlerine düşeni yapmaya başlamaktadırlar. Erkek tarafının verdiği *kalın* ailenin maddi ve sosyal durumuna göre değişmektedir. Canlı hayvan olarak ödendiği gibi para olarak veya taksit ile de ödendiği görülmektedir. Kalın ödenmeden düğün yapılmamaktadır. Başlık parası olarak değil kıza değer bir para olarak değil ailenin kıza verdiği terbiyenin karşılığı olarak görülmekteydi. Kalın ile nişan ve evlilik garanti altına alınmaktadır. Erkek tarafının kıza ve doğacak çocuklara bakabilecek olduğunun göstergesidir. Kalının miktarının yüksek olması ailelerin prestijini arttırmaktadır.¹⁹⁴ Ortaya çıkışından itibaren Kırgız aile yapısında çeşitli değişikliklerden etkilenmiştir. Bu doğal olay toplumun karşılaştığı olaylar ile bağlantılıdır. Kırgız ailesinin temeli birbirine akraba boyların oluşumundan çok daha eski dönemlere dayanmaktadır. Her toplumda olduğu gibi Kırgızlarda da kendi etnik özelliklerine göre şekillenmiş ata-babaları vardır. Boyların oluşumundan önce kırgız halkı oluşmuştur. Toplumların ilk oluştuğu sınıf anlayışının başladığı dönemde ataerkil aile ilişkileri egemen durumdadır. Bu dönemde türklerin ilk yurtlarından kabul edilen Sayan Altay ve Tyan Şan da Türk dilinde konuşan topluluklar mevcuttur. Daha sonra bu türk dili konuşan insanlar farklı boylara bölünmüşlerdir. Bölünenler arasında günümüz Kırgızların ata-babaları da bulunmaktadır. Toplumdaki sınıfsal yapının oluşması ile

¹⁹² Mandaloğlu, a.g.m., s. 137-138.

¹⁹³ Baktıbek, a.g.e., s. 98-99.

¹⁹⁴ Koca, a.g.e., s. 106-107.

birlikte aile ilişkilerinde değişiklikler meydana gelmeye başlamıştır. Bu dönemde çekirdek ailenin oluşmadığı bir dönemdir. Ailede meydana gelen değişim ile özel mülkiyetin ve çekirdek aile yapısının olmadığı ataerkil aile düzeni değişmeye başlamaktadır. X-XI yüzyıllarından itibaren Kırgızlar ve akraba boylar arasında küçük ve çekirdek aile yapısı etkin olmaya başlamaktadır. Büyük, geniş aile yapısı bir anda ortadan kaybolmamıştır ancak köklü değişimler başlamıştır. Kırgızlarda akraba aileler arasında ki ataerkil sistem XIX. yüzyıl'dan sonra da devam etmiştir.¹⁹⁵ Kırgızların yaşamındaki bu boy yapısı uzun süre varlığını devam ettirmiştir. Sosyal hayt Kırgızlarda boy teşkilatı üzerine kurulmuştur.¹⁹⁶ Kırgızlarda ataerkil ve çekirdek aile yapısının uzun süreli olmasında akrabalık ilişkilerine bağlılık yatmaktadır. Akrabalık ilişkileri baba tarafı yaş özelliklerine göre anne tarafı kuşak özellikleri üzerinde çeşitlilik göstermektedir. Geniş bir akrabalık terminolojisine sahiptirler. Bu zenginlik kırgız dilinin kelime zenginliğinden kaynaklanmaktadır. Asırlar boyu da kullanılarak günümüze gelmiştir. Akrabalık da baba tarafının etkin olduğu görülmektedir. Kırgızlar buna atalaş demektirler. Anne tarafı akrabalığı ise catındaş ve kindikteş olarak ifade edilmektedir. Eski zamanlardan itibaren erkek tarafının akrabalığı esas alınmıştır. Toplumsal olarak erkek tarafı kabul görmektedir ancak gündelik yaşamda anne tarafı akrabalığı daha etkindir. Atasözlerin de bu durum yansımasıdır. *Atalaştan altoo bolgonço, eneleştin eköo bol* 'babası bir annesi ayrı altı kardeş olmaksansa, annesi bir babası ayrı iki kardeş' olmak iyidir. Buna bir örnektir.¹⁹⁷ Toplumun geleneksel yapısının korunması, sürdürülmesi uruu 'boy' teşkilatlanması ile devam etmiştir. Bu teşkilatlanma tarihi olarak etkili olmuştur. Kırgız toplumunda siyasi alanda aşiret sistemi ve politikada etkili olması kalan sisteminin günümüzde de etkili olduğu bilinmektedir. Aşiretçi yapı ve klan sistemi Kırgızlar üzerindeki etkisini eski dönemlerden, Sovyet öncesi ve Sovyet sonrası döneme kadar korumuştur. 15. ve 16. Yüzyıllarda Kırgızlar da uruu sistemi oluşmaya başlamıştır. Uruu yapısı sağ ve sol olarak ikiye ayrılmış olarak teşkilatlanmaktadır. Bu ikili yapının eski türk devlet geleneği esas alınarak oluşturulduğu varsayılmaktadır. Sağ ve sol olarak ayrılan kırgız uruuları farklı uruulardan oluşmaktadır. Zaman içerisinde başka uruuların da içeri alındığı görülmektedir. Sonradan dahil olan bu uruulara 'içkilik' adı verilmektedir. Bu içkilik ismi sağ ve sol uruular tarafından sonradan gelenleri belirtmek için kullanılmıştır. Bazı uruular coğrafi yakınlığın etkisi ile birleşmişlerdir. Uruular sosyal ve idari olarak birleşmenin sonucunda uruklardan oluşmaktadır. Uruklar sosyal,

¹⁹⁵ Ünal, (2021d). a.g.e., s. 204.

¹⁹⁶ Anvarbek Mokeev, Zuhra Altımişova, (2019), Sovyet Döneminin İlk Yıllarında Kırgızistan'da Milli Özerk Cumhuriyet Kurma Konusundaki Fikri Münakaşalar, Belleten Yayınları, cilt 83, sayı 289, s. 1081

¹⁹⁷ Ünal, (2021d). s. 207.

siyasi ve ekonomik etkiler sonucunda birleşmişlerdir.¹⁹⁸ Geleneksel değerlere önem veren Kırgızlar soya dayanan, şecere esaslı bilgilere önem vermektedirler.¹⁹⁹

Kırgız türklerinin akrabalık ilişkisine dayanan kan akrabalığı bağlı sosyal yapıları güçlüdür. Ailelerin bağlı olduğu bir üst grup vardır. Hiçbir aile yalnız ve bağımsız değildir. Kırgız ailesinde de baba tarafı ve baba tarafı akrabaları tarafından oluşturulan aile etkilidir. Kırgız ailesi ataerkil yapıya sahip bir ailedir. Kırgızlarda babanın çadırının yanına evlenen çocuklar için yeni çadırların dikilmesi ile kan akrabalığına dayalı yeni aileler oluşturulmaktadır. Ailelerin genişlemesi ile *uruklar* oluşmaktadır. Uruk, ortak iş gücü ve üretime dayalı aralarında kan bağı bulunan aileler topluluğudur. Türkçede *sülale* kelimesi ile aynı anlamı karşılayan urular ne kadar genişlemiş olsalar da akrabalık bağları değişmez doğum, evlenme, ölüm gibi toplumsal olaylarda birlikte olmaktadır. Urukların birleşimi ile Uruular oluşmaktadır. Kırgız toplumu kırka yakın uruudan meydana gelmekte ve bu urular üçe bölünmektedir. Kırgız aile yapısında evlilik için aynı uruudan kız alınmamaktadır. Yakın akrabalık sonucunda kız almak için yedi nesil geçmeden evliliğe izin verilmemektedir. Evlilik için başka uruulardan yapılan evliliktir. Aynı uruudan olan ve iyi ilişkileri olan insanlar akrabalığı yenilemek amacı ile de dünür olabilmektedirler.²⁰⁰ Oğlunun evlilik zamanının geldiğine karar veren ailesi beğendikleri ya da düşündükleri bir gelin adayı varsa ilk olarak kızın ailesini, sosyal statüsünü ve toplumdaki yerini araştırmaktadırlar. Bunların yanında kızın terbiyesi, davranışları ve zekâsı da kızın seçiminde önemli olmaktadır. Kendi sosyal statülerinde olan insanlar ile dünür olmak istemektedirler.²⁰¹ Dağlık coğrafi yapı sebebiyle Kırgızlar birlik içerisinde bir yaşam tarzını benimsemişlerdir. Yaz döneminde toplanarak kız istemeler gerçekleşmektedir.²⁰² Kırgızlar aileyi *üy bülöö* olarak adlandırmaktadırlar. *Üy ev, bülöö* de aile üyesi anlamındadır. Geleneksel aile büyük ve küçük olarak ikiye ayrılmaktadır. Büyük aile dede-nine, anne-baba ve çocuklardan oluşurken, küçük aile anne-baba ve çocuklardan oluşmaktadır.²⁰³

Büyük aileler babanın hanesi etrafında kendi evlerini oluşturan oğullardan oluşmaktadır ve sayıları 30-40 kişiyi bulmaktadır. Kalabalık olan bu ailelerin ekonomik durumu diğer ailelere oranla iyidir çünkü kalabalık aileler ancak bu şekilde bir arada yaşayabilmektedir. Zengin olan aile resisinin birden fazla evlilik yaptığı da görülmektedir. Çekirdek aileler anne, baba ve çocuklardan oluşmaktadır. Nine ve

¹⁹⁸ Hayati Beşirli, (2017). Kızgızistan'ın Sosyal ve Kültürel Yapısı, BYR Yayınevi, Bişkek, s. 97-99.

¹⁹⁹ Cengiz Buyar, (2017). Kırgız Tarihi (Başlangıcından 1991 Yılına Kadar), Kırgızistan Tarih-Toplum-Ekonomi-Siyaset, BYR Yayınvi, Bişkek, s. 48

²⁰⁰ Baktıbek İsakov. a.g.e., s. 74.

²⁰¹ Abdımambet Sariev, Kırgızdın Uluttuk Kaada-Saltının, Urp-Adatının Erece, Col –Coboloru, Bişkek, 2012, s. 59.

²⁰² Yunus Emre Gürbüz, (2017), Demokrasinin Uzun ve Dolambaçlı Yolunda Kırgızistan, BYR Yayınevi, Bişkek, s. 291

²⁰³ Baktıbek İsakov, a.g.e., s. 75.

dedelerde bazen çekirdek aileye dahil olmaktadır. Çekirdek aileler genellikle durumu iyi olmayan ailelerdir. Sahip oldukları hayvan ve mülkler ancak kendi ihtiyaçlarını karşılayabilmektedir. Evlendikten sonra kendi ev düzenlerini kurarak geçimlerini sağlamaktadırlar. Baba evin reisi olarak kabul edilmektedir ve oğluna karşı üç görevi olduğuna inanılmaktadır. Bu görevler oğula ad koyma, sünnet ettirme ve evlendirmedir. Bu üç görevi yerine getiren baba oğluna karşı sorumluluklarını yerine getirmiş olmaktadır.²⁰⁴

Eskiden kız ve erkek çocuk doğmadan aileleri tarafından nişanlandırılırlardı. Bu geleneğin adı bel kudadır. Kız büyüyene kadar oğlanın ailesi kıza kalın ödemektedir. Kırgızlarda kızın düğününe çok önem verilmektedir. Damat tarafı geldiğinde kız tarafı bir keçiyi keser. Dünürler eve geldiklerinde üstlerine un serpilir ve iyi olsun diye dua edilir. Dünür olunduğu gün kız ve erkek yüz yüze görüştürülür, sırt sırta vererek oturtulur, sadaka verilerek dua edilmektedir. Gecesinde genç kızlar gelin evine gelerek ‘tokmok caltı’ denilen oyunu oynarlar ve düğün yapanları kutlarlar. Kadınlar kıza eşlik ederken ağlayıp ağıt yakarlar ve mutluluklar dilerler. Gelin kıza eleçek adı verilen ulusal kırgız kıyafeti giydirilir. Kız eşinin evine geldiğinde kayın babasına bir müddet görünmez ve saklanır. Bu süre geçtikten sonra gördüğü zaman eğilerek selam verir. Kayın validesi ve onun yaşındaki kendinden büyük kadınlara ismi ile konuşmaz. Bu saygı göstergesidir. Kırgızlar yedi ata geçmeden birbirleri ile nikâhlanmazlar. Kadınları boşanmayı iyi görmezler.²⁰⁵

Sosyal birlikteliklerin en küçüğü ailedir. Kültürün ayrıntılı ve samimi olarak yaşandığı kurumdur. İnsanın varoluşundan itibaren önem verilmiş ve devam etmesi için geleneksel önlemler alınmıştır. Toplumun geleceği olması bakımından aileye önem verilmiştir. Aile birliği güçlü olmayan toplumlar uzun süre yaşayamamışlardır, bu sebeple türkler aile birliğine önem vermiş ve korumuşlardır. Eski türk topluluklarında ilk sosyal birlik ailedir. Türklerin göç ve çeşitli yerlere dağılmalarına rağmen aile birliğinin sağlam olması sebebiyle uzun süre hayatta kalabilmişlerdir. Kırgız türkleri de aile birliğine önem vermişlerdir. Soy ve nesiller arasındaki ilişkiye önem verilmiştir. Kırgız aile yapısı gelenek ve töre ye göre kurulmuştur. Ailenin resmi oluşumu evliliğidir.

Kırgız Türlerinde evlenme toplum tarafında onaylanan bir evlenme yöntemi ile desteklenmektedir. Dünyanın farklı yerlerinde yaşayan toplumların evlenme gelenekleri, eş seçim kriterleri, eş sayıları gibi farklılıklar göstermektedir. Kırgızlarda kelime anlamı olarak ‘üyy bülöö kuru’, ‘turmuş kuruu’ gibi kelimeler yeni ev kurmak, aile kurmak anlamlarına gelmektedir. Erkekler ‘üylönüü, ayal aluu’, kızlar ise hayata çıkarlar. Yani erkeler evlenmekte kızlar ise hayata çıkmaktadırlar. Erkek evlenerek yeni bir evin sahibi

²⁰⁴ Baktıbek İsakov, a.g.e., s. 78-79.

²⁰⁵ Keneş Cusupov. (1993). Kırgızdar, Bişkek, s. 119.

olarak, yeni eve de reis olmaktadır, kızlar ise babasının evinden eşinin olduğu eve gelerek yeni bir hayata başlamış olmaktadırlar.²⁰⁶

Kırgızlarda çocukları evlendirmek ailenin görevidir. Küçük oğul hariç tüm çocuklar evlendirilerek ayrı düzenleri kurulmaktadır. Yalnızca en küçük oğul evlendikten sonra ailesi ile yaşamaya devam etmektedir. Küçük oğulun ailenin iççerisinde olmasının amacı yaşlanınca anne-babasına bakması ve onlardan kalan mal, mülke sahip çıkması içindir. Ataerkil sistemin etkisi ile akrabalık ve aile ilişkileri arasında kuvvetli bir bağ oluşmuştur. Kırgızların sosyal hayatlarında aile ve akrabalığın etkisi büyüktür. Aile kırgız devletinin çekirdeği ve temeli olarak görülmektedir. Akrabalık baba ve anne tarafı olarak ayrılmaktadır. Kırgızca'da baba tarafı 'atalaş bir tuuğan', anne tarafı 'catındaş, gindiktaş bir tuuğan' denmektedir. Catın kelimesi rahim, gindik kelimesi göbek anlamına gelmektedir. Diğer türk toplumlarında olduğu gibi Kırgızlarda da soyun babadan devam ettiğine inanılmaktadır. Resmiyette baba tarafı kabul edilirken, sosyal hayatta anne tarafı ile olan ilişkiler daha fazladır. 'Atalaştan altoo bolğonço, eneleştan eköö bol', baba tarafından altı kardeş olacağına, anne tarafından iki olsun anlamında sözlerden anlaşılmaktadır. Kan akrabalığından sonra diğer önemli görülen akrabalık kuda-söök'dür. Kuda dünür, söök kemik anlamına gelmektedir. Evlilik için kan bağının olmaması gerekmektedir. Baba tarafından yedi kuşak geçmeden evlenilmemektedir. Teyze çocukları 'ceen'ler ile evlilik ise yaygındır. Kuzenler ve kız kardeş çocukları 'bölöö'lerin evlenmeleri toplum tarafından desteklenmektedir.²⁰⁷ Evlenme merasimi öncesi yapılan hazırlıklar kurulacak yeni yuvanın dikkatle seçilmesi, seçimde gereken geleneklerin uygulanması ve toplumdaki evlilik geleneğine göre düğün merasiminin yapılmasıdır. Kırgız halkı da diğer topluluklar gibi günlük yaşantılarından geleneklerini oluşturmuştur. Gelenekler yaşam boyu görecekları kendi kültürlerinin kalıplarıdır. Evlilik yaşam boyu gösterilen tavrı küçük kesitler ile tanımlamaktadır. Kız istenmesi, evlilik merasimi, sofraya geleneği, inanç ve değerler gibi.²⁰⁸

2.2. Evlilik Türleri

Akrabalık ilişkileri sonucunda yeni yuvaların kurulması ile dünür olunmaktadır. Kırgızca da dünür kelimesi *kuda söök* demektir. Toplum tarafından yeni akrabalık ilişkisi olarak kabul edildiği için önemlidir. Evlilik sistemi ile de iç içedir. Akrabalık ilişkileri evlilik türleri ile yakın bir ilişki içerisinde.²⁰⁹ Kırgız dilinde bir yastığa baş koymaya karar veren iki gencin babaları birbirlerine *kuda*, anneleri ise *kudağıy* diye

²⁰⁶ Mayramgül Dıykanbayeva, (2013b). Kırgız Türklerinde Evlilik ve Buna Bağlı İnanışlar, TAED 49, Erzurum, s. 133.

²⁰⁷ Gülnisa Aynakulova, (2016b). Kırgızlarda Evlilik ve Evlenme Törenleri, Milli Folklor, yıl 18, sayı 72, s.95-96.

²⁰⁸ Shurubu Kayhan, (2018). Kırgızlar'da Evlilik Öncesi Kız Seçme Gelenekleri, Turkish Studies, Ankara, ss.873-882, s.876.

²⁰⁹ Ünal, (2021d). a.g.e., s. 208.

adlandırılmaktadır.²¹⁰ Evliliğe çok önem veren Kırgız türleri evlilik etrafında pek çok tören oluşturmuşlardır. Aile kutsal ocak olarak görülmüş ve saygı duyulmuştur. ‘Aile küçük memleket’ sözü ile de memleket olmanın temelini aileye bağlamışlardır. Evlilik törenleri etrafında pek çok gelenek şekillenmiştir.

2.2.1 Görücü usulü kız isteme

Eski dönemlerde göçebe yaşamları olan Kırgızlar bağlı oldukları geleneklerini günümüze kadar getirmiş halklardandır. Gelenekler en yoğun olarak evlilik dönemlerinde uygulanmaktadır. Görücü usulü evlilikte evlenecek gençlerin aileleri birbirlerini tanımaktadır. Aileler kendi sosyal statülerinde oldukları insanlar ile düğünlük ilişkisi kurmak istemektedirler.²¹¹

2.2.2. Kız Kaçırma Geleneği

Kırgız dilinde ‘kız alagaçuu’ anlamına gelen kız kaçırma geleneği geçmiş dönemlerden itibaren uygulanan bir evlilik geleneğidir. Bu gelenek sebebiyle pek çok genç kız tanımadan evlenmek durumunda kalmıştır. Eskiye oranla azalma görülse de bu evlilik türü günümüzde de devam etmektedir. Bölgesel olarak bakıldığında etkisinin kırsal kesimlerde devam ettiği görülmektedir. Evlenmek isteyen adam beğendiği, ilgi duyduğu ya da görüşmek istediği kızını evlenmek düşüncesi ile kaçırabilmektedir. Erkek tarafı bu durumda gelen kızını ikna etmeye çalışmaktadır. İkna etmeye çalışanlar genelde ailenin kadınlarıdır. Anne, kız kardeş ve abla, yengeler. Kırgızistan genelinde bu gelenek her bölgede farklılıklar göstermekle birlikte büyük çoğunluğunda aynıdır. Erkek tarafı kızını uygun bir anda kaçırarak eve getirmektedirler. Kızın gelmesi ile birlikte düğün merasimi için hazırlıklar başlamaktadır. Kızın evlilik konusunda fikri sorulmamaktadır. Kızın ailesine haber verilerek düğüne davet edilmektedir. Kızın ailesi geldikten sonra kızın evlilik konusunda rızası sorulmaktadır. Genellikle bu evlenme geleneğinde kızın rızası değil geleneklerin uygun görmesi dikkate alınmaktadır.²¹²

2.2.3. Kız ve erkeğin kendi isteği ile evlemek istemeleri

Kız ve erkeğin sosyal yaşamda tanışıp birbirlerine gönül bağlarının olması ile evlenmek istemektedirler. Bu evlilik türleri içerisinde en eşit olan evlilik türlerindendir. Gençler evlilik için karar verdiklerinde durumu ailelerine bildirmektedirler. Bu evlilik türü görücü usulü evlilik türü ile benzerlik göstermektedir. Burada da erkek tarafı kızını istemek amacıyla kız tarafının iznini istemektedirler. Kızın ailesinden devet gelmesinin ardından erkek tarafı hazırlıkları yapmaktadır. Kırgız kültüründe değerli olan

²¹⁰ Kırgızdar, a.g.e., s. 5

²¹¹ Kayhan, a.g.m., s. 886-887.

²¹² Kayhan, a.g.m., s. 877-878.

hediyelerden birisi de koyundur. Erkek tarafı bir koyun ve yiyeceklerin koyulduğu sepetler ile kız istemeye gelmektedirler.²¹³

2.2.4. Bel kuda

Kırgızlarda önceden yaygın olan evlilik türlerinden biri ‘bel kuda’ olarak adlandırılan, henüz doğmadan anlaşılan evlilik türüdür. Kabile olarak yaşanan zamanlarda aradaki sorunların kolay çözülmesi için Kırgızlar çocuklar doğmadan dünür olmaktadır. Serçe parmağının kanı emilerek ve ok ısıarak bir ant vererek dünür olur ve bundan sonra birbirlerine daha saygılı davranmaktadırlar. Bu yakınlaşma ile zor zamanlarında birbirlerine yardım etmektedirler.²¹⁴Doğmamış çocuklar ile dünür olma anlaşması yapılar aileler kendilerini güvenceye almaktadırlar. Bel kuda geleneğinden sonra beşikteki çocuklar için de söz kesilerek *beşik kuda* olunmaktadır. Doğumdan önce ve doğumdan hemen sonra yapılan bu söz kesme geleneğinde kalın ödemesi vardır. Bu iki evlilik türünde de kalın ödenmektedir. Söz kesildiği andan itibaren kalın kız gelin olana kadarki süre içerisinde ödenmiş olmaktadır. Bu iki evlilik türü kalın evliliği değildir. Çocukların doğmadan ve daha beşikte iken ailelerinin kararları ile çift olmaktadır. Bu evlilik geleneği genetik olarak eski bir evlilik türüdür. Ergenlik dönemine geldiklerinde çocuklar evlendirilmektedir. Bu evlilik türüne eskiden itibaren uygulanarak günümüze gelmiştir. Bu evlilik türü sadece Kırgızlar arasında değil orta asya’da yaşayan diğer topluluklar arasında da uygulanan bir evlilik türüdür. Bu evlilik türü zaman içerisinde diğer evlilik türlerinin gerisinde kalmış olsa da devam etmektedir. Aileler uzak akrabaları, dostluk ile aralarında akrabalık ilişkisi olmayan kişiler arasında yapılarak yeni nesil için güçlü bağlar oluşturulmaktadır.²¹⁵Kırgız evlilik türleri arasında en çok uygulanan evlilik türlerinden biri Belkuda geleneğidir. Ekim devrimine kadar bu evlilik türü Kırgızlar arasında sıklıkla uygulanmıştır. Boy sisteminin etkin olduğu kişilerin kabile adları ile bilindiği dönemlerde boylar ve kabileler arası sorunların çözümü için başvuru yollarından biridir. Aileler ok ısıarak ve serçe parmaklarının kanını emerek karşılıklı olarak ant vermiş sayılmaktadırlar. Bu ant vrmenin ardından ilişkiler düzenlenmiş ve birbiri arasında aşış veriş gerçekleşmiştir. Taraflardan birinin sıkıntısı olduğunda yardım edilmiş, dayanışma güçlenmiştir. Aile üyelerinden birisinin vefat etmesi sonucunda bile antlaşmaya sadık kalınmıştır.²¹⁶

2.2.5. Beşik kuda

Türklerin eski dönemlerden beri uyguladıkları törenlerden birisi de ‘beşik kertme’dir. Türklerde evlilik için belirli bir yaş şartı yoktur. Bu yaş şartının olmaması ile birlikte ergenlik dönemine gelmeyen çocuklar evlendirilmemiştir. Reşit olma tabiri

²¹³ Kayhan, a.g.m., s. 878.

²¹⁴ Baktıbek İsakov, a.g.e., s. 228-229.

²¹⁵ Ünal, (2021d), a.g.e., 214-216.

²¹⁶ Dosbayeva, a.g.m., s. 11.

türklerde önemli bir durumdur. Reşit olduğu görülen gençlerin evlenmelerine izin verilmiştir. Yaş şartının olmaması ile de beşik kertme geleneği ortaya çıkmıştır. Tanıkların anlaşma ve duaları ile nişan yapılmaktadır. Ergenlik dönemine gelen gençler için ikinci bir nişan yapılmaktadır.²¹⁷ Diğer bir evlilik şekli çocuklar beşikte iken yapılmaktadır. ‘beşik kuda’ olarak adlandırılmaktadır. Kırgızların evlilik türleri arasında beşik kertmesi evlilik türü de bulunmaktadır. Çocukların aileleri eşleri hamile iken ya da doğumdan sonra anlaşarak dünür olmaktadır. Kalın o zamandan kararlaştırılarak kız büyüyene kadar taksit ile ödenmektedir. Kırgızların dünyaca meşhur destanı Manas’ da bu evlilik türü de anlatılmaktadır. Manasın eşi Kanıkey hamile iken afgan liderin eşi ile *bel kuda* olarak anlaşmışlardır. Çocuklar doğup büyüdüktan sonra da semetey ve ayçürök evlendirilmektedir. Bu evlilik türünde etkin olan ailelerdir. Kırgız kültüründe de eski dönemlerden itibaren varlığı bilinen bu geleneğin sadece Kırgızlar değil diğer orta asya da yaşayan topluluklar tarafından da uygulandığı bilinmektedir. Bir diğer husus ise de Kırgızların sadece Kırgızlar ile değil aralarının iyi olduğu diğer topluluklar ile de akrabalık ilişkisi kurmak istememeleridir. Afgan lideri ile dünür olmak istemesinin sebebi budur. Her iki taraf da kendi gücüne denk gördüğü aileler ile dünür olarak ilk önce ırk olarak yeni, sağlıklı bir neslin oluşmasını istemektedirler. Evlilik anlaşmalarında her toplumun kendi ırkından olan aileler ile akraba olarak, ırk temizliğini korumak istedikleri görülmektedir. Kırgızlarda bu konuda dikkat eden bir topluluktur. Kırgızlar da kendi kültürlerini egemen kılmak için geleneklerine sadık kalmaktadırlar. İkinci olarak da akraba sayısı arttırılarak iç ve dış düşmanlar için arkalarına destek bulmaktadırlar. ²¹⁸Bu evlilik türü genellikle arası iyi olan ve dostluklarının sürekli olarak devam etmesini isteyen ailelerin arasında yapılmaktadır. Kırgız geleneklerinde dünür olanların arasında sıkı bir dayanaşma ve dostluk ilişkisi vardır. Bu sebeple kötü günlerinde yanlarında olacak ömürlük bir dosta her zaman ihtiyaç duymaktadırlar. Orta Asya’da uygulanan bu gelenek Anadolu’daki Beşik Kertmesi geleneği ile aynı anlamdadır.²¹⁹

2.2.6. Kayçu kuda

Kırgız dilinde ‘kayçu’ kelimesi makas anlamına gelmektedir. Ailelerin birbirleri ile anlaşma yaparak birbirlerinin kızlarını alma ile gerçekleşen evlilik türüdür.²²⁰ Diğer bir evlilik türü de çapraz evlilik anlamına gelen *kayçı-kuda*’dır. Evliliğin bu türü anlaşmalı nikâh, değişme anlamına gelmektedir. Akraba kişilerin dünür olmak için karşılıklı alışverişidir. Örnek olarak; bir taraf kendi kızını gelin olarak verdiğinde, diğer taraf kendi kız kardeşinin gelin aldığı tafa erkek kardeşine vermektedir. Abla ve kız kardeşler arasında da olabilmektedir. Kardeş olma şartı aranmamaktadır yakın ve ya akrabalık bağı bulunan kızlar arasında da uygulanabilen bir evlilik türüdür. Bu evlilik türü orta asya’da

²¹⁷ Mandaloğlu, a.g.m., s. 141.

²¹⁸ Kayhan, a.g.m., s. 879.

²¹⁹ İsakov, a.g.e., s. 229.

²²⁰ Kayhan, a.g.m., s. 879.

yaşayan diğer topluluklarda da görülmektedir. Ataerkil egemenliğin etkisi ile bu evlilik türünde değişim görülmektedir. Kızların karşılıklı alışverişi ile gerçekleşen bu evlilik türünde düğün masrafları ve kalın miktarı azalttırılarak ortada kaldırılması hedeflenmektedir.²²¹ Anadolu da bu evlilik türüne berdel evliliği denilmektedir. Her iki taraf da başlık parası ödememek için karşılıklı olarak anlama sağlamaktadır. Evlilik çağına gelen kız kerdeşler karşılıklı alınarak anlaşma sağlanmış olmaktadır. Bu evlilik türü ile evlenen damatlar da birbirlerine bacanak olmaktadır. Bu evlilik türü genellikle durumu iyi olmayan aileler arasında yapılmaktadır. Bazı aileler de bu durumun tam tersi olarak varlıklarının başka kimselere gitmesini istemedikleri için kendi maddi durumuna denk olan aileler ile dünür olmaktadır. Bu durumda mal varlığı denk olan bir aileye gitmektedir. Birbirine destek vermek düşüncesi ile yapıldığı için bu evlilik türü rkadaş olan bir tarafın diğer traf hasta olması durumunda dayanışma için de yapılmaktadır. Kırgızlarda bu evlilik türü günümüzde de varlığını sürdürmektedir.²²²

2.2.7. İç güveysi

Diğer evlilik türü kalın ödemek için durumu olmayan ve yardım edecek çevresi bulunmayan çiftler için çalışarak yapılan ödemeler ile evlilik mümkündür. Erkek çocuğu olmayıp iş gücü ihtiyacı olan kişiler de isteyebilmektedirler. Bu evliliğe *güç güyöö* denmektedir. Türkçe de iç güveysi anlamına gelmektedir. İç güveysi gelen çalışarak kızın kalınını ödemekte sonrasında kızı kendi evine götürme hakkını kazanmaktaydı.²²³

2.2.8. Kız kaçırma

Başka bir evlilik türü 'kız alakaçu'dur. Kız kaçırma anlamındadır. Eski dönemde uygulanan bir evlenme türüdür. Damat adayı kalının bir kısmını öder tamamlamaya imkânı olmadığında kız ile konuşarak onu alıp götürürdü. Bu durumda erkeğin babası kızın babasından özür dilemek zorunda kalırdı. Bu özür dilemeye *ardına düştü* denmektedir. Barışmanın ardından kızın annesi erkek tarafına giderek çeyizini teslim etmektedir. Kız kaçırma aranan bazı şartlar vardır. Erkek tarafı nüfus olarak kalabalık ve birbirlerine yardım eden kişiler ise durum kolaylaşmaktadır. Kız istenmiş ama verilmemiş ise ya da kızın ailesi bu evliliğe karşı ise kaçmaya başvurulmaktadır. Kızın baba evine geri götürülmesi damat adayı ve akrabaları için utanç meselesidir. Bu yüzden kız erkek tarafından en güçlü olan kişinin evine yerleştirilmektedir. Genelde barış sağlanmaktadır. Kaçarak evlenilse dahi kalının fiyatı arttırılarak yinede alınmaktadır. Bu evlilik türü mecbur kalmadıkça tercih edilmemektedir.²²⁴

2.2.9. Levirat geleneği ile evlenme

²²¹ Ünal, (2021d). a.g.e., s. 219-220.

²²² Kayhan, a.g.m., s. 879.

²²³ Gülniza Aynakulova, (1997a). Kırgızlarda Evlilik ve Aile, Bilig-6/Yaz 97, s. 176.

²²⁴ Aynakulova, a.g.m., s. 176-177.

Diğer adı amangerlik olarak bilinen evlilik türüdür. Kırgızlarda eski dönemlerden itibaren uygulanan bir evlilik türüdür. Günümüzde de bu evlilik türü uygulamaya devam etmektedir. Levirat, bir kadının eşi ölmesi durumunda ailedeki diğer bekar erkekler ile evlendirilme geleneğidir. Bu yakınlar abi, erkek kardeş, bunların olmaması durumunda yakın olan erkek akrabalarıdır. Türklerin göçebe olduğu dönemlerde yaygın olan bir evlilik türü olmuştur. Bu evlilik türünde amaç eşini kaybeden kadının tekrardan baba evine dönmemesi içindir. Kırgız kültüründe de görülen bir evlilik türüdür. Eşi ölen kadının baba evine döneceği zaman akrabalar başka evlendirecek erkek yok mu? Diyerek aile ile dalga geçmektedirler. Bu evlilik türünde diğer evliliklerden farklı olarak eşler arasında yaş farkı çok olabilmektedir. Manas destanında da bu evlilik türüne örnek gösterilmektedir. Manasın vefatından sonra geriye kalan iki eşine de manasın erkek kardeşlerinden kim ile evlenmek istedikleri sorulmaktadır. Burada ki bir diğer amaç da ailenin mal varlığının dağılmasını önlemektir. Eşi vefat ettikten sonra kadın diğer aile üyelerine kalan bir miras niteliğinde görülmektedir. Kadınlar bu evlilik türünü çocuklarından ayrı kalmamak için kabul etmektedirler. Kırgızların göçer olduğu dönemin şartları düşünüldüğü zaman ise bu evlilik türü bir gerekliliktir. Zor şartları olan göçerlik özellikle eş vefat ettikten sonra daha da zor olmaktadır. Yalnız kalmış bir kadın yanında çocukları ile bu göçerlik düzenini devam ettirememektedir. Erkeğin vefat etmesi durumunda uygulanan bu evlilik türü kadın vefat ettiği zaman da uygulanmaktadır. Kadının vefatından sonra eşi kadının kız kardeşi ile evlenebilmektedir. Kırgız dilinde bu evliliğe ‘baldız aluu’ denmektedir. Evlilik gerçekleşmeden gelin kız adayının vefatında da bu durum gerçekleşmektedir. Evde olan bekar kız kardeş ablasının yerine evlendirilmektedir.²²⁵

2.2.10. Damat ve gelinin düğün öncesi görüşme geleneği

Kırgız gelenekleri içerisinde evlenecek gençler düğün öncesinden tanışıp, görüşebilmektedirler. Buna kırgız dilinde *küyöölöö* ve ya *küyöölöp baruu* denmektedir. Gençlerin evlilik öncesinde tanışmaları aile ve evlilik gelenekleri içerisinde normaldir. Uygulama olarak ise ekonomik etkiler ile bağlanmıştır. Damat ve gelin adayının görüşmeleri kadının ödendiği döneme denk gelmektedir. Kalın tam ödenene kadar kız baba vinde kalmaya devam etmeye ve nikâha izin verilmemektedir. Kalının ödemesinin uzaması evliliğin zamanını da uzatmaktadır. Parça olarak ödenmede gerçekleşmektedir, bu sırada da gençler birbirlerini görmekte ve sohbet etmektedirler. Evlilik öncesi bu görüşme karı-koca hayatının başlangıcı olarak görüldüğü için toplumsal fikir ve örfi hukuk bu duruma izin vermektedir. Gelin kızın annesi görüşmeden haberdardır ve bu görüşme için yardımcı olmaktadır. Kızın babasının da haberi olmaktadır yalnız o durumdan habersiz gibi davranmaktadır. Damat adayı da açık şekilde kız ile görüşmeden sakınmakta kendini gizlemektedir. İlk görüşmeden sonra damat adayına kızın yaşadığı

²²⁵ Kayhan, a.g.m., s. 880.

yerin kapısı açılmış olmaktadır. İlk görüşme için köyün sakinleri ve kızın akrabaları yardımcı olmaktadır. Küyöölö geleneği düğün zamanında da gerçekleşmektedir. Düğün için gençlerin oyun oynaması, damada yeni elbise hediye dilmesi, damat ile gelenlerin kız tarafına hediyeler getirmeleri ile gerçekleşmektedir. Yapılan bu eğlencelerde cinsiyetler arasında eşitlik vardır.²²⁶Göçer yaşam tarzı orta asyanın eski dönemlerinden itibaren görülen bir yaşam tarzıdır. Cografiyanın büyük bir bölümünde eski dönemlerde görülmektedir.²²⁷Bu durumda geçmişten gelen bir durumdur. Göçerlik zamanlarından itibaren sosyal hayat içerisinde sürekli birlikte olan Kırgızlar eğlence ve oyunlarda da birlikte olmaktan çekinmemektedirler. Damadın ilk ziyaretinden itibaren ki uygulamalar evlilik geleneğinin temelidir. Sonrasında kalın ve çeyizin öncelik kazanması ile görüşmeler bu geleneklerin içerisinde yaşatılmaya başlanmıştır. İslamiyetin etkisi ile birlikte evlilik geleneği nikâh kıyma ile sonuçlanması dini ideolojinin sonucudur. Nikâh da iki tarafın gençleride aktif olarak bulunmaktadır. Kırgızlarda bu olağan bir durumdur. Diğer halklar ve Kırgızların komşuları arasında da uygulanmaktadır.²²⁸

2.3. Düğün Öncesi Törenler

2.3.1. Söz kesme töreni

Türk geleneklerine göre evlilik merasiminin başlangıcı söz kesme ile başlamaktadır. Sözün kesilmesi aynı zamanda evlilik için atılan önemli bir adımdır. Söz kesme ile antlaşma yapıldığı öngörülmektedir ve bu Türkler için vazgeçilmeyecek bir durumdur. Evlilik hayatının başlangıcı kabul edilmektedir.²²⁹Eski dönemde kırgız kültüründe gelen dünürler hemen içeriye kabul edilmemektedir. Evdeki bir büyük kapıya giderek misafirlere kim olduklarını sorup geri dönmektedir. Misafirlere alınan bilgi en yakınlarla ve komşulara söylenerek araştırılmaya başlanmaktadır. Kız verilmeme taraftarı ise annesi ve babasının evde olmadığı söylenerek misafirler geri çevrilmektedir. Kızın evlilik için düşüncesi de sorulmaktadır. Bunun sonrasında akrabalar ve yakın çevre toplanarak durum değerlendirmesi yapmaktadırlar. Eski dönemlerde insanlar boy olarak tanındığı için sadece kızın ailesi değil bağlı olduğu boy da araştırmaktadır. Gelen vekil kişilerin bazen birkaç gün beklediği olabilmektedir. Kız tarafından olumlu cevap verilecek ise misafirler kabul edilmektedir. Erkek tarafı getirdiği hediyeleri sunmaktadırlar. Bu hediyeler genellikle birkaç koyun olmaktadır. Kız tarafı gelen koyunlardan birini gelen misafirlere ikram etmektedirler. Böylece evlilik için olumlu

²²⁶ Ünal, (2021d). a.g.e., s. 216-219.

²²⁷ Nezahat Ceylan, Oktay Özgül, (2019). Göçerlik ve Yerleşiklik Arasında Bir Bileşen; Fergana Vadisi, Prof. Dr. Fuat Sezgin Anısına Geçmişten Günümüze Türkistan: Tarih, Kültür ve Medeniyet Sempozyumu, Ankara/Türkistan, s. 472

²²⁸ Ünal, (2021d). a.g.e., s. 218-219.

²²⁹ Mandaloğlu, a.g.m., s. 141.

düşünüldüğü bildirilmiş olmaktadır.²³⁰Günümüzde kız istemeden önce gençlerin tanışması ile başlamaktadır. Tanışma genellikle gençlerin bulundukları sosyal ortam içerisinde olmaktadır. Başka bir tanışma yöntemi ise yengeler aracılığı ile olmaktadır. Eski dönemlerde beğendiği kız ile tanışmak isteyen erkek kızın yengesi ve ablaları ile iletişime geçerek onlardan yardım istemektedir. Yenge ve ablalar kırgız evlenme kültüründe önemli kişilerdir. Günümüzde ise gençlerin kendi tanışma ve sohbetleri ile evlilik kararı aldıkları gözlemlenmektedir. Tanışmanın ardından damat adayı ailesine görüştüğü kızı söylemekte ve böylelikle evlilik için ilk resmi adım atılmış olmaktadır.²³¹Evlilik çağına gelen gençlerin tanışmasından sonra sıra kızı istemeye gelmektedir. Kız istemede genellikle aksakal olarak adlandırılan yaşlılar gitmektedir. Erkek tarafı akrabalarından oluşan iki üç kişilik grup kız istemeye gitmektedir. Kırgızca'da 'cuucu ciberüü' elçi gönderme anlamına gelmektedir. Kız istemeye gidenlerin ağzı iyi laf yapan, saygılı, geleneklerini iyi bilen insanlar olması gerekmektedir. Türkiye'de kız istemeye gidildiğinde ilk olarak genel sohbet edilip sonra asıl konuya gelinmektedir. Bu Kırgızlarda ilk olarak genel bir sohbetten sonra niyetlerini belli etmektedirler. Ev sahibi gelen misafirleri iyi şekilde ağırlamaya özen göstermektedir. Genel sohbetin ardından elçilerden biri söz alarak geliş niyetlerinden bahsederek dünür olmak istediklerini söylemektedir. Bu konuşma sırasında gelen elçiler ellerini göğüslerinin ya da dizlerinin üzerine koyarak başlarını eğmektedirler buna 'kulduk uruuşu' denmektedir. Bundan sonra söz kız tarafına geçmektedir, kız tarafında aile içerisinde düşünmek istediklerini söyleyerek elçilerden izin isterler. Aile eğer kızı verme taraftarı ise kendi aralarında konuşmak istediklerini söylemektedirler. İlk iki gidişte hemen razı görünmemek amacıyla kesin bir şey söylenmemekte üçüncü gidişte kız verilmektedir. Erkek tarafı her kız istemeye gelişte ellerinde yiyecek ve tandır ekmeği ile gelmektedirler. Üçüncü gelişte eğer getirilen tandır ekmeği sofraya getirilir ise bu kızın verildiğinin bir göstergesidir. Buna kırgılar 'nan sındıruu' demektirler. 'sıy tamak' adı verilen özel yemek ikram edilerek özel konuşmalar yapılmaktadır. Yemekten sonra elçilere özel kıyafetler hediye edilmektedir. Dünürlerin ikiside ellerini açar kızın babası dua eder bu kızın alındığının işaretidir. Bundan sonra düğün tarihi ve kalının miktarı hakkında konuşarak sohbe devam etmektedirler.²³²

2.3.2. Nişanlanma merasimi

Söz kesimi sonrasında uygulanan gelenek nişan merasimidir. Türk kültürüne göre nişan evlilik için bir ön kabul olarak görülmektedir. 'Adaklı' kelimesi nişanlı anlamında

²³⁰ Baktıbek, a.g.e., s. 98-100.

²³¹ Mehmet Yüce ve Bibigül Dosbayeva, (2007). Kırgız Türklerinde Evlenme Geleneği, Modern Türklük Araştırmaları Dergisi, Cilt 4, sayı 1, ss. 7-24, Ankara, s. 9-10.

²³² Bahattin Keleş, (2017). Kırgızlarda Nişan ve Düğün Geleneği (toy), Türk Dünyası Araştırmaları, Temmuz-Agustos, Cilt: 116, Sayı: 229, s. 161-162.

kullanılan bir kelimedir.²³³Türk kültüründe evlenme merasimleri birkaç safhadan oluşmaktadır. Eski dönemlerde uygulanan kız kaçırma ve yağma sonrası elde edilen kızlar ile evlenme toplumda rahatsızlıklar göstermeye başlamıştır. Bu konu sosyal zorunluluk olarak barış yolu ve ailelerin izni alınarak gelenekler çerçevesinde uygulanmaya çalışılmıştır. Kırgız kahramanı Manas, eşi Akılay'ı bir kale kuşatmasında ganimet olarak almıştır. Ganimet olarak alınan kızlar ile yapılan evlilik gerçek evlilik olarak kabul edilmemiştir. Barış ile evlenme de önemli olan bir diğer konu ise boylar arası mücadelenin engellenmesi amaçlanmıştır. Eskiden kızın boyundan izin alınarak nişan merasimi ve sonrasında evlilik gerçekleştirilirken günümüzde kızın kendisinin de istemesi ile nişan merasimi gerçekleştirilmektedir. Böylelikle rızanın olması ile nişan geleneği evlilik merasimine dahil edilmiştir.²³⁴ Kalın kız tarafına ödenmeye başladıktan sonra damat adayı nişanlısını görebilmek için uygun zamanı beklemektedir. Nişan sonra gelin kıza ziyarete ilk kez gidecek olan damat maddi durumuna göre yanında bir hayvan götürmektedir. Kırgızlar 'kız başlık parası olmadan evlenir ama gelenek olmadan evlenmez' diye geleneklerin önemini belirtmektedirler. Kızın yengeleri damattan tay adı verilen at yavrusu istemektedirler. Damat da yengelere karşılık olarak hediye para mı tay mı diye sormaktadır. Yengeler ve damat arasında küçük bir pazarlık yapılmaktadır. Anlaşmanın ardından damat nişanlısını görebilmektedir. Kalının tamamlanmasının ardından erkeke tarafı bir hayvan alarak kız tarafına gelmektedirler. Bu gelmenin amacı paranın tamamlandığını söylemek ve düğün tarihini kararlaştırmaktır. Kız istemeye gelirken yapılan yemek bohçası hazırlığı düğün tarihini kararlaştırmak için gidildiği zaman da yapılmaktadır. Kırgızlar bu geleneğe 'ağaç düşürmek' adını vermişlerdir. Gelen hayvan kesilip ve pişirilerek komşulara ağaç düştü yakında düğünümüz var yemeğe gelin diyerek davet etmektedirler. Bu davetin sorasında kız evin kızın çeyizini hazırlmaya başlamaktadır.²³⁵Eski Kırgız geleneklerinde evlilik çağı gelen kız kaçırılma endişesi ile evden mümkün olduğunca dışarı çıkmazdı. Kızlar erkeklere oranla bu konuda sakınarak yaşamakta idiler. İsteklerini açıkça belli edememekte kendilerini istemeye gelen taliplerden birini seçerek evlenebilmektedirler. Eskiden kızı görmek isteyen erkek bu isteğini kızın ablası ve yengesine bildirir ve onların yardımı ile kızla tanışabilmektedir. Kızın beğenilip anlaşılmasından sonra kız isteme işi yaşlılara düşmektedir. Kız istemeye oğlanın anne, abla ve yengeden oluşan yakın aile fertleri gitmektedir. İstemeye giderken başta ekmek olmak üzere çeşitli yiyecekler hediye olarak götürülmektedir. Kız tarafı gelen misafirlere güler yüzlü ve misafirperver davranmak zorundadır.

2.3.3. Kalın geleneği

²³³ Mandaloğlu, a.g.m., s. 141.

²³⁴Âdem Aydemir, (2010). Türk Folklorunda Nişanlanma ve Evlenme Sembolü Olarak; Gerdanlık, Küpe ve Yüzük, Türk Dünyası Tarih Kültür Dergisi, sayı 282, s. 20-23, Haziran, s. 1.

²³⁵ Kayhan, a.g.m., s. 880.

‘Kalın’ ailenin malı olarak görülmektedir. Kalın verilen kız artık evleneceği kişinin ailesinin bir üyesi kabul edilmektedir. Erkek tarafı için de kalın, babanın çocuklarına verdiği evlenme yardımudur. Başlık ve kalın farklı kavramlardır. Başlık kızın ailesine verilen bir hediye niteliğindedir. Kız çocukları babalarının mirasındaki paylarını çeyiz olarak almaktadırlar.²³⁶Türk kültüründe kız alma basit bir gelenek olarak kabul edilmemektedir. Erkek tarafının evlenmek için kız tarafına bir bedel ödemesi beklenmektedir. Bedel olarak adlandırılan kalın geleneğidir. Kalın, türk aile hukukunun temel taşlarından kabul edilmektedir. Erkek tarafından kız tarafına verilen bir hediye niteliğindedir. Ödenecek miktarda erkeğin ailesinin payı vardır yani herkes yardım etmek zorundadır. Türklerde evlilik bir alım satım olarak görülmemektedir. Kalın, kız için bir ödeme değildir. Kızın ailesine kızı yetiştirdikleri için verilen hediye niteliğindedir. Kalın alım satım olmadığı gibi başlık parası da değildir. Türklerde kız eşya, mal ya da üzerinden gelir elde edilebilecek bir kazanç kaynağı değildir. Ödenen kalın gelin kızın değeri değildir. Kadın evlilik hayatında köle olarak görülmemektedir. Kalın başlık parası olarak kabul edilmiş olsaydı aile hukuk sisteminde bir geçerliliği olmazdı.²³⁷Eski Türk topluluklarında uygulanan günümüzde de yaşamakta olan kalın geleneği, bugün orta asya halklarında uygulanmaya devam edilmektedir. Kalın olarak adlandırılan bu paranın kızın yetişmesi için aileye verilen hediye olarak görülmektedir.²³⁸Kalın, kırgız kültüründe evliliğin başlangıcı olarak kabul edilmektedir. Ataerkil düzenin hakim olduğu devirlerde miktarının yüksek olması sebebiyle durumu olmayanlar evlenememiştir. Kalın önceden kızın bağlı olduğu boya ödenmektedir. Zaman içerisinde kızın yakın akrabaları ve en son da kızın babasına ödenmektedir. Ödenme olarak ise sadece evlenecek gencin babası değil akrabaları da yardım etmektedir. Kalın geleneğinin ilk oluşumu damadın yakın akrabalarının kalın toplaması ve gelinin saygı duyulan akrabalarına düğün için hediye verilmesi düşüncesi ile ortaya çıkmıştır. Kalın geleneği orta asya halklarında geniş bir çevreye yayılarak uygulanmaya başlanmıştır. Ataerkil düzenin ardından oluşan çekirdek aile sisteminde de kalın geleneği varlığını korumaya devam etmiştir. Bu sabitlik mülkiyet ilişkisi ile bağlantılıdır. Korunmasında ekonomik yapı, gelenekler ile birlikte aile ilişkileride etkili olmuştur. Geçmişte ‘satıp aluu nikesi’ satın alma evlilik anlamına gelmektedir. Bu anlam ile evliliğe satın alma anlamı yüklenmiştir. Bu gelenek ile adetlerin ve ekonominin gücü ortaya çıkmaktadır. Kalın aynı zamanda toplum dışı bir gelenek değildir. Kalının miktarı damat ve kızın ailelerinin ekonomik durumuna göre belirlenmektedir. Miktar zengin aillerde yüksek olurken, orta bütçeli halkta birkaç hayvan olarak belirlenmektedir. Gelin adayının güzelliği ile kalının miktarı doğru orantılıdır. Durumu iyi olmayan aileler kızlarını zengin kişiler ile evlendirmek isterken oğulları için çok güzel olmayan kızları tercih tmetmektedirler.²³⁹

²³⁶ Tezcan, a.g.m., s. 3.

²³⁷ Mandaloğlu, a.g.m., s. 142-143.

²³⁸ Yeşil, a.g.m., s. 126.

²³⁹ Ünal, (2021d). a.g.e., s. 209-201.

Kırgızlar için kalın ödeme türü çoğu zaman hayvan olmuştur. Hayvanın da genel olarak dokuzar olacak şekilde sayılmıştır. Ekim devriminden önce para, buğday olarak ödenmiştir. Ayrıca gümüş ve *topoz* adı verilen Hindistan sığırı ile de ödemek mümkündür. Ödeme türünde çeşitlilik çoktur fakat durumu olmayan aileler için bu ödeme zor olay yaşam koşullarını daha da zorlaştırmıştır. Durumu iyi olan aileler için ise yakınlarının yardımı ile kolaylaşmaktadır. Ödemede ki diğer bir yol ise sürenin uzunluğudur. Söz kesilip kız evlenene kadar ödeme yapılabilir. Bazı durumlarda gelin alındıktan sonra dhi ödemenin devam ettiği olmuştur. Durumu iyi olmayan topraksız ve hayvansızlar, hayvan bakıcıları ise gençlik dönemlerini kalın biriktirerek geçirmektedirler. Bu durumda olan kişilerin evlilikleri ileriki yaşlarda olmaktadır.²⁴⁰ Kalın bazı ayrılma durumlarında geri verilmektedir. Erkeğin bir sakatlığının olması ya da karşılıklı anlaşamama durumlarında kalın geri verilmektedir. Kadın bu durumda şikâyetçi olarak aldığı kalını geri vererek boşanabilmektedir. Kadının çocuğunun olmaması durumunda verilen kalının geri istenmesi ya da kız kardeşlerden birinin verilmesi istenebilmektedir. Kız kardeş verme durumunda kalın ödenmemektedir. Ölüm ile sonuçlanan husumetli ilişkilerde kalınsız kız verme ile barış sağlanabilmektedir. Kadının çocuğunun olmaması ya da babasının evinden herhangi bir hastalık ile gelip vefat etmesi sonucu kız kardeşlerinden biri kalınsız olarak verilebilmektedir. Nikâh genel itibari ile kız einde kıyılmaktadır. Nikâhtan önce belirlenen kalının hepsi alınmaktadır.²⁴¹

2.3.4. Sep ‘Çeyiz’ geleneği

Türk kültüründe çeyiz kalın kadar önemsenmektedir. Kalın karşılığında kız tarafıda çeyiz vermek durumundadır. Çeyiz kızın baba tarafındaki hakkıdır. Kızın yeni evine getirdiği bu çeyize ‘yumuş’ adı da verilmekteydi. Bu çeyiz hediyelerden oluşmaktadır. Çeyiz miktarı kalının yarısından az olamamak zorundadır. Çeyizdeki hak kıza aittir. Eşinin olsa dahi evlenen erkeğin çeyiz de hakkı yoktur. Buda türklerde şahsi olarak mal varlığının olduğunun göstergesidir. Kızın çeyizden sonra baba evinden alacağı kalmamakla birlikte, yeni evinde ortak bir malı oluşmaktadır. Gelin kız çeyizi ile gelirken damat da baba evindeki hakkını almaktadır.²⁴² Sep Kırgızca kelime anlamı olarak çeyiz anlamına gelmektedir. Kalın ile aynı miktarda olması için bir zorunluluk yoktur fakat mümkün oldukça miktarın yakın olmasına dikkat edilmektedir. Genel itibari ile sep kalın’dan biraz daha düşük maliyettedir. Sep’i kızın ailesi hazırlamaktadır. Kıza giyecek ve ev eşyalarının yanında bozüy ve at da verilmektedir, gelin kız bu at ile eşinin evine uğurlanmaktadır. Bu etapta sepin kalından az olması uygun görülmüştür. *Ençi* ad verilen para gönderme ile sep kalına eşitlenmektedir. Ençi kızın babası tarafından kız evlendikten 1 veya 3 yıl sonra kıza verilen paraya denmektedir. Önceden sep ve ençi birleşimi kalını geçmektedir. Günümüzde ise durum bu şekilde değildir. Sep geleneklerine göre kıyafet,

²⁴⁰ Ünal, (2021d). a.g.e., s. 211-212.

²⁴¹ Tezcan, a.g.m., s. 4.

²⁴² Mandaloğlu, a.g.m., s. 145.

kilim, keçe, işleme gibi ev eşyalarından oluşmaktadır. Aileler az sep hazırlamaktadırlar. Dönürler birbirlerinin hoşgörü ve samimiyetine inanarak ençinin miktarından konuşmazlar. Kalın ve çeyiz dışında düğün gerçekleşene kadar her iki tarafında geleneklere göre harcamaları olmaktadır. Dönürlerin birbirlerini ziyaretleri, damadın kızı her görmeye gelişi gibi durumlarda harcama yapılmaktadır. Bunların yardımıyla damadın erkek tarafı yalnız değildir anne tarafı akrabaları da yardım etmektedir. Karşılıklı gelen hediyeler akrabalara paylaştırılmaktadır.²⁴³

Çeyiz kızın baba mirasından payıdır. Çeyizin miktarı verilen kalına göre oranlanmaktadır. Durumu iyi olan aileler kızlarına çeyizde olan kıyafet ve eşyanın yanında çadır, at, at arabası gibi değerli hediyeler de vermektedir. Durumu olmayanlar ise sadece kıyafet ve ev eşyası vermektedir. Gelin ve damat yeni evlerine yürüyerek gitmektedirler. Çeyizin maliyetinin kalından olması uygun görülmektedir. Daha sonra gelecek olan enci ile durum eşitlenmektedir. Zengin olanlar giyiti fazla verirlerdi kalından fazla maliyetli olurdu. Halkın geneli giyiti çok vermez, çeyiz ve enci kalına yetiştirirdi. Çeyiz olarak hayvan verilmemektedir. Enci ise genellikle hayvan türlerinden oluşmaktadır. Kız istendikten sonra enci konusu konuşulmamaktadır. Bu konuda karar kızın ailesine bırakılmaktadır. Maddi durumu iyi olmayan ailelerde hiç enci verilmediği de görülmektedir. Durumu böyle olan aileler verilen kalını çeyiz için kullanmaktadırlar.²⁴⁴ Kalını bu şekilde değerlendiren aileler toplumda rencide olmadan kızlarını evlendirmektedirler. Kısacası kalın çeyizin hazırlanmasında maddi bir yardımdır.

Çeyizin hazır olmasının ardından iki ailenin üyeleri bir araya gelerek düğünde giyilecek kıyafetlere karar vermektedirler. Düğünün ortamala olarak maliyeti hesaplanmaktadır. Genellikle masrafların tamamını erkek tarafı almaktadır. Düğüne bir hafta gibi kısa bir zaman kaldığında gelin kıza yazlık ve kışlık beğendiği kıyafetler alınmaktadır. Düğünde taklmaı planlanan takılar da bu alışverişte alınmaktadır. Düğün öncesinden gelin kızın ihtiyacı olan her şey tamamlanmış olmaktadır. Sonrasında düğün hazırlıkları başlamaktadır.²⁴⁵

Kırgızların göçebe dönemlerinden itibaren zengin bir gelenek kültürleri vardır. Yaşamın hemen hemen her evresi için tören ve merasimlerini uygulamaktadırlar. Zaman içerisinde Kırgızlar yerleşik hayata geçmiş olsalarda geleneklerini uygulamaya devam etmektedirler. Gelenek ve görenekler uygulayan halkın birer kimliğidir. Dünü bugüne, bugünü yarına bağlayan geleneklerin uygulandığı tören ve merasimlerdir. Kırgızlar diğer türk toplulukları ile komşu oldukları ve çok fazla ışıya hareket etmedikleri için geleneklerini uzun yıllar koruyabilmiş bir topluluktur. Toplumsal olarak bunun bilinci

²⁴³ Ünal, (2021d). a.g.e., s. 212-214.

²⁴⁴ Aynakulova, (2016b). a.g.m., s. 98.

²⁴⁵ Kayhan, a.g.m., s. 881.

içeriisinde yetiştirildikleri için sosyal statüsü, ekonomik durumu ne olursa olsun doğumdan ölüme kadar her kırgız geleneklerini yerine getirmek zorundadır. Gelenekler yerine getirilmediği durumlarda yine halk tarafından bir cezalandırma ile karşı karşıya kalmaktadırlar. Halk gelenekleri önemsemediğini düşündüğü kişiyi dışlayıp, ayıplayarak kendine göre ceza vermektedir. Sovyetler Birliği döneminde kültürel olarak etkilennmelerin olması ile birlikte Kırgızlar geleneklerini devm ettirmişlerdir. 1991 yılından sonraki bağımsızlık ile birlikte gelenekler uygulanmaya devam edilmiştir. Dönemin şartları ve yeni neslin gelenekleri kendi bulundurdıkları döneme göre şekillendirmesi ile gelenekler yaşatılmaktadır. Her gelenek yeni nesilde dönemin şartlarına uyarlanmaktadır. Bu durum kırgız türklerinde de görülmektedir. Kırgızlar renkli geleneklerini dün ve bugüne sentezleyerek uygulamaya devam etmektedirler.²⁴⁶

2.4. Evlilik Merasimi

Eski Türklerden itibaren evlilik konusuna önem verilmiştir. Evlenme toplumsal bir görev olarak görülmüş ve evlenmeyenler toplum tarafından dışlanmışlardır. Toplumun devamı yeni doğumlar ile sağlanacağı için yeni doğumların luşacağı ortamın toplum tarafından meşrulaştırılmasıdır evlilik. Zaman içerisinde evlilik hukuki kurum statüsünde kabul edilerek toplum tarafından onaylanmıştır.²⁴⁷Türk tarihinin eski zamanlarından itibaren elde olan kaynaklarda düğün kelimesi kullanılmamıştır. Düğün kavramı ‘toy’ kelimesi ile ifade edilmiştir. Türk kültüründe düğün yeni bir evin kurulması ve yeni soyun oluşması anlamına gelmektedir. Bu sebeple düğün merasimi ile toplumun için önemli bir gelenek yerine getirilmiş olmaktadır.²⁴⁸Evlenen gençler için iyi dilekler söylenmektedir. Evlilik ile birleşsinler, sonsuza kadar mutlu olsunlar diye dua edilmektedir. Yaşamlarında yollarının açık olması dilenmektedir.²⁴⁹Türk kültüründe aile yaşamı için önemli olan bir diğer gelenek de düğün merasimidir. Düğün nikâhın kıyılmasının ardından başlamaktadır. Düğün yeni bir evin açılması ve yeni soyun oluşması olarak görülmektedir. Türk kültüründe düğün yapma zorunluluk olarak kabul edilmektedir. Her aile ekonomik durumuna göre çocuklarını evlendirmek zorundadır.²⁵⁰Düğün olan yer düğün bayrağı adı verilen bayrak ile belirlenmektedir. Düğünde yemek daveti verme tüm türk kültüründe uygulanan bir gelenektir. Düğün de ateş yakılması ve ateşin etrafında oyun kurmak geleneği nesillerdir devam etmektedir. Yarışlar ve törenler ile düğün neşelendirilmektedir.²⁵¹Kırgızların düğünlerinde kurban mutlaka olmaktadır. Hem kız hem erkek tarafı gelen misafirler için kurban kesmektedir. At, inek, koyun ve keçi gibi hayvanlardan ekonomik durum ve sosyal çevreye göre birkaç tane kurban

²⁴⁶ Kayhan, a.g.m., s. 881.

²⁴⁷Yasemin Toros Kurtoglu, (2015). Eski Orta-Asya Türk Devletleri’nde Aile Hukuku, Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Hukuku Anabilim Dalı, Bursa, s. 40.

²⁴⁸ Berber, a.g.m., s. 3.

²⁴⁹ Sariev, a.g.e., s. 63.

²⁵⁰ Mandaloğlu, a.g.m., s. 142.

²⁵¹ Tezcan, a.g.m., s. 5.

edilmektedir.²⁵²Düğün töreni ile gerçekleşmektedir. Evlenen kıza ‘gelin’, erkeğe ise ‘güvey’denmektedir. Gelin gelmek güvey ise güvenmek fiilinden türemiştir. Yani ‘gelin’ yeni eve gelen, ‘güvey’ de güvenilen insan anlamındadır.²⁵³Kırgızların evlilik merasimi diğer orta asya halklarındaki gelenekler ile benzerlik göstermektedir. Evlilik merasimi evrensel nitelikte olduğu için pek çok toplumun evlilik geleneği de evrenseldir. Evlilik gibi yeni neslin devamını için ortam hazırlayan gelenekler gerçekleştikleri toplumun karakteristik özelliklerini taşımaktadırlar. Toplumun geçmiş tarihi ve kaderi ayrılmaz bir bütündür. Etnik olaral şekillenme ise halkın en son ki kültürel tarihi özellikleri ile bağlantılıdır.²⁵⁴

Evlilik belirli aşamalardan sonra belli kuralların uygulanması ile gerçekleşmektedir. Geçmiş ile günümüzde yapılan evlilik merasimleri arasında küçük farklar oluştursa da dikkat edilen adet ve gelenekler değişmemektedir. Normal evliliğin ilk töreni kız isteme ile başlamaktadır. Kız istemeden önce ise kız ve oğlanın tanışma süreci vardır. Tanışma önceden ailelerin tanıştırması, yengeler aracılığı ile tanışmadır, günümüzde ise gençler kendileri tanışmaktadırlar. Tanışmanın ardından oğlan ailesine bir kız ile tanıştığını söylemektedir. Erkek tarafı bu haberden sonra kızını ailesini, yetiştirdiği sosyal çevreyi araştırmaya başlar. Araştırma sonunda kız beğenilir ise kız isteme için gün kararlaştırılmaktadır. Evlilik kız tarafı için de çok önemli bir kurumdur. Anne kızını gelecekteki Kırgız ailesinin devamında önemli bir yere sahip olduğu için yetiştirmesine özen göstermektedir. Kadınların yaptığı el işleri, yemek ve temizlik yapmak, misafir ağırlamak öğretilmektedir. Kızın becerikli ve temiz olması evlendikten önce ve sonra saygılı olması önemlidir.²⁵⁵Evlilik süreci görücü gönderme, dünür olma, nişanlanma ve sonrasında düğün merasimi ile tamamlanmaktadır. Dünür olmanın sonrasında nişan merasimi yapılmakta ve kalının miktarı kabul edilmektedir. Bazı bölgelerde kalının miktarının belirlenmesi için iki taraf da birkaç kez buluşmaktadırlar. Evlilik merasiminin ilk bölümü damat ve gelinin görüşmesi, kalının ödenmesi, gelin kızın çeyiz hazırlamasıdır. Ortanca bölüm nişan merasimi ve iki tarafın ilişkilerin güçlenmesi ziyaretlerde hediyeleşmedir. Düğün hazırlıkları yapılmaktadır. Son bölüm ise gelinin baba evinden koca evine gitmesidir. Kızı babasının evinde yapılan bu merasime kız uzatuu denmektedir. Düğünün son kısmıdır. Düğünün sonu olan bu merasim içerisinde pek çok gelenek uygulanmaktadır. Evlilik çeşitli oyunların, müzik ve dansların, yarışmaların yapıldığı merasimdir. Kız tarafı damadın gelen akrabalarından hediye istemektedirler, gelen misafirlere un serpmeye, erkek tarafının getirdiği yiyecek paketlerini açma, damadın ailesinin getirdikleri hediyeleri dağıtmaları, gelinin ailesinin dua etmesi, at yarışları, gençlerin oyunları, damat ve gelinin yüz yüze görüştürülmesi, damada yeni kıyafet hediye etme, gençlerin sembolik olarak birbirine bağlanması, halat çekme yarışı, İslamiyet ile

²⁵² Arık, a.g.m., s. 164.

²⁵³ Koca, a.g.e., s. 107.

²⁵⁴ Ünal, (2021d). a.g.e., s. 222.

²⁵⁵ Erdem, a.g.e., s. 247-248.

birlikte gelen adetleri uygulama, çeyiz gösterme gibi merasimlerdir. Gelin kız en son annesi, yenge, kardeş ve yakınları ile vedalaşmaktadır. Merasim gelinin koca evine uğurlanması ile sonlanmaktadır ama damat düğünden sonra kızın evinde birkaç gün kalmaktadır. Sonrasında eşini kendi evine götürmektedir. Bu kalma süresi birkaç günlük olabileceği gibi bazı bölgelerde bir aydan altı aya kadar da olabilmektedir. Damat bu uzun sürede kendi evine gittiği gibi birkaç gün kalabilmektedir. Evliliğin ilk zamanının geçmesinden sonra damat eşini alarak evine dönmektedir.²⁵⁶ Kırgız kültüründe olan Ökül anne ve ökül baba geleneği evlenen gençlerin evlilikteki kaderleri için önemlidir. Ökül ailenin yeni evlenen bu çifti korumak için tanrı tarafından seçildiğine ve görevlendirildiğine inanılmaktadır.²⁵⁷ Sonrasında gençlere yardımcı olması için ökül ata ve ökül ene bulunmaktadır. Ökül anne-baba geleneği kırgız kültürünün karakteristik özelliklerinden biridir. Geçmişten günümüze küçük kültürel değişimlere uğrayarak varlığını devam ettirmektedir. Kültürel olarak değişiklik gözlenmlensede görevi değişmemektedir. Ökül anne ve baba veliki oldukları çocuklara maddi manevi görevlerini yerine getirmektedirler. Bu geleneğe himaye diyebiliriz. Bu himaye kültürü ile yeni kurulan aile daha sağlıklı ve güvenli şekilde sosyalleşip devam etmesine yardımcı olmaktadır. Kırgız ökül aile geleneği yeni evlenen çiftlere maddi manevi yardımcı olan himaye kültürüdür. Bir diğer amaç gelin gelen kızı koruma amacındadır, ailesinden ayrılan kız için yeni bir aile yaratılarak yaşayacağı sorunları tecrübeli bir aile ile paylaşabilmesi sağlanmaktadır. Ökül ata ‘vekil baba’, ökül apa/ene ‘vekil anne’ anlamına gelmektedir. Evlenecek gençler için kendi ailelerinin dışında düğünden önce seçilen vekil anne ve babadır. Çoğunlukla damadın köyünden bir adamın geline vekil ata seçilmesi ile vekil babalık başlamıştır. Asıl ailenin yanına birde yedek aile oluşturmamıştır kısacası. Düğünden sonra vekil aile gelin ve damatı davet ederse ve davette karşılık olursa bu ilişkinin uzun süre devam edeceğinin göstergesidir. Genç çift zorlandıkları ya da kendi ailelerine paylaşmaya çekindikleri sorunları vekil aileleri ile paylaşabilmektedirler. Düğünden sonra iletişim olmazsa vekil ailelik prosedür olarak kalmaktadır.²⁵⁸

Kültür toplumdaki maddi ve manevi değerlere yön vermektedir. Toplumun belirli bir şeklinin olmasında ailenin etkisi büyüktür. Kültür ve aile arasında sıkı bir etkileşim vardır. Toplumsal ve bireysel olarak aile yaşama düzen getiren bir kurumdur. Aile insan neslinin devamı için oluşturulmuştur. Çocukların topluma kazandırılması, eğitim almaları, sevgiyi ve saygıyı öğrenmeleri ailede başlamaktadır. Aile birliği toplum tarafından kabul gören ve desteklenen bir kurumdur. Eski Türk toplumunda aile kan bağı olan insanları ifade ederken kullanılmaktadır. Türkler geniş bir coğrafi sahada yaşasalar dahi sağlam aile bağları sayesinde birliklerini uzun süre devam ettirmişlerdir. Aile toplumun çekirdeği olarak görülmektedir. Erkek, kadın ve çocukların ortak iş bölümüne

²⁵⁶ Ünal, (2021d). a.g.e., s. 221-22.

²⁵⁷ Sarıev, a.g.e., s. 63.

²⁵⁸ Mustafa Orçan, (2021). Himayeci Toplum Kültürü Olarak Kırgızlarda Ökül Aile Geleneği, Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi cilt 10 (ös), s. 87-88.

dayanan ekonomik ve toplumsal bir birliktir. Her toplumda o toplumun kültürüne göre oluşmuş bir aile yapısı vardır. Aile üyeleri arası iş bölümü, görevler ailenin tipini oluşturmaktadır. Aile kavramı büyük ve küçük olarak ikiye ayrılmaktadır. Aile etkisi geniş olan bir kavramdır. Ekonomi, toplum, eğitim, sağlık gibi pek çok alanın içerisinde. Aile kurum olarak kültür ile bağlatılıdır. Zaman içerisinde kültür aktarımı yapmaya başlamıştır. Ailenin tanımı karmaşıktır bu yüzden en temel kavram olarak insanın yaşamında olan doğumdan ölüme kadarki süre içinde bulunduğu sosyal birliktir. Yeni doğanlara ilk eğitimin başladığı yerdir. Kültürel yaşantı ilk burada öğretilmeye başlanmaktadır.

Bu sebeple ailede kan akrabalığı önemlidir. Kan bağı cinsel ilişki sonucu oluşurken, evlilik de resmi bir merasim sonucunda oluşmaktadır. Anlaşmazlık durumunda evlilik hukuki olarak sonlandırılabilirken kan bağında sonlandırma durumu yoktur. Kan ve evlilik iç içe kabul edilmektedir. Türk toplumunda aile ilk sosyal birlik olarak kabul edilmektedir. Reis erkektir. Ailenin çekirdeği baba, oğul ve torunlardan oluşmaktadır. Toplumsal değerlerin korunduğu ve devam ettirildiği en temel toplumsal birimdir. Aile kurum olarak soy ile güç kazanmıştır. Bu sebeple evlilik toplumda kutsal kabul edilmektedir. Türk coğrafyasında evlenme aile kurma süreçleri içerisinde çeşitli tören ve merasimler düzenlenmektedir. Küçük farklar olsa da genel kurallar üzerinde toplanmaktadır. Aile için töreye uygun bir sistem kurulmuştur. Evliliğin resmileştirilmesi toplum karşısında olmaktadır. Her iki tarafında istediği bir zamanda düğün merasimi yapılmaktadır. Düğün merasiminden önce tanışma, söz, nişan, kalın ödeme gibi gelenekler yerine getirilmektedir. Tarafların birbirini tanıyıp evlenmeye kara vermeleri normal karşılanmaktadır. Evlilik aracılar usulüyle de gerçekleştirilebilmektedir. Eski dönemlerde kızlar çok fazla dışarı çıkmadığı için gençlerin tanışmaları tören ve merasimler sayesinde olmaktadır. Tanışmaların en çok olduğu merasimlerden birisi düğündür. Düğünlerde herkes eğlenip sohbet ettiği için bu durum garip karşılanmamaktadır. İlişkinin ilerlemesi yengelerin yardımı ile olmaktadır. Sonrasında ailenin de haberinin olması ile ilişki resmiyet kazanmaktadır. Kızın istenmesinden sonra kalın ve çeyiz miktarı kararlaştırılmaktadır. Verilen kalın erkek tarafının maddi ve sosyal durumuna göre değişmektedir. Canlı hayvan, peşin ya da taksit para ile ödenebilmektedir. Kalın tam olmadan düğün yapılamamaktadır. Kalın ve başlık parası aynı şey değildir. Kalın kızın ailesine kızı büyütüp yetiştirdikleri için verilen bir hediyedir. Kıza verilen terbiyenin karşılığı olarak görülmektedir. Kalın erkek tarafının kıza ve doğacak çocuklara bakabilceğinin bir göstergesidir. Ne kadar yüksek olursa o kadar iyi görülmektedir. Evlilik kalın ile garanti altına alınmaktadır.

Eski dönemlerden itibaren var olan kırgız kültürü günümüze kadar varlığını devam ettirmiştir. Kırgız aile temeli birbirine bağlı akraba boyların oluşumu ile eski dönemlere dayanmaktadır. Her toplum gibi Kırgızların da kendi etnik ve kültürel özelliklerinin aktif olduğu bir yaşamları vardır. Boyların oluşum döneminde ataerkil düzen hakimdir. İlk

dönemlerde türk dili konuşan insanlar Sayan Altay bölgesinden zamanla ayrılıp dağılmışlardır. Bölünenlerin bir kolu da Kırgızların atalarıdır. Toplumsal sınıf yapısının olduğu ama ailenin olmadığı dönemlerdir. Zaman içerisinde çekirdek aile kavramı ve özel milkiyet anlayışı oluşmuştur. Akrabalık ilişkileri kuvvetli olan kırgızlarda zamanla diğer toplumlar ile etkileşimleri sonucu aile kavramı oluşmuş, büyük boy düzenleri değişmeye başlamıştır. Akrabalıkta baba tarafının etkin olduğu görülmektedir. Kırgızlar buna atalaş adını vermektedirler. Anne tarafı akrabalığına catıntaş denilmiştir, günlük yaşamda anne tarafı ile ilişkiler kuvvetlidir. Klan sistemi ve aşiretçi yapı eski dönemlerden itibaren Kırgızlarda varlığını devam ettirmektedir. Uruu ve uruk sistemi aktiftir. Hiçbir aile yalnız değildir bağlı olduğu bir üst birim vardır. Baba tarafı akrabaları ile bağlar kuvvetlidir. Babanın çadırının yanına yeni evlenen çocuklar için çadırlar kurulmaktadır. Kan akrabalığına dayalı yeni aileleler oluşmaktadır. Ailelerin birleşimi ile uruklar oluşmaktadır. Uruk, ortak iş gücünün olduğu kan bağına dayanan aileler topluluğudur. Türkçe de sülale kelimesi ile aynı anlama gelmektedir. Urular çok genişlese dahi akrabalık bağları değişmemektedir. Doğum, evlenme, ölüm gibi merasimlerde birlikte olmaktadır. Aynı uruudan kız alınmamakta, soy temizliği için yedi nesil geçmesi istenmektedir. Kırgızlarda aile üy bülöö olarak adlandırılmaktadır. Aile büyük ve küçük aile olarak ikiye ayrılmaktadır. Küçük aile anne, baba ve çocuklardan oluşmaktadır. Büyük aile dede, nine, anne, baba ve çocuklardan oluşmaktadır.

Kırgızlarda evlenme toplum tarafından onaylanan gelenekler ve evlenme türleri ile gerçekleşmektedir. Birkaç çeşit evlilik türü bulunmaktadır. Eski dönemlerde en yaygın olanlarından biri bel kuda ve beşik kudadır. Çocuklar doğmadan veya daha beşikte iken ailelerin anlaşması sonucu gerçekleşmektedir. Diğer evlilik türü görücü usulü ve anlaşmalı olandır. Burada evlenecek olan kişiler eşlerini kendileri seçmektedir.

Kırgız türkleri gelenek ve göreneklerine önem veren halklardan biridir. Bazı dönemler baskı altında yaşamalarına rağmen kültürlerini korumayı başarmışlardır. İnsan yaşamında önemli olan üç geçiş evresinden birisi de evlenmedir. İslam dininin etkisi ve önceki dinleri olan göktürk dini ile yaşadıkları dönemlere kültürlerini aktarmayı başarmışlardır. Gençlerin tanışıp evlilik kararı vermesinin ardından evlilik toplumsal bir özellik kazanmıştır. Kız isteme, nişan törenlerinin ardından kız ve oğlan evinde yapılan düğün merasimi ile evlilik resmileştirilip, kutlanmaktadır.

2. Kaynak kişi anlatımı

Oşun, Özgön şehrinden geldim. Tarih bölümü son sınıf öğrencisiyim. Kırgızların eski dönemlerden kalan evlilik türlerinden olan kız kaçırma usulü ile evlendim Ben kocam ile kaçırma yolu ile evlendim. Ablam dediğim kişi babamın kardeşinin kızıydı. Abla dediğin kişi eşime yardım ederek beni kaçırmasına yardım etti. Eşim tanımadığım bir kişiydi. Ben daha evlenmeyi düşünmüyordum. Ben tanımadığım için kalmak istemedim ailem kalmamı istemesi üzerine kaldım. İlk gün durumu kabullenmem çok zor oldu. İki gün

ağladıktan sonra kalmaya karar verdim. Eşim benim fotoğrafımı görüp beğenmiş. Bir yıl önce yazmıştı bana tanışmak için. Ben eşimi istememiştim ve beğenmemiştim onu o yüzden kabul etmemiştim. Eşim benimle evlenmeyi çok istediği için beni kaçırmaya karar vermiş. Beni bir seneden sonra kaçırdı. Karantinadan sonra ablam bir arkadaşının düğünü olduğunu benimle düğüne gelmemi istedi. Arkadaşımın düğüne benimle gel çocukla ilgilenmeme de yardım edersin dedi. Ben ablama annemden izin almasını istedim, annem düğüne gitmeme izin verdi. Düğün Celal abad'daydı. İki saatlik yol. Eniştem, ablam, çocuğu, ben ve şimdiki eşim. Arabaya bindiğimde eşimi tanımadığım için kim olduğunu sordum yolda inecek birisi olduğunu söylediler. Bende inandım. Celal Abad'da yemek yemek için mola verdik. Sonra yola devam ettik. Ben yolda uyumuşum. Gözümü açtığımda taş kömür diye bir yer var oraya gelmişiz. Telefonuma baktığımda yoktu, ablam telefonumu almıştı. Seni kaçırıyoruz diye söyledi. Ben ilk önce bu dediğine inanmamıştım. Arabada olan ve yolda inecek diye söylenen kişi şimdiki eşimmiş. Ben eşimi hiç beğenmemiştim. Sessiz bir insanımdır şok oldum ve ağlamaya başladım. Yolda eşim arkaya yanıma geldi beni ikna etmeye çalıştı. Beni çok beğendiğini ve sevdiğini söyledi. Birlikte mutlu olacağımızı beni çok mutlu edeceğini anlattı. Gece yarısı Bişkek'e geldik. Onun ailesi ve akrabası olan kadınlar beni karşıladı. Bir odaya aldılar beni o odayı benim için hazırlamışlardı. Döşek ve sofrası hazırlanmıştı benim için. Ben oturdum kadınlar ile birlikte kaynanam geldi. Beyaz başörtüsü taktı bana, ben ağlamaya başladım. Yeni kıyafet giydirdiler. Bu Kırgız kültüründe olan bir gelenek. Geline yeni kıyafet giydirmek ve beyaz başörtüsü takmak. Sonra kadınlar dışarı çıktı sadece eşim, ablam ben ve eniştem kaldık. Kaynanamın başıma taktığı başörtüsünü çıkardım. Evlenmek istemediğimi onlarla birlikte kalmayacağımı söyledim. Ablama çok kızdım. Ablam da eşim için iyi birisi, çalışıyor evi ve arabası var diye beni ikna etmeye çalıştı. Benim o zaman görüştüğüm bir erkek arkadaşım vardı. Onu aradım ve kaçırıldığımı söyledim. O Moskova'ya gitmişti beş gün önce. Arkadaşlarını arayıp beni o evden almalarını söyledi. Ablam elimden telefonumu alarak konuşmak için dışarıya çıktı. Diğer odaya geçerek konuştu en ne dediğini bilmiyorum. Ablam evin yanlış adresini vermiş. Sabah oldu ben kaçmayı düşündüm ama cesaret edemedim. Sabah annemi arayıp söyledim. Ablam eşimin beni kaçırmaya yardım etti diye. Annem çok kızdı ablama, ikisi konuştu. Ablam annemi de ikna etti eşimin iyi biri olduğuna. Annem ilk karşı durdu ama sonradan oda kabul etti. Çünkü eşimin akrabaları bizim köydendi. Kırgızlarda aynı köyden olan insanlar birbirlerini tanıdıkları için güvenirliler. Aileler de birbirlerini tanıyorlarmış. Kımbat adında bir abla ikna etme konusunda çok başarılıydı ve annemle konuşarak annemi de ikna etti. Eşim de konuştu annemle. Ben ağlamaya devam ettim, getirilen kıyafetleri giymedim. On beş kadar kadın odaya geldiler. Hepsi de kalmamı söylediler. Beni ikna etmeye çalıştılar. Ben ilk kaçırıldığımdan sonra eşimin akrabaları köründük diye bana para ve hediye ettiler. İki gün odadan çıkmadım. Eşimin kız kardeşi hep yanıma yemek getirdi. İki günden sonra annem çık ev işlerine yardım et dedi. Eşimin ailesi yardım etti. Kaynanam çok yardım etti. Bir haftadan sonra alıştım. Şuan eşimin ailesi ile

birlikte yaşıyorum. Kendi ailem arkamdan çeyiz getirdi. Yatak odası eşya perde her şeyi onlar aldı odaya. On günden sonra döşek, yatak, sandık gönderdi. Ben sürekli ağlamaktan ve yemek yememekten halsiz kaldım. Ağlamaktan sürekli başım ağrıyordu. Annem de beni arayarak kalmamı söyledi. Bende kalmayı kabul ettim. Babam hiç benimle konuşmadı, babam anneme söylüyordu annem de bana. Sabah olunca eşimin akrabaları benim evime gitmiş. Ailemi ikna etmeye çalışmışlar. Annem aradı çabuk söyle kalmak istediğini ve kal dedi. Bende anneme kalmam dedim ama annem tekrar aradı kalmamı söyledi. Görüştüğüm kişiyi beğeniyordum. Onun ailesi yoktu o yüzden annem onu istemiyordu ailesi yok diye. Kırgızlarda ailesi olmadan büyüyen kişiyi terbiyesi yok diye görürler o yüzden kız vermek istemezler. Görüştüğüm kişinin bir ailesi yoktu ama kendisi çok düğün bir insandı. İşi vardı çalışıyordu kötü bir alışkanlığı yoktu. Oda akrabalarını göndermişti beni istemek için ailem onu istemedi. Akrabaları ile haber gönderdi. Ablamlarla konuştu ama annem ve babam ikna olmadılar. Babam benim kaçırılmamda annemi suçladı senin yüzünden böyle oldu diye. Bende annem suçlu olmasın diye kalmayı kabul ettim. 8 Şubatta kaçırdı 23 Şubat'ta annemler geldi yanıma, 25 Şubatta restoran da düğün yapıp. Kız isteme olmadı. Evde kaynanam küpe ve yüzüğü taktı bana. Kırgız geleneğinde ökül aile geleneği vardır. Bunlara ökül anne ve ökül baba denmektedir. Ökül aile genellikle kız kaçırma ve uzak bir yere gelin giden kızlar için evliliklerde kızın yalnız kalmaması adına kıza destek olacak anne ve babanın seçilmesi ile olmaktadır. Bende kaçırılarak gelin olduğum için Ökül aile olarak onlar vardı. 23 Şubatta annemler kaçırıldığım eve geldiler. Başka odaya gelip oturdular. Ben ailemim geldiğini duyunca tekrar ağlamaya başladım. Akrabalarım hediye kıyafet verdiler, hediye başörtüsü de verdiler. Ailem gittikten sonra beni yere oturtular. Altıma kumaş koydular, balta koydular, pirinç saçtılar. Ailem eve gidene kadar oradan kalkmamamı söylediler. Taştayga kattım adı verilen bu geleneğe göre bu evden ölüne çıksın, mutlu huzurlu yaşa anlamına gelmektedir. Ben ailem kendi evimize gidene kadar oturdum. Yazın da kız uzatuu düğünüm oldu. Aslında düğünden önce olması gerekiyordu ama kaçırıldığım için sonraya kaldı. Ailem gelince bana kıyafet hediye ettiler. Kalın konusunu konuşup aralarında kararlaştırdılar ve kalın verildi. Normal evliliklerde kalın kız istemeden sonraki bir araya gelmede oturulup kararlaştırılmaktadır. Düğüne kadar erkek tarafı kalını taksit, peşin ya da elinde olan canlı hayvan ile ödemektedir. Kalın olmadan Kırgızlarda düğün olmamaktadır. Kalın ile birlikte genellikle çeyizin de miktarı kararlaştırılmaktadır. Altın verme geleneği Kırgızlarda yok. Sadece takı olarak küpe ve yüzük verilir. Kimse bana kalının miktarını söylemediği için bilmiyorum. 9 Şubatta dini nikâh oldu. Moldo oldu nikâhta ve nikâhı o kıydı. Kaldığım odaya döşek hazırlandı. Beşten fazla çocuğu olan kadınlar yatakta yuvarlandı. Bu geleneğin amacı yeni gelinin yatağında yuvarlanarak çok çocuklu olması içindir. Eşim kapıda duran yengelere para verdi. Yazın ailemin evime gittik. Aslında benim evde onu karşılamam gerekiyordu. Kaçırarak evlilik olduğu için bu gelenek yapılamamış oldu. Kaynanam ve akrabaları geldiler. Ben arabadan indim adet yerine gelsin diye evime gittim. İlk önce kaynana ve akrabaları gelir sonra eşim ve

arkadaşları geliyorlar. Damadın ailesi geldiğinde ekmek ve sarı may ile karşılayıp sarı may gibi iyi güzel olsun diye dünürler karşılanmaktadır. Benim düğünümde oyun olmadı. Kırk kişiye yakın misafirler geldi düğünümde. Sonra yengeler geldi. Küyöö balağı tüşürüü geleneği var. Damadı arabadan indirme deniliyor. Burada damattan para alınmaya çalışılır. Kızın evine gelini almak için geldiğinde arabadan inerken para vererek inmesi lazım. Beni kaçırdığı için eşim arabadan bin som vererek indi. Yani zaten nikâh olmuştu o yüzden para konusunda fazla ısrar edilmedi ama gelenek de yerine getirilmiş oldu. Normal şartlarda beş ve on bin som arası para alması lazım. Ben de eşime çok para verme diye söyledim oda bin som verdi. Ben eve girince başka bir odaya girdim. Benim kız kardeşim kocamın kulağını çekiyor beni kaçırdığı için eşim ona para verdi. İsteddiği kadar para veriyor damat. Eşim de parayı verip eve geldi. Damat geldiğinde kilim serilir damadın oturacağı yere. Eve girince üç kez eğilerek selam vermesi gerekiyor damadın. Akrabalarım saygı göstermek için. Damadın döşeğe oturması lazım arkadaşları damadın döşeğe oturmasına izin vermiyor. Burada ki amaç yengeleri sınamak için. Yengelerin zoru ile diz üstüne oturuyor damat. Buradaki gelenek güç yarışı gibi damadın arkadaşları ve yengeler arasında. Her iki taraf da kendi sözü geçsin istemektedir. Nabat adlı tatlı çay içirilmektedir. Damadın arkadaşlarına da yengeler bu çaydan ikram ederler. Isırık adı verilen tütsü ile ev tütsüleniyor. Yengeler gezerek evi ve insanları tütsülerler. Arkadaşları da tütsülenirken hepsi tütsünün üzerine para verirler. Dünürler için hazırlanmış yemekler yenilir. Damadın kızı kendi evine götürmek için alması lazım normal şartlarda. Kız da komşusunun evine gitmektedir. Kızın arkadaşları da yanında olur. Komşuda yengeler de olmaktadır. Yengeler ve gelin kızın arkadaşları para istemektedir. Damadın yengeleri ve arkadaşlarından para alınmaktadır. Bizim öyle olmadı. Ben para için çok pazarlık olmadan dışarı çıktım. *Sarpay kiygizüü* denilir yeni kıyafet giyme geleneği var. Damat ve geline yeni kıyafetler alınmaktadır. Aslında bana eşimin ailesi, eşime de benim ailemin alması lazımdı. Ama Bişkek de olduğum için kendi annem para gönderdi eşimle birlikte kıyafetlerimizi aldık. Bizim düğünümüz de bu tören de basit oldu. Bazı düğünlerde çok kıyafet giydirilir. Ablam evlendiği zaman çok fazla kıyafet alındı ve hepsi giydirilerek insanlara gösterildi. Yeni kıyafet alınması bir gelenektir. Benim öyle olmadığı için çok darıldım, eşimle ile bu konuda tartıştık. Bir gömlek ve palto giydim ben sadece. Adet yerini bulsun diye. Benim aileme eşimin ailesi para ya da hayvan veriyor kız evinde yapılan düğün yemeğinde kullanılsın diye. Bir koyun ve on beş bin som verdi eşim aileme. Ailem ve akrabalarım da karşılığında koyun verdiler eşimin ailesine. Buradaki koyun vermenin amacı dünürlerin birbirlerine gösterdikleri saygıdan dolayıdır. Düğünlerde genellikle aynı yemekler yapılmaktadır. Mantı, kurdak, çorba, pilav bunlar genelde her düğünün yemekleridir. Kırgızların geleneksel yemeklerinde koyunun ciğeri pişirilmektedir ve koyunun etinden sucuk yapılmaktadır. Kıyafet giyilip gösterildikten sonra kız tarafı yengeleri bir sepet hazırlamaktadırlar. Bu sepetin içinde ekmek, tatlı, şeker gibi yiyecekler olmaktadır. Bu sepeti kocamın arkadaşları satın alırlar. Koyun da bu sepet satışına eklenmektedir bazen. Ya da koyun hediye de edilir. Koyunun üzerinden

üç kez de atlanılır. Bu koyun da arkadaşlar tarafından satın alınmaktadır. Sepeti üç bin soma satın aldı eşimin arkadaşları. Öğle sonu geldik gece gittik. Normal düğünler gece de olur. Benimki kısa oldu. Oyunu da kendimiz oynadık. Benim evimde olan kız düğünü bu kadar sürdü. Erkek tarafında düğün restoran da oldu. Yüz kadar davetli geldi. Genelde restoran yarısı erkek tarafı, yarısı kız tarafı misafirleri için ayrılmaktadır. Benim tarafım az geldiği için birkaç masa ayırdılar. Kaç hayvan kesildi bilmiyorum. Şarkıcı geldi ve düğünde şarkılar söyledi. Beyaz modern gelinlik ve damatlık giydik. Restoranda yemek ikramı da vardı. Düğün bitene kadar üç kez yemek oldu. Düğünün sonuna doğru beş parmak, çorba, pirinç gibi yemekler yenildi. Annem ve babamın akrabaları geldi. Düğünde gelenler başörtüsü hediye ettiler bana. Odgo çakırui diye bir gelenek var Kırgızlarda. Kapının eşigine kumaş koydular üç kez ondan eğilip girdim eve. Bundan sonra eve zor olmadan geliyorsun anlamına gelmektedir. Utanmadan gelebilirsin artık senin evin burası dediler. Düğünden sonra yapılan bu gelenekte artık evin bir üyesi olarak kabul edildiği için kız rahatsız olmadan eve girip çıkabilir anlamına gelmektedir. Bende normal bir evlilik yapmak istemiştım ama kaçırma yolu ile evlenmiş oldum. Şuan alıştım ama alışma sürecim devam ediyor. Eğer baba evine geri dönsen dul olarak kabul edilecektim. Bu durum ailem için de utanç verici bir durumdu. Erkek arkadaşım vardı. Onunla konuştuğum için o benim geri gelmemi istedi. Ama ailemi ve gururlarını düşündüm. Belki gitseydim mutlu olur muydum bunu hiçbir zaman öğrenemeyeceğim. Nasip böyleymiş. Şubatta evlendik. Yeni gelinin kendi evine gitmesi iyi görülmez. Düğünden beş altı ay sonra kendi aileme gidebildim. Resmi nikâhı da Bişkek de eşim ile birlikte yaptık. Sadece gidip imza attık eşimle. Kırgız geleneklerine göre kız evinde dini nikâh kıyılır. Kızı evinden giderken kız uzatuu geleneğinden sonra dini nikâh yapılır. Benim dini nikâhım eşimin evinde yapılmış oldu. Biz bir sene sonra resmi nikâh kıydık. Resmi nikâh için mecburiyet yoktu. İmam nikâhı yeterli oluyordu. Eski dönemlere oranla kız kaçırma azaldı. Polise verilecek diye korkuluyor. Çoğunlukla kız kalmıyor istemediği evde. Kaçırıldığı gün tekrar dönerse kimse kıza dul demez. Benim iki üç gün geçtiği için sorun olur diye gitmedim. Önceden ise mecburiyet den kalınırdı. Şimdi istemeyen kimse durmuyor ve kız kaçırma sevilmiyor. Kırgız geleneklerinde olan bir kazan geleneği var. Evlenen çiftlerden kız erkekten büyük ise kız tarafı erkek tarafına kazan vermektedir. Buradaki amaç kadının erkeğin sözünü dinleyip eşine karşı gelmesin diye yapılan bir gelenektir. Genellikle evlilikler arası birkaç yaş farkı olmaktadır. Erkeğin büyük olması istenmektedir. Kadının büyük olması iyi görülmemektedir. Biraz zaman geçtikten sonra kadının yaşının belli olacağı düşünülmektedir. Bu yüzden de erkeğin yaşının büyük olması istenmektedir. Yaşıt olan kişilerin evliliğinde ikisi de aynı yaşta olursa evliliğin devam edemeyeceğine inanılmaktadır.

3. Kaynak Kişi Anlatımı

Biz eşim ile aynı köydeniz. Batkenin, Leylek ilçesi, aynı köyden komşum. Birbirimizi sadece tanıyorduk bir konuşma yoktu. Ben birinci sınıfta iken o beni istemek için

akrabalarını göndermiş. Aile kendi içimizde konuşup karar verelim dediler. Benim de evlenip isteyip istemediğimi sordular. On beş günde iki kez buluştuk ve kabul ettim. Karakteri hoşuma gitti. Beğendim. Nişan yapalım dedik. Okul bittikten sonra evlenmeye karar verdik. On beş gün sonra ailesi nişan takmak için geldi. Akrabaları ile nişan takmaya geldi. On beş kişi kadar akrabası geldi. Koyun getirdiler. Benim akrabalarım da geldi. Nişan da küpe taktılar. Kendi yengesi taktı, başıma beyaz örtü ve kıyafet getirildi. Yaşlılar ekmek getirdiler. Ekmek parçalandı ve herkese verildi. Bu ikinci geliş de nişan olmuş oldu, ilkinde sadece istemiş oldular. Tatlılar dağıldı. Nişanlı olarak üç yıl kaldık. Kurban bayramında annesi eve gelip bana kıyafet hediye getirdi. Benden haber almak için kıyafet getirerek sohbet etmiş oluyor bahane ile. Bu eskiden gelen bir gelenek. Gelinin durumunu öğrenmek, haber almak için geliniyor. Sadece kurban bayramında gelinir. Evde önemli bir davet olduğunda dünürler gelmektedirler. Normal oturmaya gelinmez. Karantina olunca düğün kaldı. Annesi babası ve abisi benim akrabalarım ile kalını konuştular. Yüz elli bin som, sekiz koyun, bir keçi karar verildi. Bir hafta içinde de gelin oldum. Benim abilerim Moskova'da olduğu için küçük merasim ile aldılar beni. Yaklaşık yirmi kişi gelip aldılar. Bana kıyafet hediye ettiler. Eşimin yengesi, benim yengem pazara giderek yedi tür kıyafet aldık. Bu Kırgız kültürü. Düğünden bir hafta önce oluyor. Kırgız geleneklerine göre gelin oldum. Ben ne beğendi isem bu alındı. Geleneksel kıyafeti kendi ailem hazırladı. Damadın kıyafetini de benim ailem aldı. Yemek daveti için hazırlık yapıldı. Koyun kesildi, samsı, mantı, çorba yapıldı. Pilav hazırlandı. Özbek pilavı denilen pilav kesin verilir. Başıma köşeğe adı verilir bir örtü yapıldı. Evden çıkmadan babam dua ediyor. Sonrada beni arabaya bindirdi. Eşimin evine gittim. Gelin düşürme geleneği var. Ben iki yengem ve bir arkadaşım geldi. Çocuklara yengeler para verdi. Gelin düşürmede beş bin som aldı yengelerim ikisi. Kaynamlar ev sağ ayak ile gir, yağ yedirdiler ve ayağıma sürdüler. Kumaş tuttular üç kez eğildi. Kayın baba dua edip bir inek verdi. Evde bir odaya perde yapılıyor. Gelin oraya oturur. Üç gün orada oturdum ben ve gelenler ile birlikte. Sonra dini nikâh oldu. Mihr verildi. Altı bin altın bilezik ve yüzük verdi mihr. Beyaz kumaş koydular buğday, pirinç ve balta, un koyuldu. Ben orada üç gün eşimle kaldım. Üç günden sonra akrabalarım ablamlar, yengemler beni görmeye geldiler. Kaynanam evine davet ettiler. Her gelene eğilip saygı gösteriyorsun. Yeni gelini her görmeye gelen geline başörtüsü hediye etmektedir. Kaynanam düğünde çorba, samsı yemek daveti verdi. Erkek tarafında sadece yemek verildi düğün olmadı. Dört gün sonra anne, babam ve dedem geldi. Ata gördü diye söylenir. Onlar bana küçük bir çeyiz getirdiler. Döşek getirdiler, yastık, on tane yatak örtüsü vardı, çift kişilik takımlar vardı, tek kişilik de. Rengi kırmızı olur genellikle. Ailem altın kolye verdi hediye olarak. Mobilya olarak dolap ve yatak birde sandık getirildi. Sandık da geldi, kıyafetlerim vardı sandıkta. Kaynanam ile bir evde yaşadım. Bu eşyalar tek odaya yerleştirildi. Şuan eşim ile Bışkek de yaşıyoruz. Eşyaları buraya getirdik. Sadece büyük düğün olmadı. Diğer merasimler bitti. Eşim burada çalışıyor. Bende okuyorum hala. Abilerim geldikten sonra düğün yapmak istedik. İki abim Moskova'da onların görmesi için annem ve babam böyle

olmasını istedi. Eşimin ailesi köyde büyük bir düğün yapacaklar. Köyde herkes birbirini tanıdığı için büyük yemek ve dua edilmektedir. Düğün genelde hediye olarak koyun ve para verilir. En yakınlar genellikle koyun getirir. Koyun n büyük hediyedir. Erkek tarafı getirir. Kız evinde kız toy olur. Benim akrabalarım çeyize yardım olarak eşya, para, ev eşyası getirir. Koyun gelmez. Koyun erkek tarafının vermesi gereken bir gelenektir. Para da yakın olanlar verir. En yakın akrabama on bin som verirse komşularda durumlarına göre veririler. Resmi nikâh sadece eşim ile gidip imza attık. Eşimle Bişkek e gelince nikâh yaptık. Beş, altı ay kadar durup sonra nikâh yaptım. Buradaki ev akrabasınındı onu satın aldık. Eski sahibi bazı eşyaları bıraktı bize. Yeni ev alınca yakın akrabalar eve gelir. Eşya ve ihtiyaçlar için para verirler. Evi satın aldıktan bir ay sonra akrabaları çağırıp davet verdik dua istedik. Onlar da bize yardım etmek için para verdiler. O paralar ile bazı eşyaları aldık. Düzenimizi kurmuş olduk.

Üçüncü Bölüm

3.1. ÖLÜM

İnsanlar tarih boyunca ölüm olgusunun üzerine düşünerek buna bir çare aramaya çalışmışlardır. Eski medeniyetlerden itibaren konat-göçerler, yerleşik hayata geçen kabile ve topluluklar ölüm olgusu üzerinde düşünerek onu anlamlandırmaya ve kendi kültürlerine göre yorumlamaya devam etmişlerdir. İnsanı derinden etkileyen ölüm her toplumun gelenek, görenek, örf, adet ve destanlarında kendine yer edinmiştir. Bu yer edinmeler ile toplumlar ölüm geçiş evresini kendi kültürlerine göre yorumlamaktadırlar. Her toplumda hatta her şehir, kasaba ve köyde kendi gelenekleri çerçevesinde yorumlanmaktadır. Örtmece kelimesinin ortaya çıkış tarihi eski dönemlere dayanmaktadır. Genellikle Türk lehçelerinde kutsal, korkunç ve tehlikeli olguları ifade eden kelimeleri kullanmamak için oluşturulmuştur. Kırgız kültüründe de örtmece kültürüne rastlanmaktadır. Kırgızlar ‘arbak’ olarak nitelendirdikleri ruhları ikiye ayırmaktadırlar. ‘aç arbak’ ve ‘ak arbak’ olarak adlandırılan bu ruhların insana yardım konusunda ayrıldığı bilinmektedir. *Açarbakın* yaşayan insanlara zarar verdiğine, *akarbakın* ise hayatta olan insanlara yardım ettiğine inanılmaktadır. Bu inanışlar ile ruhların ölümsüz olduğuna ve ata ruhların kendilerinin yanında olduğuna inanılmaktadırlar.²⁵⁹ Ölüm insanın yaşamında karşılaştığı önemli geçiş dönemlerinden biridir. Doğum, evlenme ve ölüm insan hayatındaki önemli evrelerdendir. Bu geçiş dönemi hem kişisel hem de toplumsal bir dönemdir. Bu sebeple pek çok bilim dalının da araştırma için dikkatini çekmektedir. Örnek olarak; tıp, etnoloji, tarih, antropoloji, edebiyat gibi bilim dalları tarafından incelenmektedir. Bu geçiş dönemi etrafında şekillenen tören ve merasimler ölümün meydana geldiği toplumun kültürü ile yakından ilgilidir. Değişik coğrafyalara yayılan ve farklı dinlerin etkisinde kalan Türkler de ölümü kendi kültürel yapılarına göre yorumlamışlardır. Türklerin genel inançlarında ise tanrının ölümsüz olduğu insanın ise ölümlü olduğu düşüncesi egemendir. Hastalık sonucunda ölümün geldiğine inanarak, hasta olan kişiyi ayrı bir yerde bakarak onu tedavi etmeye yönelmişlerdir. Bu durum da ölüme inanmanın yanında ölmek için direnmeyi de göstermektedir. Öteki dünyanın var olduğuna inanılmış ancak bu hayatın değeri bilinmiştir.²⁶⁰ Ölüm kelimesi toplumlar tarafından farklı şekillerde yorumlanmıştır. Kimilerine göre bir bitiş kimilerine göre ise bir başlangıçtır. Türkler eski dönemlerden

²⁵⁹ Ali Ünal, (2017c). Kırgız Türklerinde Ölüm ve Ölüm Öncesi İnanışlar, SUTAD, Güz;(42):339-351, s.340.

²⁶⁰ Ruhi Ersoy, (2002). Türklerde Ölüm ve Ölü İle İlgili Rit ve Ritüeller, Milli Folklor, s. 54, ss.86-101, s.86.

itibaren ölüm kelimesini kullanmışlar ve yeni başlangıç olarak kabul etmişlerdir. İnsan bedeninin maddi dünyadan manevi dünyaya geçişi olarak kabul edilen ölüm için adet ve gelenekler oluşturulmuştur. Düğün ve bayramlar için oluşturulan gelenekler ölüm için de oluşturularak insan bedenini maddi dünyadan uğurlamaktadırlar. Gelenekler toplumların birbirlerini etkilemeleri ile oluştuğu gibi mitolojiyi devam ettirme ve islam dininin etkisi ile tekrardan şekillenmiştir. İslam dininin kabul edilmesi ile türkler ölümü ruhun ölümsüzlüğü olarak kabul etmeye başlamışlardır. Eski dönemlerden itibaren türklerin insanların ölümlü tanrının ise ölümsüz olduğuna inanmışlardır. Bu inanç kül tegin kitabesinin kuzey bölümünde geçen ‘öd tengri yaşar, kişiöglü kop ölgöli törümüş’, ‘zamanı tanrı yaşar insanoğlu ölmek için türemiş’, ifadesinde açıkça görülmektedir.²⁶¹Kırgızlar için geçiş dönemleri çok önemlidir. Bu sebeple ölüm de önemli bir geçiş dönemi olduğu için bu dönem etrafında şekillenen merasimler geçmişten itibaren uygulanmaya devam edilmektedir. Her merasimin kendine göre kuralı ve düzeni vardır. Bu sıra içerisinde uygulanmaya devam edilmektedir. Saygı ve korku hislerinin bu geçiş döneminde daha etkili olduğuna inanmaktadırlar. Yanlış olan bir merasimin ruhları ve ataları kızdıracağına inanarak dikkat etmektedirler. Kırgız türkleri islamiyeti kabul etmeleri ile birlikte önceden gelen gelenek ve görenekleri ile birleştirerek uygulamaya devam etmektedirler. Bu nedenle son dönemlerde olan ölüm merasimlerinde hem eski inanç sisteminin hem de islamiyetin izlerini görmek mümkündür.²⁶²Bu sebeple normal zamandan daha dikkatli davranmaktadırlar. Kırgız toplumunun gökyüzüne bağlantılı inancı kaynaklı olarak insanların gökyüzünde bir yıldızının olduğuna inanmaktadırlar. Bu halk arasında *cıldızı bar kişi* ve ya *cıldızduu adam* diye ifade edilmektedir. İnsanlar ve yıldızlar arasında ışığın sönmesi, kaybolma ile bir benzerliğin olduğuna inanmaktadırlar. Eski dönemlerde Kırgızlar gök cisimlerine, gökyüzü ile olan olaylara ve gökyüzü hareketlerine önem vermektedirler. O dönemden günümüze eski inanç sisteminin izleri devam etmektedir. Vefat eden insan için *cıldızı taydı* ‘yıldızı kaydı’ tabiri kullanılması bu duruma örnektir. Türk topluluklarının büyük bir kısmı bu dünyanın dışında ölümden sonra ikinci bir dünyanın var olduğuna ve ruhun ölümsüzlüğüne inanmaktadırlar. İslam dininin kabul edilmesi ile birlikte Kuran’ın çok okunması ile ruhun huzurlu olacağına inanılmaktadır.²⁶³Her millete olduğu gibi Kırgızlarda ölümden çok etkilenmektedirler. Kırgızlarda ölüm etrafında da gelenekler oluşmuştur ve ölüm anı ile birlikte sırası ile uygulanmaktadır. Kırgızlarda vefatın hemen ardında cenazenin yanına imam getirilir ve dua edilir. Bu törene ‘ıyman aytuu’ denmektedir. Kırgızların halk inançlarında doğal afetler sebebiyle gerçekleşmeyen vefatlarda duasız olursa imansız öldüğüne inanılmaktadır. Bu sebeple hasta olan veya ölmesi beklenen bir durumda imam eve davet edilir ve dua etmesi istenir. Vefatdan sonra ölünün yüzü kibleye doğru çevrilir, gözleri

²⁶¹ Meder Saliev, (2020). Kırgız Türkçesinde Ölüm Kelimesi ile İlgili Kavram Alanı, Uluslararası Uygur Araştırmaları Dergisi, ss. 109-127, s. 110.

²⁶²Gulkaiyr Kanzharbek Kyzy, (2018). Çağdaş Türk Lehçelerinde Ölüm Kavramı, İstanbul Kültür Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, s. 21-22.

²⁶³ Ünal, (2017c). a.g.m., s. 344.

kapatılıp çenesi bağlanmaktadır. Kelime-i Şehadet ve Kelime-i Tevhid getirilir. Ev halkından yaşça büyük olan ölünün ağzına su veya yağ damlatmaktadır. Ölünün öbür dünyaya aç gitmemesi amaçlanmaktadır. Kadınlar ve erkekler yüksek sesle ağlayıp ağıt yakmaya başlamaktadırlar. Kırgızlarda buna ‘ökürüü’ denmektedir. Kadınların ağıtlarına ‘koşok’, erkeklerin ağıtlarına ‘ökürüü’ denmektedir. Ölüm haberini alanlar cenaze evine ağıt yakarak gelmektedirler. Kırgızlar sadece ölü evine ağıt yakarak gelmektedirler.²⁶⁴ Kırgızlarda ölüm toplumsal bir olay olarak kabul edilmektedir. Bu nedenle merasimlere aile üyeleri ve yakın akrabaların haricinde uzakta olan akraba ve tanıdıklar da davet edilmektedir. Haber ulaştırmada görevli kişiye *kabarcı* ‘haberçi’ denmektedir. Eski dönemlerde Kırgızlar zengin sözlü edebiyata sahip oldukları için ölüm anından itibaren hüzünlü şiir ve kopuz ile söyledikleri koşoklar ile ölümü duyurmaktadırlar.²⁶⁵ Günümüzde ise çeşitli iletişim araçları ile ölüm haber verilir ve yakınlar davet edilmektedir.

Kırgız toplumunda ölüm olgusu yaşamın bu dünya için son bulduğu öbür âlemde de bir yaşam olduğuna inanmadır. Günümüzde de bu inanç devam etmektedir. Eski ve yeni gelenekler birlikte devam etmektedir. İnsanoğlu varoluşundan itibaren ölümün zamansız ve korkulan bir son olduğunu bilmektedirler. Ölümün herkes için eşit olduğu yaşlı, genç demeden birgün herkesin öleceği toplumda kabul edilmiş bir olgudur.²⁶⁶

Ölüm haberi duyurulur. Buna ‘kabar aytuu’ denmektedir. Ölümün duyurulması defin işlemi için gelenler mezara toprak atmaktadırlar bu ölen kişinin itibarı için önemlidir. Günümüzde de bu gelenek devam ettirilmektedir. Ölüm haber verilmesinin ardından defin için toplanma önemlidir. Hem çağırın hem de davet edilen geleneği yerine getirmezse toplum tarafından kınanılmaktadırlar. Haber duyurmada dikkat edilmelidir karşılıklı küslükler yaşanmasın diye. Bir taraf sayıp çağırmadı derken diğer taraf gelmeyi çok gördü diye darılmaktadır.

Kırgızca’da ölüm kelimesi ölüm, vefat ve citim, ölüm-citim kelimeleri ile ifade edilmektedir. Öl ile ilgili ise ölük, ‘ölü beden, naaş, ceset’, ölümtük ‘cansız beden’, söök ‘ceset’ gibi kelimeler ile birlikte közü çok ‘hayatı sona eren’ deyiimi ile ifade edilmektedir.²⁶⁷ Kırgızlar ‘ölmek’ fiilini direk kullanmak yerine ‘kaza boldu’, ‘kaza oldu’, ‘köz cumdu’, ‘göz yumdu’, ‘düynödön kayttı’, ‘dünyadan göçtü’, çocuklar için ‘uçup ketti’, ‘uçup gitti’ gibi sözler kullanılmaktadır. Ölüm haberini herkesin vermesini uygun görmemektedirler. Ölüm haberini vermeye ‘uguzuu’ denmektedir. Yakınlığı olmayan birinin ölüm haberini söylemeye hakkının olmadığını düşünmektedirler. Haberi duyurmak için küçük bir grup oluşmakta ve insanları incitmeden haber verilmektedir. Grup olunmasının sebebi ölen kişinin yakının kendine zarar vermesini engellemektir.

²⁶⁴ Mayramgül Dıykanbayeva. (2009(1a)). Kırgız Türklerinde Ölüm, Milli Folklor, yıl 21, sayı 82, s. 90.

²⁶⁵ Saliev, a.g.m., s. 114.

²⁶⁶ Ünal, (2017c), a.g.m., s. 343.

²⁶⁷ Saliev, a.g.m., s. 110-111.

Ayrıca yaşça büyük olan insanlara duyulan saygıdan dolayı ölüme haberine üzülse de daha hızlı kabul edeceğine inanmaktadırlar. Acı haber duyurulurken dikkatli olmayı önemsemekte ve günümüzde de buna dikkat etmektedirler.²⁶⁸

3.1.1. Ölüm Öncesi Yapılanlar

Geçiş dönemleri içerisinde et çok etkilenilen dönemlerden birisi ölümdür. Türk halkları ve Kırgızlarda ölümden etkilenen toplumlar içerisinde yer almaktadır. Toplumlar arasında ölümün sonuncu olan yok olma, unutulma kaygısı bu durumun önemini her cenaze de hissettirmektedir. Atalar kültü ile bağlantısı sebebiyle yuğ törenlerinde, defin merasimlerinde topluma mutlak sonlarını hatırlatmaktadır. Ölümün insanların bilinçaltına yerleşmesi ile insanlar ölümün geleceğini önceden belli ettiğine inanmaya başlamışlardır. Örnek olarak, doğa olaylarını yorumlarken, hayvanların bazı hareket ve seslerini, hasta olan bir insanın psikolojik ve fizyolojik haliyle, gördükleri rüyalar ile gibi pek çok olay olumsuz bir his vermesi sonucu ölüm ile ilişkilendirilmiştir. Bu ilişkilendirme durumu Kırgızlar arasında da yaygın olan bir durumdur. Kırgızlarda hasta olan insana karşı dikkatli bir inceleme içerisinde olmaktadır. Öleceğini rüyasında gördüğünü söyleyen kişiler olabilmektedir. Kırgızlar buna *tüş bayan* demektirler. Rüya evden birinin çağırıldığını görmek, evin bir eşyasını verdiğini görmek o evden bir cenazenin olacağına yorumlanmaktadır. Yine rüyada düştüğünü görmek, vefat eden bir tanıdığının kişiyi çağırması, ata binip götürülmek gibi rüyalar ölümle bağdaştırılmıştır.²⁶⁹ İslam dininin kabulünden sonra Kırgızlarda bir kişi ölüm döşegine iken başında bekler dua ederek, kuran okumaktadır. Baş kibleye doğru çevrilmiştir. Çevrede gürültü yapılmaz ve çocuklar bu ortama yaklaştırılmaz. Eve imam ya da kuran okumayı bilen kişiler davet edilerek dua edilmektedir.²⁷⁰ Ölüm döşeginde kelime-i şهادet'in getirilmesi kırgız toplumunda önemlidir. Ölüm anında eğer söylemeden vefat ederse kâfir olarak kabul edilmektedir. Kelime-i şهادet gibi önemli olan diğer bir konu da vasiyet meselesidir. Ölen kişinin çocukları bırakılan vasiyeti yerine getirmek zorundadırlar. Ölen kişi kendi istediği bir zamanda ya da öleceğini hissettiği zamanda vasiyetini hazırladığında yakınları ile paylaşarak isteklerini söylemektedir. İslam dininin vasiyeti desteklemesi de koşulsuz yerine getirilmesinde etkili olmaktadır.²⁷¹ Kırgız inancına göre vefat eden kişinin yakınları ve çocukları üzerinde dört hakkı olduğuna inanılmaktadır. Bu hakların ilki, ölüyü islam dininin defin kurallarına göre yıkayıp, kefenleyip defnetmek. İkincisi, borcu varsa borcunu ödemek, üçüncüsü vasiyetini uygulamak, dördüncüsü ise geride bıraktığı varlığı çocuklarına paylaşmaktır. Vasiyetin Kırgızca karşılığı 'kereez aytuu'dur. Her insanın vasiyetinin olmasının hak olduğuna inanmaktadırlar. Yaşanan hastalığın ardından ya da yaşın ilerlemiş olması dolayısıyla

²⁶⁸ Dıykanbayeva (20091a), a.g.m., s. 91-92.

²⁶⁹ Ünal, (2017c). a.g.m., s. 344.

²⁷⁰ Yeşil, a.g.m., s. 127.

²⁷¹ Saliev, a.g.m., s. 122.

vasiyeti hazırlamanın zamanı geldiğini düşünmektedirler. Vasiyetin yerine getirilme zamanı aile bunu görev olarak kabul etmektedir. Özellikle babadan kalan vasiyetin yerine getirilmesine dikkat etmektedirler.²⁷²

3.2.2. Ölüm Anı

Diğer insan toplulukları gibi türklerde erken dönemlerden itibaren ölüm üzerine düşünülmüşlerdir. Türklerin ölüm hakkındaki düşünceleri inanç olmakla birlikte yaşamlarında kültürlerini, geleneklerini de oluşturmuşlardır. Bu oluşan kültür geçiş dönemi merasimlerinde ortaya çıkmaktadır. Türkler ölümün tanımını ruhun bedeni bu dünyada terk etmesi olarak tanımlamaktaydılar. *Tın*, kelimesi türk toplumlarının çoğu tarafından ruh kelimesinin karşılığı olarak kullanılmaktadır. *Tın*'ın insan ile birlikte diğer canlı varlıklarda da olduğuna inanılmakla birlikte *süne* kelimesi canın öbür dünyadaki karşılığı olarak bilinmektedir.²⁷³ Ölüm olgusu ve bu olgunun etrafında şekillenen inanç ve uygulamalar o toplumun ölüm ile ilgili tutumu ile bağlantılıdır. Ruhun bedeni bırakıp göğe yükselmesi bugünkü karşılığı cennet ve cehennemi ifade etmektedir. Ölümden sonra varlığına inanılan hayatın varlığını ifade etmektedir. Bu durum sebebiyle ölüm ve onun etrafında şekillenen merasimler toplumdan topluma farklılık göstermektedir. Genel kabullenden birisi de bu dünyada iyi ve kötü olanların diğer dünyada hesap vereceğine inanılmasıdır.²⁷⁴ Kırgız toplumunda ölüm anında kişinin yakınları bulunmaktadır. Ayrıca ölüm anında olan kişiye yardımcı olması için molla gibi din adamları da davet edilmektedir. Kırgız kültüründe olan aksakal adı ile bilinen kırgız büyükleri de davet edilebilmektedir. Aksakal ya da molla o anda kim gelmiş ise ölüm anında olan ve çocukları ya da eşi olmayan kişiye yardım ederek kelime'yi şehadeti söylemesine yardım etmektedirler. Kırgız dilinde bu yardım etmeye *ıyman ayttıruu*, *ıyman keltirüü* de denilmektedir. Burdaki görev kişinin son anında islam kurallarına göre bu dünyadan göçmesine yardım etmektir. Halk inanışları içerisinde kişinin ruhunu teslim etmesi farklı şekillerde yorumlanmaktadır. Ölüm meleği olan azrailin kişinin canını almaya geldiğinde soğuk davranacak olduğuna inanılmaktadır. Kişi iyi veya kötü olmasında bu durum üzerinde etkili olduğu düşünülmektedir. Bu inanış ile iyi olan kişilerin canlarını kolay teslim ettiği, kötü olan kişilerin ise canlarını zor teslim ettiğine inanılmaktadır. Kişinin canının ağzından alındığına inanılmaktadır. Kişinin gücünün ölüm karşısında çaresiz kaldığına ölün her canlının başına gelecek olduğu kabul edilmiş bir gerçektir.²⁷⁵ Ölüm ruhun bedenden ayrılması olarak kabul edilmektedir. Türk kültür için önemli olan orhun kitabelerinde de bu durumdan bahsedilmektedir. Devlet yöneticilerinden birinin vefatı *sunkar kuşu* yani şahin kuşu oldu diye geçmektedir. Bu duruma diğer türk topluluklarında

²⁷² Dıykanbayeva (20091a), a.g.m., s. 92.

²⁷³ İbrahim Onay, (2013). İslamiyetten Önce Türklerde Ölüm Anlayışı ve Defin Yöntemleri, Sosyal Bilimler Elektronik Dergisi, Ocak, s. 234-235.

²⁷⁴ Sümbüllüoğlu, a.g.m., s. 63.

²⁷⁵ Ünal, (2017c). a.g.m., s. 348.

da rastlanmaktadır. İlk dönemlerde önemli kişilerin vefatını kuş uçuşu ile bağdaştırılırken bu durum zaman içerisinde her vefat eden kişi için kullanılmaya başlanmıştır. *Uçmak* kelimesi de zaman içerisinde inanış kavramına yakın kelimelerden birisi olmuştur. Öldü kelimesi ile aynı sıklıkta uçtu kelimesi ile de ölüm haber verilmektedir.²⁷⁶

Hasta olan kişinin ölüm anı yaklaştığı düşünüldüğünde aile, akraba ve çevresi yanında olmaya özen göstermektedir. Yakını olan insanlar sabah ve akşamüzeri vakitlerinde hastanın yanına gelerek son zamanında ondan helallik almaktadırlar. Canını teslim ettiği anda kişinin yanında yüksek sesle bağırp, ağlanması uygun görülmemektedir. Kişinin canını teslim ederken bu davranışların onun durumunu zorlaştıracığına inanılmaktadır. Kırgız dilinde bu durum *kynoo tartpay ötsün*, acı çekmeden göçsün anlamına gelmektedir. Canı teslim edilirken başının altında bulunan yastık alınmaktadır. Mollo veya aksakal olarak bilinen din büyüklerinden yanında bulunan ağzına azar azar su damlatmaktadır. Bu su dalatma kişinin eşi tarafından da yapılabilir. Su damlatma kişinin dudaklarının kurduğuna inanıldığı için yapılmaktadır. Su ile birlikte zemzem suyu da damlatılmaktadır. Canın teslim edilmesinin ardından cenaze soğuyana kadar dokunulmaz, soğumanın ardından yere yatırılmaktadır. Üzerinde bulunan kıyafetler kesilerek çıkartılmaktadır. Vücudun soğumasının ardından çenede açıklık oluşmuşsa cene kapatılmaktadır. Çenesinin açık olmaması gerektiği için uygun bir bez parçası ile bağlanmaktadır. İnanç olarak çenenin kapalı olması gerektiğine inanılmaktadır. Çene kapalı olursa cenazeden kötü kokunun çıkmaması, içine kötü ruhların girmemesi ve son olarak da defin sırasında ağzına toprak gelmemesi düşüncesi ile kapatılmaktadır. Yakın bir düşünce de gözler için uygulanmaktadır. Gözlerin açık olması durumunda yavaşça gözler kapatılmaktadır. Gözün açık kalmaması düşüncesinin ardında dünyada gözü kalmasın, gözü açık defnedilmesin ve ardından başka insanları çekmesin diye inanılmaktadır. Gözün kapanmasının ardından tekrar açılması halinde ölen kişinin yaşarken istediği bir şeyi elde edemediğine ve gözünün onda kaldığına inanılmaktadır. Kırgız dilinde böyle olan kişilere *köz açık ötüü*, gözü açık gitti denilmektedir. Ayakları birleştirilerek beyaz bir örtü ile üzeri örtülmektedir. Cenaze serin bir yerde bekletilmektedir. Vücudun şişip kokmasını önlemek amacıyla karnına nemli kum, nemli toprak, taş, demir parçası, bıçak gibi şeyler konulabilmektedir. Özellikle yazın vefat eden kişilerin etrafına nemli toprak konulmaktadır. Ruhun teslim edilmesinden sonra yanında bulunanlar yüksek sesle ağıt yakmaya ses çıkarmaya başlamaktadırlar.²⁷⁷Çadır türk kültüründe yaşam ve ölüm de önemli bir ihtiyaç olmaktadır. Cenaze törenlerinde pek çok türk kültüründe aktif olarak kullanılmaktadır. Eski dönmlerde ev olarak kullanılıp, vefat edince de içerisinde bekletilip ağıt yakılan bir ev iken günümüzde ev olma özelliğini kaybetse de cenazeler içerisinde

²⁷⁶ Onay, a.g.m., 236.

²⁷⁷ Ünal, (2017c). a.g.m., s. 349.

bekletilmektedir.²⁷⁸Sonraki ağlamalar kadınlar kurulan boz üy de devam etmektedir. Erkekler ise boz üyün dışında ağlamaktadırlar. Kırgızlarda kadınların ağıtlarına *koşok*, erkeklerin ağlamalarına *ökürüü* denmektedir.²⁷⁹Kırgızlar günümüzde islam dinini benimseyen bir halktır. Zengin bir gelenek kültürüne sahip olan Kırgızlar bu külterel mirasları terk etmeden İslamiyet ile birlikte uygulamaya devam etmektedirler. Ölüm ile ilgili olan gelenekleri ise islamiyetin etkisi ile bütünleşerek uygulanmaya devam edilmektedir. Ölüm her toplum ve kişi için kaçınılmayacak bir gerçektir. Kırgızlarda bu durumu kabullenmiş ve bu doğrultuda gelenekler oluşturmuş bir halktır.²⁸⁰

3.2. DEFİN MERASİMİ

Vefat sonrası uygulanan diğer bir uygulama mezar geleneğidir. Türk topluluklarında ölen insanın saklanması inancı vardır. Bu hemen hemen tüm türk topluluklarında görülen bir inanıştır. Dini inançları farklı da olsa hepsi ölünün saklanması gerektiğine inanmaktadırlar. Defin işleminden sonra mezarın yerinin belli olması için mezarın baş ve son kısmına taş konulmakta ya da ağaç dikilmektedir. Dikilen bu taş ve ağaçların ölenin başında olanın kendisini, kimliğini ayakucunda olanın ise ailesini temsil ettiğine inanılmaktadır.²⁸¹Ölüm insanlarda saygı ile birlikte korku hissini de hissettirmektedir. Ölümüne neden olan kötü ruhların etkisinden ve atalarının koruyucu ruhlarına saygı duydukları için defin işlemleri sırasında kişi ölü değil de canlı bir varlıkmiş gibi davranmaktadırlar. Bu nedenle ölen bir kişi için yapılabilecekler içerisinde en fazla merasim barındıran defnetme toplumlar tarafından tercih edilmektedir.²⁸²İnsan yaşamında ki diğer gelenekler gibi ölüm sonrasında da uygulanan gelenekler ritüeller ve ataların eski kültlerine dayanmaktadır. İslamiyetin kabulü ile birlikte pek çok gelenekte olduğu gibi ölüm geleneklerinde de zaman içerisinde değişim gözlenmektedir. Defin işlemi günümüzde islam dininin talepleri doğrultusunda uygulansa da atalardan gelen merasimlerin uygulanmasına devam edilmektedir. Kırgızlarda cenaze üç gün bekletilerek defin hazırlıkları tamamlanmaktadır. Kurban kesilir, uzakta olan yakınların gelmesi beklenmektedir. Bu üç gün içerisinde tüm tanıdıklar gelerek taziyelerini iletmektedirler. Taziye için ilk gelenler *ökürüü* denilen ağıt yakma ile gelmektedirler. Gelenler erkek ise diğer erkekler tarafından çadırın önünde kadın ise çadırın içerisinde ters oturarak ağıt yakan kadınlar karşılamaktadırlar. Gelenler biraz ağladıktan sonra ağıt yakan yakınları taziyeye başlamaktadırlar. Cenaze bekletme süresinde kurbanlar kesilerek gelenlere ikram edilmektedir. Gün içerisinde sürekli sofraya kurma devam etmektedir. Kırgız kültüründe önemli olan bir gelenek de burada uygulanmaktadır. Uzak yakın, büyük küçük demeden her gelen vefat eden kişi için hizmet etmektedir.²⁸³Defin uygulaması sırasında

²⁷⁸ Onay, a.g.m., s. 238.

²⁷⁹ Ünal, (2017c). a.g.m., s. 349.

²⁸⁰ Ünal, (2017c), a.g.m., s. 349.

²⁸¹ Güngör, a.g.e., s. 4-5.

²⁸² Sümbüllü, a.g.m., s. 65.

²⁸³ Dıykanbayeva (20091a), a.g.m., s. 92.

belirli bir kural bulunmamaktadır. Amaç ölen kişiye son görevlerden olan definin birlikte uygulanmasıdır. Her toplumda amaç birliktelik olsa da pratikteki uygulamalarda farklılıklar olabilmektedir. Ölen kişinin bu bulunduğu sosyal statü, ölüm yeri, ölüm zamanı bu konuda belirleyici olan konulardandır. Ölen kişinin yakınlarının defin sırasında uyguladıkları gelenekler de etkilidir.²⁸⁴Günümüzde köylerde vefat eden kişilerin cesetlerin defin işlemi gerçekleşene kadar ‘boz üy’ adı verilen otağda bekletilmektedir. Cenazesi olan evin bahçesine boz üy kurulmaktadır. Merasimlerin uygulanmasında bölgeler arasında farklılıklar görülebilmektedir. Kuzey bölgelerinde cenaze üç gün bekletilirken, güney bölgesinde uzaktan gelecek bir yakınının olmaması durumunda aynı gün defin işlemi gerçekleşmektedir. Kırgızlarda ceset iki kez yıkanmaktadır. En yakın olan iki üç kişi tarafından yıkama işlemi gerçekleştirilmektedir. Vefat eden kişi kadın ise kadınlar tarafından erkek ise erkekler tarafından yıkanmaktadır. Yıkamanın ardından kefenlenir ve cenaze namazı kılınmaktadır. Gelen yakınların tamamlanmasının ardından defnedilmektedir.²⁸⁵Cenazeyi ilk yıkamaya *mayram suuga aluu*, bayram suda almak denmektedir. Ceset sadece ılık su ile yıkanmaktadır. Üçüncü günde sabahtan defin saati herkese duyurulur ve ikinci yıkama işlemi gerçekleşmektedir. *Söök cuu* kemik yıkama denmektedir ve esas yıkma olarak kabul edilmektedir. Herkesin ölü yıkamasına izin verilmemektedir. Genellikle dünürler ve en yakını olan insanlar yıkamaktadırlar. Yıkamadan önce son kez görmek ve vedalaşmak isteyenlerin görmesine izin verilmektedir. Vedalaşmadan sonra yıkamada bulunacak kişiler çadıra girerek yıkamaya başlamaktadırlar. Yıkayan sayısı genellikle beş ve yedi kişi olmaktadır. Yaşça en büyük olan baş kısmını yıkamaktadır, diğerleri de kalan bölgeleri yıkamaktadırlar. Yıkama bittikten sonra kefenlenir ve bundan sonra kefenin açılması kırgız inançlarına göre uygun görülmemektedir.²⁸⁶Çocuk sahibi olmanın verdiği mutluluktan sonra en büyük korku bebeğin yaşayıp yaşamayacağı olmaktadır. Bu açıdan erken doğum ve düşük ihtimali olan gebelikler bu süreçte sıkıntı ile beklemektedirler. Kırgız toplumu bu duruma bebeğin doğması ile birlikte yaşaması da önem vermektedirler. Kırgızlar bu konuda çocuk sahibi olmanın yanında çocuğun sağlıklı doğup yaşaması için tedbirler almaktadırlar. ‘Balanın tuulganına kubanba, turaarına kuban’ çocuğun doğduğuna sevinme yaşadığına sevin anlamına gelmektedir. Kırgızlar bebekler ve küçük çocuklara musallat olabilecek kötülükler karşısında tedbirli davranmaktadırlar. Bu tedbirlere rağmen vefat eden çocuklar için *çarçadı*, yoruldu, *uçup keeti*, uçup gitti gibi kelimeler ile ifade etmektedirler. Aile bu durumda üzüntüsünü yaşadıkdan sonra *kuday özü berip özü aldı*, Allah kendisi verip yine kendisi aldı diye kendilerini teselli etmektedirler. Bu gibi durumlarda çok fazla kişi çağırılmadan mezarlığa giderek çocuk defnedilmektedir. Yetişkin insanların

²⁸⁴ Sümbüllü, a.g.m., s. 65.

²⁸⁵ Saliev, a.g.m., s. 111-112.

²⁸⁶ Dıykanbayeva (20091a), a.g.m., s. 92-93.

mezarlarında olan *kazanak* olarak adlandırılan ikinci bölme çocuk mezarlarında yapılmamaktadır.²⁸⁷

3.2.1. Mezarlıkta Yapılan Merasimler

Mezar arapça ve Türkçede ölen kişinin defnedildiği yer anlamına gelmektedir. Eski türk inançlarından günümüze gelerek devam edenlerden birisi mezar ziyaretleridir. Türkler cenazeyi defnettikleri yere mezar, meşhed, kabir gibi isimler vermişlerdir. Genellikle mezar kelimesi kullanılmakla birlikte türkler arefe ve bayram günleri mutlaka mezarlara gelerek atalarını ziyaret etmektedirler. Eskiden beri devam edilen bu yerler hem atalar hem de ölüler kültü ile yakından bağlantılıdır. Defin işleminde bazı inançlara dikkat edilmektedir. Örnek olarak, güneş battıktan sonra türk dünyasında defin gerçekleştirilmez sebebi ise hava kararınca yerin kapılarının kapandığına inanılmasıdır. Havanın kararmasından sonra yerde bir delik açılır ise kötü ruhların ortaya çıkacağına inanılmaktadır. Cenazesi olan evden demir eşya, tuz gibi eşyalar çıkarılmaz ve kimseden de alınıp eve getirilmez.²⁸⁸ Eski Türk topluluklarında yapılan araştırmaların sonucunda ölüm sonrasında en sık uygulanan defin işleminin toprağa gömmek olduğu saptanmıştır. Göktürk, kırgız, uygur gibi tarihleri eskilere dayanan Türk toplulukları incelendiğinde defin işlemlerini toprağa gömerek yaptıkları anlaşılmaktadır. Defin ile birlikte yiyecek, giyecek ve eşyaları ile gömmeleri ölümden sonraki yaşama olan inancı göstermektedir. Ölüm sonrası da dünyada ki gibi bir hayatlarının olacağı inancı ile defin işlemlerini gerçekleştirmektedirler.²⁸⁹ Kırgızistan'da ise en yaygın kullanım anlamıyla kutsal yer 'ıyk cer' anlamına gelmektedir. Kutsal olarak kabul edilen bu yer genellikle dağ başı, pınar yakınları, doğanın içerisinde bir yer olmaktadır. Bazı mezarlara menevi olarak farklı anlamlar yüklenmektedir. Büyük bir olayın gerçekleştiği yer, bir kahramanın buradan kaybolması, bir ermişin dua ettiği yer olması gibi. Kırgızistan'da büyüklü küçüklü pek çok mezar yeri bulunmaktadır. Genellikle buralar aile büyükleri, akrabalar ve arkadaşlar ile ziyaret edilmektedir. Mezarların ziyareti genellikle kolay ve rahattır. Kadın erkek ayrımı olmadan dileyen mezar ziyareti yapmaktadır. Uzak yerden gelenler ya da konaklamak isteyenler için mezarın yakınında kırgız çadırı olan boz üy kurulmaktadır. Gelenler genellikle bir geceyi burada geçirmektedirler.²⁹⁰ Kırgızlar definden sonraki yirminci ya da kırkıncı günde mezara gitmektedirler. Yakınların uyguladığı bu merasim ile götürülen yemeklerin yenmesi, varsa kurbanın kesilmesi ve dua edilmesi ile

²⁸⁷ Ünal, (2015b), a.g.m., s. 22-23.

²⁸⁸ Harun Güngör, (2007). Geleneksel Türk Dininden Anadolu'ya Taşınanlar, Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Ankara, s. 4.

²⁸⁹ Y.Ziya Sümbüllü, Eski Türklerde Defin Şekilleri Üzerine Bir İnceleme, Arş. Gör. Atatürk Üni. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edeb. Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, s. 64.

²⁹⁰ Barış İşçi Pembeci, (2014). Kırgızistan Mezar Ziyaretleri, Folklor/Edebiyat Dergisi, Cilt 20, Sayı 77, s. 102.

tamamlanmaktadır.²⁹¹Dünya genelinde olduğu gibi Kırgızlarda da kutsal yerler kadınlar tarafından daha çok ziyaret edilmektedir. Mezarlarda genelde bekçiler olmaktadır, mezarların bakımı ve korunması ile ilgilenmektedirler. Gelen ziyaretçiler bekçilerden dua etmelerini de istemektedirler. *Bata* Kırgızca da dua anlamına gelmektedir. Toplu halde dua etmeye *tülöö* denmektedir. Kadınlar bu ziyaretlerde bir araya geldiklerinde genellikle hastalıklar, kısırlık, zenginlik gibi konularda dua etmektedirler. Mezarlıklarda yapılan diğer önemli merasim ise kurban kesmedir. İslamiyetin kabulünden sonra kurban merasimi islama uyarlanarak devam ettirilmektedir. Gelen ziyaretçiler ayakta durarak yönlerini Mekke'ye dönerek kuran bilen birinin okuması ile kurban kesilmektedir. Kesilen kurban Allah'a ve ölen ataların ruhlarına hediye edilmektedir. Sonrasında toplu ve bireysel olarak dua edilmektedir.²⁹²Manevi olarak rahatlamak amacıyla yapılan bu ziyaretler birkaç gruba ayrılabilir. Ziyaretlerin temel amacı atalardan günümüze devam edegelmiş gelenekler ile ibadetleri devam ettirmektedir. Kutsal kabul edilen yerlerde atalardan kalan merasimleri uygulayarak Allah'a ulaşma hedefidir. Bir diğer amaç da hastalıkların şifası için dua ederek dünyalık huzura kavuşmaktır. Kadınlar genellikle çocuk sahibi olmak istediklerinde erkekler ise maddi olarak işlerinin iyi olmasını dilemektedirler. Hayat döngüsündeki olaylar için de gidilmektedir. Örnek olarak çocuğu olan ebebeynler atalarına mutluluklarını paylaşmak istedikleri için, ölen yakınlarının yıldönümünde dua etmek için gelmektedirler. Ziyaretler yaşamın getirdiği psikolojik, ekonomik ve sosyal sıkıntılardan arınma için tercih edilmektedir. Atalarının bulunduğu mezarlara gelerek içinde bulundukları dünyadan biraz olsun uzaklaşarak, dua ederek arındıklarına inanmaktadırlar.²⁹³Defin işlemi sırasında bölgesel farklılıklar olabilmektedir. Eski dönemlerde inanılan gök tanrı ve Şamanizmin izleri insan hayatı üzerinde pek çok alanda görülmektedir. Eski topluluklarda da uzun zamandır olan kültür etkileşimi, inanç merasimleri gibi toplumsal olaylarda yaşatılmaya devam etmektedir. Geniş coğrafyalara yayılma ve bu yayılma sonucu kurulan kültürel ilişkiler ile merasimler şekillenmektedir.²⁹⁴Cenazeyi erkekler taşıyarak mezarlığa getirmektedirler. Gelenler ilk olarak kendi ataları ve yakınları için dua okumaktadırlar. *Markumduñ töböklüktüü cayı*, mehumun ebedi yeri halk arasında *kümböz*, *beyit*, *cay*, *mürzö* gibi isimlerle de adlandırılmaktadır. Mezarın kazılmasına yardım etmenin sevap olduğuna inanmaktadırlar. Gençler bu iş için gönüllü olarak mezarı hazırlamaktadırlar. Mezar kazma işi kürek ile yapıldığı için zordur. Cenaze yakını gençlere para vermektedir bu zor işe ardım ettikleri için. Kibleye doğru bir metre derinliğinde ve geniş olarak kazılmaktadır. Genellikle yol kenarına yakın olarak kazılmaktadır, yolcuların mezarı görüp dua etmeleri için. Kazma işinin bitmesinin ardından borcu olan benden alsın diyerek bir yakını gelenlere sormaktadır. İmam vefat eden kişinin nasıl biri olduğunu

²⁹¹ Saliev, a.g.m., s. 114.

²⁹² Pembeci, a.g.m., s. 105.

²⁹³ Pembeci, a.g.m., s. 107.

²⁹⁴ Sümbüllü, a.g.m., s. 63.

sormaktadır. Gelenler her zaman çok iyi biriydi diye cevap vermektedirler. Ölünün ardından kötü konuşmak hoş karşılanmamaktadır. Helalleşmenin ardında cenaze mezara yerleştirilmektedir. Her gelen bir avuç toprak atmaktadır, böylece ölünün günahlarının hafifleyeceğine inanmaktadırlar. Ne kadar kişi gelir ve toprak atarsa bunu itibar olarak kabul etmektedirler. Defin işlemi bittikten sonra cemaat kırk adım ilerler ve oturarak dua etmektedirler. Sorgu meleklerinin geldiğine ve dua ederek sorguda yardımcı olduklarına inanmaktadırlar. Mezarın üzerine abide dikmenin gerekli olduğuna inanırlar ve yakınları için bunu borç olarak görmektedirler. Ölünün yıllık aşı verilmeden abide hazırlanmış olmaktadır. Yıllık aşında hazır olmaz ise aleye tekrar ölümün geleceğine inanmaktadırlar. Abideler topraktan yapılmaktadır, zenginlerin ise mermerden yapılmaktadır.²⁹⁵ Mezarın el ile gösterilmesi ve olumsuz konuşulması halk tarafından iyi görülmemektedir. Eli ile gösteren insanın kendi parmağına basarak kendini cezalandırması istenmektedir. El ile gösterildiğinde *kol çürür* diye inanılmaktadır. Bir diğer sakınma ise düşmanı olan insanların mezarlarının korunmasıdır. Tanınan insanların definleri kimseye gösterilmeden yapılmıştır. Ölenin ruhu ile birlikte nesil ve geleceğine de saygı gösterilmektedir. Düşmanların kabri bulup kemikleri çıkartması ve ayak kemiklerini yere dikey oyması ile tüm neslin yok olacağına inanılmaktadır. Mezarlığı el ile göstermeme kültürünün buradan ortaya çıkma ihtimali yüksektir. Bu kültürün de oluşmasında eski zaman inançlarının etkisi büyük olmuştur.²⁹⁶

3.2.2. Ölü Aşı

Kırgız kültüründe atalar kültü geçmişte etkili olduğu kadar günümüzde de etkilidir. Atalarının mezarları olan kurganlara önem verilmekte ve saygı duyulmaktadır. Kurban âdeti atalar ve ölüm inancı ile uygulanmaktadır. Atalar için kurban sunmak kırgızlar için yerine getirilmesi gereken kutsal bir görevdir. Eski dönemlerde Kırgızların mezara ölü ile birlikte yiyecek ve atının da gömüldüğü bilinmektedir. Buradaki amaç ölen kişinin diğer dünyada da atı ile birlikte olacağı inancıdır. Atın kuyruğunun mezarın başına dikilmesi ise türk kültüründe bir gelenektir. Günümüzde Kırgızlarda at kurbanı geleneği devam etmektedir. İslamiyetin kabulü ile birlikte kurban edilen at mezara ölü ile birlikte defnedilmemektedir.²⁹⁷ Kırgız kültüründe vefat eden insanın hatırlanması için davetler düzenlenmektedir. Bunlardan birisi de ‘ölü aşı’ olarak adlandırılan davettir. Ölümünden sonra yedi, kırk gün ya da bir sene sonra düzenlenmektedir. Üçüncü güne *üçülüğü*, yedinci güne *cediliği*, kırkıncı güne *kırkı* diye adlandırılır ve yemek verilmektedir. Kırkının yemek davetinde mevlüt de okunmaktadır.²⁹⁸ Kırgız kültüründe at, tanrının kurban olarak görmekten hoşlandığı kurbanlar arasında kabul edilmektedir. Bu yüzden

²⁹⁵ Dıykanbayeva (20091a), a.g.m., s. 93-94.

²⁹⁶ Kenzhesnov a.g.m., s. 21.

²⁹⁷ Durmuş Arık, (2005). Kırgızlar’da Kurban Fenomeni, AÜİFD, XLVI, sayı 1, ss. 157-174, s. 165.

²⁹⁸ Saliev, a.g.m., s. 114.

önemli davetlerde at kurbanı hala önemini korumaktadır.²⁹⁹ Kırgızlarda ölüyü anmanın pek çok yolu vardır. Yemek davetleri bunların en çok tercih edilenidir. Kırgızlar defin işleminden önce birkaç tane hayvan kurban etmektedirler. Bu kurbanların *ölük korugandarga* ‘ölüyü bekleyenler’ için büyükbaş ve küçükbaş kurban kesmektedirler. Ayrıca kırgız kültüründe cenaze üç gün bekletilmektedir. Bu sebeple bu üç gün içerisinde gelenler için kurbanlar kesilmektedir. Kurban kesimi halkın uygulanmasını beklediği bir gelenektir.³⁰⁰ Ölünün yıllık aşına kadarki süre ev halkı için zor geçmektedir. Bu sürede eve her gelene yemek ikram edilmektedir. Hayvan kesmek gerekir ise büyük baş tercih edilmektedir. Kırgızlar bunun için *ölüm bardın malın çaçat, cektun abiyirin açat* ‘zenginin malını saçar, fakirin ayıbını açar denmektedir. Varlıklı olan aileler ölüm ile ilgili olan tüm gelenekleri yerine getirirken durumu iyi olmayanlar için bu gelenekler zorlayıcı olmaktadır. Türk dünyasında *yog* adı verilen ölen kişinin hatırası olarak büyük yemek daveti verilmektedir. Kırgız dilinde *coktoo* ‘sağı söyleme, ölü için yas tutma’ anlamına gelmektedir. Ölümün ardından bir sene sonra yapılan bu davet ölen kişinin sosyal statüsüne göre düzenlenmektedir. Önemli kişilerin yıllık ölü aş davetinde yüzlerce at ve binlerce koyunun kurban edilebilmektedir. Durumu iyi olan Kırgızlar güçlerine göre kurban sayısını arttırmaktadırlar.³⁰¹ Definden sonraki kırkına kadar olan her cuma bazı bölgelerde perşembe günü *cıt cıgaruu* ‘koku çıkarmak’ anlamına gelen gelenek yapılmaktadır. Yapılan bu gelenekte mayalanan hamur küçük parçalara bölünerek kızgın yağda bişirilmektedir. Buna *boorsok* denmektedir. Perşembe ve cuma günleri ise kutsal olarak kabul edildiği için vefat eden insanın bu günlerde evi ziyarete geldiğine ve bu borsook kokusu ile doyacağına inanılmaktadır. Komşular ve yakınlar bu günlerde davet edilmeden gelmektedir. Birlikte yemek yenilerek dua edilmektedir. Ölü olan evde kırk gün boyunca Perşembe ve cuma günleri yıkanmak yasaktır. Ölü aş Kırgızlarda eski dönemlerden beri devam ettirilen bir gelenektir. Evinde cenaze olan her aile kendi durumuna göre bu geleneği devam ettirmektedir.³⁰² Ölümün kırkınıcı gününe kadar *beyşembilik* adında ölüyü anmak için evde toplanmaktadırlar. Kırkınıcı günde de kurban kesilerek gelen misafirlere yemek verilmektedir. Kurban olarak öncelikli olarak at kurban edilmektedir. At kurbanının ardından sucuk yapılmaktadır. Konuklara ikram edilmektedir. Konuklar bu ikramdan sonra at kurban edildiğini anlamaktadırlar. Bunun yanında dana, sığır ve koyun, keçi de kurban edilmektedir. *Ölgön adamdın üç ayttığı ötkörülöt* ‘ölen kişi üç bayram anılmalıdır’ inancı ile ölümün ardından gelen üç sene ölen kişi hatırlanmaktadır. İmkâna göre üç bayram kurban kesilerek ölen kişiye armağan edilmektedir. Ölen kişinin evini ziyaret ettiğine inanılmaktadır. Ölen kişiyi memnun etmek için yemek verilir ve ruhuna dua edilmektedir. Kırgız kültürüne göre baba evinde en küçük olan erkek çocuk kaldığına göre anne veya babanın vefatında kurbanların onun

²⁹⁹ Murzaraimov, a.g.m., s. 125.

³⁰⁰ Arık, a.g.m., s. 165.

³⁰¹ Arık, a.g.m., s. 166-167.

³⁰² Dıykanbayeva (20091a), a.g.m., s. 94-95.

hazırlaması beklenmektedir. Diğer kardeşlerde kurban olarak yardımda bulunmaktadırlar. Vefat eden kişinin kızları da gelin gittikleri evden ağıt yakarak ölen atalarını anmaktadırlar. Ölenin ardından yapılan aşı bazen yaşlılar hayatta iken de verebilmektedirler. Yine bu aş için de at, koyun, inek ve topoz kurban edilmektedir. Konuklara ikram edilen yemekten aşı veren kişi yemez, onun için ayrı yemek getirilmektedir. Aş davetine gelen yaşlılara aşı düzenleyen hediye vermektedir.³⁰³

3.2.3. Evde Yapılan Merasimler

İslamiyetin kabulünden sonra defin için giden akrabalar sonrasında eve gelerek kuran okumaktadırlar. Cenazenin defnedildiği gün gelen kadın ve erkeklere *cirtış* adı verilen kumaş dağıtılmaktadır. Kumaş parçası hediye edilirken yaşlı kişilerin cenazelerinde verilmektedir, genç cenazesi olduğunda kumaş verilememektedir. Hediye edilmesinin ardında yaşlı cenazelerinde verilerek sizin de ömrünüz uzun olsun denmektedir. Cenazeye katılıp *çirtış* alanlar bu kumaşlarını küçük çocuklara ve torunlarına vermektedirler. Günümüzde bu geleneğin devam etmesi için yaşlılar kumaşları alıp biriktirmektedirler. Çocuklarına *çirtış* için kumaş aldıklarını söyleyerek cenazelerinde dağıtmalarını istemektedirler. Bu gelenekler ile şanlarının arttığına inanmaktadırlar. Özellikle at kurbanının en şanlı olduğuna inanmaktadırlar. Defin işleminin cuma gününe denk gelmesi ölen kişinin cennete gideceğine inanmaktadırlar. Cenazeye gelenler küçük bir hediye niteliğindedir. Ölüyü defnederken yardım eden akrabalara *müçö* adı verilen ölen kişinin ruhu için bağışlanan para verilmektedir.³⁰⁴

3.2.4. Başsağlığı

Sözlük anlamı olarak ‘birine sabır dilemek’ anlamında yakını vefat eden birine sabır dileyip onları teselli etmek anlamına gelmektedir.³⁰⁵ Ölümün ardından en fazla üzerinde durulan gelenek başsağlığı dilemektir. Bu deyim ilk ortaya çıkışı türklerin göçebe olduğu dönemlere denk gelmektedir. Eski türklerin hayvan sayısı fazlaydı. Hayvan sayısının fazla olması ile paralel olarak bu konuda deyimler ve gelenekler şekillenmektedir. Başsağlığı önceden hayvan kayıpları için kullanılan bir söz iken zaman içerisinde insanlar için kullanılmaya başlamıştır. Kalabalık sürüleri olan Türkler hayvan kayıpları sonrasında yakınları tarafından teselli edilmişlerdir.³⁰⁶ Ölüm den sonra yapılan merasimlerden biriside başsağlığıdır. Kırgızlarda taziye için gelen yakınlar vefat eden kişinin yanlarına *kalgan ömürün sizge versin, kalan ömrünü size versin, baarımızdın bara turgan ceribiz*

³⁰³ Arık, a.g.m., s. 167-168.

³⁰⁴ Dıykanbayeva (20091a), a.g.m., s. 93.

³⁰⁵ Mustafa Çağrı, (2011). TDV İslam Ansiklopedisi, cilt 40, İstanbul, s. 202-203.

³⁰⁶ Pervin Ergun, (2013). Türk Kültüründe Ölümle İlgili Bazı Terimler, Milli Folklor, yıl 25, sayı 100, s. 141.

oşol cer, hepimizin varacağı yer orası, *bul kудaydın buyruğu*, bu Allah'ın emridir gibi sözler ile vefat eden kişinin yakınlarına başsağlığı dilenmektedir.³⁰⁷

3.2.5. Yas Merasimi

Türk toplulukları için önemli olan merasimlerden biri de ölünün ardından yapılan yoğ-yug merasimidir. Eskiden beri uygulanan bu mersimler günümüzde de uygulanmaya devam edilmektedir. Gelenekler nesiller arası değişimler ile varlıklarını sürdürmektedirler. Cenaze için düzenlenen yug merasiminde günümüzde yemek daveti de verilmektedir. Genellikle orta asya ülkelerinden ölünün ardından verilen bu yemek için ölünün ruhunu rahatlatıp kötülüklerden koruduğuna inanılmaktadır.³⁰⁸ Kırgızlar ölünün ardından yas törenine çok önem vermektedirler. Geleneksel usulde ağıt yakıp, yas tutmak için *koşokçu* adı verilen kadınlar gelmektedir. Günümüzde ise vefat eden kişinin eşi ve çocukları, kardeşleri ağıt yakmaktadırlar. Kadınlar ağıt yakılan otağda toplanmaktadırlar. Erkeklerin cenaze için ağlamalarını *ökürük* denmektedir. Eşini kaybeden kadın ise saçlarını açarak kara giyinmektedir. Kırgızlarda yas süresi kişinin cinsiyetine, yaşına, ölen kişinin yakınlığına göre değişmektedir. Kırk süresi genel itibari ile kırk gün devam etmektedir. Bu yas süresinde yas da olan insanlar eğlence ve düğünlere katılmamaktadırlar. Kadınların yas süresi erkeklere oranla daha uzun olmaktadır. Bir yıl kadınların yasının devam ettiği görülmektedir. Bu sürede yaslı olan kadınlara *karaluu* denmektedir. Kırgızlarda ölünün ardından geçen bir yılsonunda *cıldık* 'yıllık' adı verilen yemek daveti düzenlenmektedir. Davete yakın ve uzak tüm tanıdıklar davet edilmektedir. Erkekler mezara uğramaktadırlar. Kadınlar ise son ağıtlarını yaktıktan sonra kıyafetlerini değiştirmektedirler. Yasın bittiğinin göstergesi olarak normla kıyafetlere dönüşmektedir. Kırgızlar buna *ak kiydi* adını vermektedirler.³⁰⁹ Kırgızlar genellikle kırk gün yas tutmaktadırlar. Kadın ve erkeklerin yasında farklılıklar görülmektedir. Yas tutan kadın başını siyah örtü ile bağlamakta ve hiç gülmemektedir. Kırk gün sabah akşam ters dönmüş şekilde ağıt yakmakta ve yakınları da onunla birlikte ağıt yakmaktadırlar. Kadınların yas süresi daha uzun olmaktadır. Kadın ölen eşinin ardından bir sene yas tutmaktadır. Renkli giyip, makyaj yapmaktan, sürekli toplum içerisinde olmaktan kaçınmaktadır. Yasda olan kadınlara *karaluu kadın*, karalı kadın denmektedir. Eskiden yas tutmak daha ağır bir gelenekmiş. Yasda olan kadın yüzlerini tırmalar, saçlarını yolar ve kendilerine zarar verirlermiş. Buna *başı karaluu*, *beti caraluu*, başı karalı, yüzü yaralı demektedirler. Bu yas geleneği XIX. yüzyıldan itibaren hızlı bir şekilde etkinliğini kaybetmeye başlamıştır. Ölü aşı zamanı geldiğinde kurban kesilerek davet verilmekte ve yakınlar ile mezarlığa gidilmektedir. Eve dönüldüğünde son ağıt yakılmakta ve misafirler dağılmaktadır. En

³⁰⁷ Saliev, a.g.m., s. 116.

³⁰⁸ Güngör. a.g.e., s. 4.

³⁰⁹ Saliev, a.g.m., s. 117.

yakın olan kişilerden bazıları evde kalırlar yasda olan kadının giysileri çıkartılır. Kara kıyafetler çıkarılır başındaki siyah örtü çıkarılır, saçları toplanır ve beyaz örtü giydirilir. Buna *karasın aluu*, karasını çıkarmak denmektedir. Bununla birlikte kadının yası bitmiş olmaktadır. Yasin bitmesinin ardından kadın sosyal hayata katılabilmektedir. Kadınlar sadece eşleri öldüğünde değil anne, baba ve çocuklarını kaybettiklerinde de yas tutmaktadırlar. Bundan sonra yeniden evlenmesi de uygun görülmektedir. Ölen eşinin bekâr kardeşi ya da yakın akrabaları ile evlenme geleneği eskilere dayanmaktadır. Asırlardır Kırgızların uyguladıkları yas merasimleri kültürel etkileşim ve değişimler ile günümüze kadar gelmiştir.³¹⁰ Kırgız dilinde bir yıldan sonra yası biten kadın için *kara cesir*, *ak cesir* denmektedir. İlk yıl yası olan kadın siyah giyinmektedir, yılı dolduktan sonra ise beyaz kıyafet giymeye başlamaktadır.³¹¹

3.2.6. Vasiyet

Öleceğini düşünen kişi yakınlarını ve inançlı olduğu kişileri yanına çağırır. Vasiyet genelde özele de olabilmektedir. Aileden başlayıp tüm boyu kapsayan vasiyetler de vardır. Böyle durumda vasiyet duyurulur ve boya mensup herkes bu vasiyetin uygulanmasında kendini sorumlu hissetmektedir. Vasiyetin öncesinde yakınları davet etmek *koş aytısuu* olarak adlandırılmaktadır. Ölüm döşeğinde olduğunu düşünen kişi en yakınlarını davet ederek isteklerini söylemektedir. Kendisini öbür dünyaya borçlu ve komşu, tanıdıklara karşı mahcup olarak göndememelerini istemektedir. Evde olan öksüz, yetim ya da garip var ise onu aile üyelerine emanet etmektedirler. Aile üyeleri de birbirlerine emanettir. Ölüm anında söylenen sözler herkes tarafından yapılması gereken bir görev olarak kabul edilmektedir. Bu anlamda kırgız dilinde de ölüm anında söylenenler *ıyk parz* yani kutsal söz olarak kabul edilmektedir. Uygulanması vasiyetin içerisinde olan herkes için bir görevdir.³¹² Kırgızlarda öleceği vaktin yaklaştığını hisseden kişiler vasiyetlerini söylemek için yakınlarını istemektedirler. Kırgız dilinde *kereez aytuu*, vasiyet etme anlamına gelmektedir. Vasiyet ile birlikte sıklıkla kullanılan diğer kelime ise *osuyat* kelimesidir. Bu kelime kırgız dilinde nasihat anlamına gelmektedir. Öleceğini hisseden kişinin son sözleri olduğu düşünülürse vasiyet etme ve nasihat verme son derece önemlidir. Ölümün ani olmadığı durumlarda, ruhunu teslim etmeden mutlaka bir iki kelime de olsa birşeylerin vasiyet edilmesi beklenmektedir. Eskiden beri yerine getirilen bu görev günümüzde de önemini korumaktadır. Vasiyeti olmadan vefat eden kişi sayısı yok denecek kadar azdır. Kırgızlarda iyi insan ol duası ile verilen nasihatın sonrasında ölümden sonra uygulanacak olan merasimlerin nasıl yapılması isteniyor ise bunun için de bir vasiyet olabilmektedir. Genel olarak aile üyelerinin bir olması ve öldükten sonra cenazede yapılması istenilen şeyler vasiyet dilmektedir. Nasihat anlamında iyilik ve güzelliğin istendiği, vasiyet için ise daha genel anlamda ölüm sonrası merasimde

³¹⁰ Dıykanbayeva (20091a), a.g.m., s. 95-96.

³¹¹ Çeltikçi, a.g.m., s. 76.

³¹² Ünal, (2017c). a.g.m., s. 347.

uygulanması istenilen istekleri ifade etmektedir. Kırgızlarda her insanın vasiyetine önem verilmektedir ancak halk tarafından sevilen, kahraman olarak görülen, siyasetçi, politikacı, yazar, asker gibi insanların vasiyetlerine daha fazla önem verilmektedir. Geride kalan insanlara ve topluma yol gösterme niteliğinde olduğu için önemlidir. Vasiyeti bırakan kişinin gelecek nesil için umut kaynağı olduğuna inanılmaktadır.³¹³ Vasiyetin ardından helallik alma gelmektedir. Helallik alma da vasiyet kadar önem verilen bir konudur. Öleceğine inanan kişi yakınlarını isteyerek vasiyetini söylemektedir. Vasiyeti söyledikten sonra sıra helallik istemeye gelir. Hem öleceğine inanan hem de yakın çevre için helallik önemlidir. Kırgızca da helallik istemeye *ırazıçılık suroo* denmektedir. Hasta ziyaretine gelen kişiler dünyada herşey olabilir helalleşip ayrılalım düşüncesi ile ziyaretin sonunda helallik isteyerek misafirliliği sonlandırmaktadırlar. Helallik isteme de kişisel ilişkiler de önemlidir. Kırgız inanç ve anlayışına göre önemsenen bu konuda her iki taraf da birbirini affedip bu dünyada ki son sözlerini söylediklerini varsayarak huzurlu ayrılmaktadırlar.³¹⁴

İnsanlar ölüm olgusu üzerine uzun zaman düşünerek çare bulmaya çalışmışlardır. Eski dönemlerde konargöçer, yerleşik hayata geçen topluluklar ölüm olgusunu kendi kültürlerine göre anlamlandırmaya çalışmışlardır. İnsanı psikolojik olarak etkileyen ölüm meydana geldiği toplumun örf, adet, gelenek ve örneklerinde kendine yer edinmiştir. Toplumların destan ve mitolojileri geçiş dönemleri üzerine önemli etkileşim içerisindedir. Ölüm de her mahalle, köy, kasaba, şehirde kendine göre yorumlanmıştır. Ölüm toplumlarda farklı kelimeler ile ifade edilmiştir. Bunlardan en sık kullanılan ve en çok bilineni de örtmece kelimesidir. Kelimenin ortaya çıkışı ve kullanılmaya başlanması eski dönemlere denk gelmektedir. Türk dillerinde korkunç, çekinilen, tehlikeli gören olguların ifade edilmesinde kullanılmıştır. Kırgız kültüründe de bu kelimeye rastlanmaktadır. Kırgızlar ruhları *ak arbak* ve *aç arbak* olarak ikiye ayırmışlardır. Ak arbağın iyi olduğuna, aç arbağın ise kötü olduğuna inanmışlardır. Bu inanışların temelinde bedenin ölümlü olduğu ama ruhun ölümsüz olduğu yatmaktadır. Ata ruhlarının sürekli olarak kendilerini gözetlediklerini ve yanlarında olduklarına inanmaktadırlar. Genel olarak geçiş dönemleri üç gruba ayrılmaktadır. Ölüm de bu üçe ayrılan geçiş dönemlerinden biridir. Bu geçiş dönemi hem bireysel hem de toplumsal bir özelliğe sahiptir. Bu dönemler birçok bilim dalının araştırma konusu olmuşlardır. Arkeoloj, tarih, sosyoloji gibi bilim dalları tarafından incelenmişlerdir. Toplum tarafından önemsenen bu geçiş dönemleri etrafında tören ve merasimler şekillenmiştir. Bu tören ve merasimler bulundukları toplumun gelenek ve göreneklerinden şekil almışlardır. Türkler de ölüm kendi geleneklerine göre bir merasimle uygulamaktadırlar. Hareketli yapıları sayesinde değişik coğrafyalara yayılan Türkler, zaman içerisinde farklı dinlerin de etisi altına girmişlerdir. Kültür bulunduğu yere ve zamana göre değişim gösterebilen esnek bir

³¹³ Ünal, (2017c), a.g.m., s. 344-345.

³¹⁴ Ünal, (2017c). a.g.m., s. 347.

yapıya sahiptir. Türklerin temel inançlarında tanrının ölümsüz olduğu ama insanların ölümlü olduğu düşüncesi hakimdir. Ölümü hastalık ile geldiğine inanarak, hasta olan insanı diğer insanlardan ayırarak tedavi etmek istemişlerdir. Bu durumda ölüme inanıldığına ama ölümden kaçmak için de çarelerin arandığına göstergesidir. Öldükten sonra başka bir dünyanın olduğu bilinmiş ama bu dünyada iken de bu dünyanın değeri bilinmektedir. Ölüm her toplumda farklı yorumlanmıştır. Kimilerine göre başlangıç, kimilerine göre bitiş, kimilerine göre de yer değiştirme olarak. Bedenin maddi dünyadan manevi dünyaya göçü, doğum ve düğün için oluşturulan merasimler ölüm için de oluşturulmuştur. Bu merasimler ile insanın bedeni bu dünyadan öbür dünyaya uğurlanmıştır. Gelenekler toplumların yaşadığı değişimler, mitolojileri, yeni bir dinin etkisine girmeleri gibi sebepler ile tekrardan şekillenmişlerdir. İslamiyetin kabulü ile de gelenek ve göreneklerde değişimler yaşanmaya başlamıştır. İnsanlar ölümün insanın ruhunun ölümsüzlüğü olarak görmüşlerdir. Bu inanç türklerin islamdan önceki inançları ile aynı anlama gelmektedir. Toplumlar dini değişikliklerde kendi inanç sistemleri ile en yakın olan inancın etkisine daha kolay girmektedirler. Kırgızlarda ölümü geçiş dönemi olarak kabul etmektedirler. Kendi kültürlerine göre bu geçiş dönemi için merasimler oluşturmuşlardır. Merasimlerin kendilerine göre düzen ve kuralları vardır. Her merasim zamanı geldiğinde kendi kuralı ile uygulanmaya başlamaktadır. Saygı ve korku kavramları ölüm zamanında kendini hissettirmektedir. Oluşan gelenek ve merasimlerde de bu etki hissedilmektedir. Yanlış ya da önem verilmeden uygulanan bir merasimin ata ruhlarını kızdıracığına inanılmaktadır. Kırgızlarda diğer din değiştiren topluluklarda olduğu gibi islam dininin etkisi ile merasimlerinde dini motiflere yer vermeye başlamışlardır. Bu nedenle uygulanan ölüm merasimlerinde eski kırgız inancı ve ismiyetin izleri görülmektedir. Bu dönemde normal zamana oranla daha dikkatli davranılmaktadır. Gök cisimleri topluluklar tarafından merak edilmiştir. Kırgızlarda gök cisimleri konusunda düşünerek onları anlamlandırmaya çalışmışlardır. İnsanların gökyüzünde bir yıldız olduğuna inanmaktadırlar. Yıldızlarında bazen var olup bazen kaybolması insanlar ile bağdaştırılmıştır. Gök cisimlerinin hareketleri incelenmektedir. Vefat eden insanlar için yıldız kaydı ifadesi bu dönemlerden günümüze gelmektedir. Ölümün ardından başka bir dünyada yaşamın olduğuna inanılmıştır. İslamiyetin kabulü ile birlikte de ölen kişinin ardından kuran okuyarak ruhunun huzur bulacağına inanılmaktadır. Kırgızlarda kendi geleneklerine göre ölüm için bir merasim düzeni oluşturmuşlardır. Ölümün ardından her geleneğin bir uygulanma sırası vardır. Vefatın ardından ilk imam çağırılmaktadır. Buna iman arttırma denilmektedir. Doğal afetler harici vefat edip de duasız olan kişinin imansız öldüğüne inanılmaktadır. Hasta olan kişiler için de imam çağırılarak dua edilmektedir. Vefat sonrası yüz kibleye çevrilip, çene bağlanmaktadır. Evde yaşı büyük olan kişi ölünün ağzına su vererek öbür dünyaya aç gitmesini engellemektedir. Kadın ve erkekler yüksek sesle ağlarlar. Ağıt yakma kırgız dilinde *ökürüü*'dür. Ölüm haberini duyanlar cenaze evine gelmektedirler. Kırgızlar ölü evine ağıtlarını yakarak gelmektedirler. Kırgızlarda ölüm toplumsal bir olay olarak kabul

edilmektedir. Kime ölüm olan aileyi yalnız bırakmak istememektedir. Yakınlar, komşular ve akrabalar eve toplanmaktadırlar. Sözlü gelişmiş bir edebiyatları olan Kırgızlar haberci adı verilen kişiler ile önemli olayları duyurmaktadırlar. Ölüm de bu haberciler ile duyurulmaktadır. Günümüzde de dönemin iletişim koşulları ile haber verilmektedir. Kırgızlar öbür dünyanın var olduğuna inanmaktadırlar, günümüzde de bu inanış devam etmektedir. Ölümde herkesin eşit olduğu ve sırası gelenin bir gün öleceği kabullenilmiştir.

Cenazeye gelenlerin çok olması ve toprak atmaları ölen kişinin itibarı için önemlidir. Günümüzde de bu gelenek devam ettirilmektedir. Haberci ölümü duyurur ve cenaze için insanlar toplanmaktadırlar. Gelmeyen de davet etmeyen de toplum tarafından ayıplanmaktadır. Bu konuya dikkat edilmektedir. Herkese duyurulması açısından önemlidir. Defin merasiminden sonra kadınlar ve erkekler eve gelerek ağıtlarına devam etmektedirler. Üç, yedi, kırk sayıları Türk toplumunda kutsal kabul edilmektedir. Bu günler geçiş dönemlerinde de önemsenmektedir. Cenazenin toprağa verilmesinin ardından üç, yedi, kırk gün kurban kesilmekte ve dua edilmektedir. Bir yılın ardından yine yıllık olarak adlandırılan yemek daveti verilmektedir. Kurban geleneği Kırgızlar için önemli yere sahiptir. Geçiş dönemlerinde mutlaka kanlı kurban sunmaktadırlar.

Ölüm olayı başından sonuna kadar toplumsal bir olaydır. Bu geçiş dönemi etrafında şekillenen merasimler atalardan günümüze gelerek uygulanmaya devam edilmektedir. Merasimler etki alanları geniş davetlerdir. Ölümün duyulmasından itibaren tüm tanınan sosyal çevrenin bir arada olmasını sağlamaktadırlar.

4. Kaynak Kişi Anlatımı

Babaannem 1934 doğumlu ama kayıtlara 1937 doğumlu olarak yazılmıştı. Adı Gülbübü Ömürova'ydı. Kendisi de hangi tarihte doğduğunu bilmiyordu. Doğum günü de tarih olarak yok ama yazın doğduğunu biliyor. O dönemlerde çoğu ilşem günü gününe olmadığı için kesin tarih elimizde yok. Sembolik bir tarih yazılmış. Babaannem dominant bir kadındı. Çok enerjik, yorulmak bilmeyen, çok kavgacı, tuttuğunu koparan, yere göğe sığmayan yerinde oturmayan bir kadındı. Babaanne deyince gözümde dominant bir kadın geliyor. Ve hayatı boyunca bu karakterde olduğu için milletvekili seçilmişti birkaç kez. Yaşadığı yerdeki halkın sesini duyurmak için. Biz Narın'lıyız. Narın da yaşıyordu, narının bir köyünde. Dedem ısıklı göllüyümüş. Evin tek çocuğu ürkün döneminde ısıklı göl'den narına gelmişler. Dedemin dedeleri ürkünden dönerken narını beğenmişler ve ürkün olayından dolayı orada kalmak zorunda kalmışlar. Dedem kendi kendine bir insandı. Babaannem kadar enerjik değildi kendi işine bakan günlük yaşamda fazla konuşmayan biriydi. Şecerelere ilgi duyan, kitap okuyan bir insandı. Babaannem ise tam tersi yapıdaydı. Dedemin iki annesi varmış. Babaannesi ve babaannesinin annesi varmış. Tek çocuk olduğu için el bebek gül bebek büyümüş. Evlendiklerinde de dedemin çocuklarına bakmışlar. Dedemin bir kız kardeşi vardı. Sabir ve Sabira kardeşler. Onlar

vefat edince dedemin kız kardeşi evdeki hesap kitabı o yaparmış. Dede kalhoz'da çalışıyor babaannem de onun yanında çalışıyormuş. Oblastık ve rayonduk seçimlerde aday olarak gsterilirmiş. Babaanne rayonduk seçimlerden birkaç kez seçilip yükselmiş. Köyde bilinen bir otoritesi varmış. 2008 de dedem vefat etti. Dedemden sonra kendini yalnız hissetti ama bir süre sonra kabullendi. Kolay atlattı birkaç çocuğu olduğu için onlarda vakit geçirdi. Kk oğlunun eşi ile pek anlaşamazdı. Dominant yapıda oluğu için herşe ye karışırdı. Anlaşamadıkları için diğer çocukları babaanneme sıra ile baktılar. Son dönemlerinde parkinsan hastalığına yakalandı. Hastalandıktan sonra da hep kızları baktılar. Dört kıızı vardı. Parkinsan vardı yürümesi zordu. Kalhoz'da çalıştığı için sağlığı sıkıntılıydı. Kızları iyi baktılar ama ağresif olduğu için Parkinson hastası olması normaldi bana göre. Hastalanınca yatalak olarak ilk önce yere düştü ve kemikleri kırıldı. 87 yaşında olduğu için ameliyat olup olmamasına karar verilemedi. Herkes toplandı ameliyat olsun istediler. Babam rüyasında görmüş toparlanamayacak olduğunu. En iyisi köye götürelim hemşerileri ile vedalaşsın diye düşündüler. Köyde ne kadar yaşayabilir ise yaşasın dediler. Kalbinde sorun vardı. Tansiyonu düşüktü. Halsiz kalmıştı. Babam da kendisini toparlayamayacağını düşünerek köye götürmek istedi. Eskiden doğan insanlar yaşadığı yerde kalırdı. Gelenek olarak bizde Kırğızlarda adam nereli ise oraya gömülmeli diye bir gelenek var. Gelenek olarak eşi vefat edince eşinin yanına gömülmesi lazım. ocuğu vefat edince çocuğun yanına gibi. Eşinin yanına gmlmedi, yaşadığı köyde  tane mezarlık vardı. Bir oğlu evin yakınında olan mezarlıkta, diğer oğlu uzak olan mezarlıkta, eşi başka yerde defnedilmişti. Babaannem ise yeni mezarlıkta gömüldü. Torununun olduğu mezarlığa gömüldü. Bir tane hastane yatağı aldılar. Uzun süre yatak kalır sıra ile bakarız diye düşünüyorlardı. Ama bir iki hafta falan yattı. Bir gün kötüleşti. Öğleden sonra da vefat etti. Herkes toplandı. Bizde ölümlerde boz y kuruluyor. Babaannemin zaten boz y vardı. El işlemelerini kendi yapmıştı. Kendi yaptığı bir boz yd. nemli günlerde kullanılırdı. Onu diktiler. Yanına bir tane daha boz y vardı onu diktiler. Geleneklerimizde koşok denilen ağıt yaktılar. Biz boz üyde kızları toplanıp koşok söylediler. Gelinler hizmet etiler. Bir boz üyde cenaze kalıyor defnedilene kadar. Diğerinde koşok söyleniyor. Boz yde  gün kaldı. Diğerinde  gün ağıt söylendi. Yaşlı kadın olduğu için ilişkisi olan, tanıdığı herkes gelmektedir. Tanıdıkları ve dünürleri gelir. Bir halam celal abadlı biri ile evlendi oradaki dünürleri geldi. Birisi ısık gl'den, birisi y'den gelenler oldu. Narındaki dünürleri geldiler.  gün içinde at, inek ve koyun kesildi. İki at, bir inek, sayısını bilmiyorum ama on civarında koyun kesildi. 300 civarında kişi geldi. 300 kişiden fazla da olabilir. Gz grset deniliyor. Gelenler taziye ye geliyor. İyi ilişkileri olan insanlar para verirler. Masraflar için kullanılması için. Gelen dünürleri de biz at getirdik, koyun getirdik diye getirdiklerini söylemektedirler. İnsanın kurduğu ilişkilere bağlıdır. Daha çok büyük baş hayvan beslendiği için herkesin evinde hayvan vardır. Ben vefat edince řu kesilsin diye söylerler. Gelenlerin bazıları evde kalır defnedilene kadar. Bazıları sabahtan akşama kalır ve akşam gider. Bazıları bir gün gelir, defin olacağı gün tekrardan gelirler. nc günün sabahı gelirler defnedilene kadar

kalırlar. Definden sonra yemek verilir. Yemeklerini yiyip uzun yoldan gelenler önce uğurlanır. İnsan uzun yaşadıysa yetmiş üstü gibi. Sizde uzun yaşayın anlamında mendil dağıtılır. Eskiden kumaş parçası dağıtılmış. Eskiden kumaş ve mendildi. Şimdi mendil veriliyor. Hatıra olarak verilmektedir. Hatırlanıp kuran okunsun diye. Üçüncü gün sabah ‘mayram sugu alinat’ diye yıkanır. Kızları yıkadı. Yıkandıktan sonra cenaze kalkar. Önemli kişilerin yaptıkları anılır, pozitif şeyler söylenir. Defin için erkekler gider. İslamiyet ile üçlük, yedilik, kırklık diye belirli günler vardır. Üçüncü günde de kurbanlar kesildi. Definden sonra herkes toprak atmaya mezara gider. Erkekler toprak atar. Dua edip kapatırlar. Sevdiği oğlu, torunu kabre bırakır. Toprak atar. Eve gelip yemekler dağıtılır. Komşuların evine misafirler paylaştırılır. Et verilir. Üçlüğüne kadar çocukları kaldı. Üçüncü gün akşam evlere gidildi. Kızları ve küçük oğlu kaldı. Ayrı yedinci günü olmadı ama her gün insanlar cenaze olan eve gelirler. Kırkinci günde yine merasim. Yakın olanlar kırkına kadar kuran okumak için gelirler. Gelinmez ise ayıp sayılır. Tanıyan insanların gelmesi beklenir. Kırkinci gün de inek ve birkaç koyun kesildi. Yemek verildi. Misafirler beklenmektedir. Evin odaları hazırlanır. Misafir bekler gibi büyük masa kurulur ve masa da beş parmak olur. Kuran okunur. Kırklığı üç gün sürdü. Bir gün yakın akrabaları, ikinci gün yakın çevresi, üçüncü gün tanıdıklar geldi. İnsanın ilişkilerine göre değişir. Babaannemin vasiyetini hatırlamıyorum. Büyük annemin ananesi vardı onun vasiyeti vardı. Zengin biriydi. Sürekli vasiyeti vardı. Babaannemin vasiyeti yoktu. Ekim sonuna doğru vefat etti. Yıllık’dan önce mezarlığı yapılmaktadır. İslamiyet’ten sonra insanlar şaşalı mezarlara karşı çıkmaya başladılar. Çoğu kişi bilerek sade mezar yaparlar. Torununun yanına gömüldü. Torununun mezarı ağaçtan, sade ve minimalistti. Onun yanına gömülünce onunki de ağaçtan hazırlanıyor. Mal kesilecek yine. Gelen insanları ağırlamak için hayvan kesilmektedir. Bu yıllık değildir. Mezarlık yapılırca da okunur ve kurban kesilir. Çocukları toplanır onu anarlar. Yıllık yapılıyor. Bir yıla kadar yas tutma içerisinde eğlenceli yerlere gitmiyorlar. Halamın oğluna kız istendi her şey belliydi. Tarihi planı. Akrabaları durmasın kadın yaşlıydı zaten düğün olsun denildi. Açık söylenmedi ama cenaze de yakında düğün var gelin diye söylendi misafirlere. Yaşlı olduğu için yaşayacağını yaşadı diye düşünülüyor. Babaannemin kişiliğinden kaynaklanan bir şey de. Soğuk biri olduğu için babaannemin çok torunu olduğu için sayı fazlaydı çok bağı yoktu. Yedi oğlu dört kızı vardı. Oğlunun ikisi vefat etmişti. İlk oğlunun genetik hastalığı varmış o evlenmeden ölmüş. Bir oğlu da intihar ederek öldü. Dokuz çocuğu vardı. Torunlarının sayısını bilmiyorum. Defnettik. Mezarlığı yapıldı. Bu yazda mezarı olacak. Sonbahar da yıllık aşı olacak. Aş deyince Kırğızlarda sonbaharda olur. Hayvanlar yaylalardan iner. Ekin toplanır. Sezon sonu herkesin durumu iyi olur. Kış girmeden yapılır. Yine büyük baş hayvan kesilmektedir. Bizde genelde cenazede ve narın bölgesinde büyük baş hayvan kesilmektedir. Herkesin hayvanı vardır ve herkes keser. Düğünlere kıyasla cenazelerde daha az kesilmektedir. Düğünlerde on altı on yediye kadar kesilebilir büyük baş. Yıllık aşında büyük baş kesilir. İki boz üy kurularak ağıtlar söylenmektedir. İnsanlar giden gider kalan kalır düşüncesi ile bundan sonraki yaşama

devam edilmeli diye düşünölmektedir. Kuran okuyup yemek yerler giderler. Akrabalarımın hepsinin boz üyü var. Genelde baharda çıkarıp boz üy kurulur. Çünkü boz üyün içerisi yazında serin olur. Tatilde gelen orunlar için de kurulur. Bahçelere ailevi yemekler de içinde yenir. Renkli yapısında olduğu için boz üy hep hayatımızda vardır. Herkesin boz üyü vardır. Bir akrabam üç oğlu için boz üy yaptırdı ve evlendiklerinde verdi. Bu eski bir gelenek evlenenlere boz üy verme şuan herkesin olmayabiliyor. Kiralama da var. Cenaze için de kiralanıyor. Cenaze boz üysüz olmaz. Gittiğim tüm cenazelerde vardı. Etlenir hepsi pişirilir. Hizmet edenler ve misafirler yer. Tabak ile verilir. Herkes kalanı alabilir. Yanların alıp götürmek alışkanlık oldu. Evde eti yiyip ölene dua edilir. Hayır, olsun diye dağıtılır. İmkânına göre. Hayır, olsun diye verilir. Yetimlere hayır verelim deniyor. İhtiyaç sahiplerine hayır olsun diye. Her şey küçük oğulun olur. Ocağı devam ettirmek için küçük oğlu olur. Ondan önce diğerleri evlendiği için kendi düzenini kurmuş oluyor. Mal beklentisi olmuyor kimsede. Herkes baba ocağı kalsın istiyor. Eskiden büyük ananem vardı. 1911 doğumlu bir kadındı iki kardeşti ve tek kızdı, kardeşi vefat etmişti. Her şey ona kalmıştı. Köyün en zengin adamı ile evlendi. Denk olan ile evlenmek önemlidir Kırgız kültüründe. Eğitimli bir kadındı. Asildi. Eşi vefat edince yalnız kalmıştı. Evine gittiğimde iki büyük sandığı vardı. Bu iki sandık büyüktü ve içinde kıyafet vardı. O kadın kefenini almıştı. Hazırlığını yapıştı. Her şey hazırıldı. Sandıktakiler ölünce dağıtılmaktadır. Ölüm fakirinde zenginin de eteğini açar derdi. İnsanlar konuşacak, eşyaları dağıtın derdi. Ama babaannemim hazırlamazdı. Arasının iyi olduğu kişilerin vefatında para ve hayvan koşumca denilir. Verilmesini istemiştir. Vasiyet yerine getirilir. Babaannemin takıları vardı kızları takıları aldı hediye hatıra olarak. Gelinlere de şalları verildi. Kalan kıyafetler ölen kişinin kıyafetinin kullanmak istemez. Ananemin eşyası çoktu onları dağıttılar. Dağlık yapı olduğu için mezarlar geniş. Herkes tek tek görülür. Üst üste olmaz. Mezarlıklar dağlarda olur. Yaşlı olunca çok üzölmedirler. Çoğu şeyi gördü diye. Kızları çok ağladı sadece. Ağıt söyledi. Gelinler ağıt söylemezler, hizmet ederler. Dedem kalhoz'da babaannem de yardım ederdi. Çiftçilik, hayvan bakımı gibi işler. Hem meclise giderdi hem orda çalışırdı.

5. Kaynak Kişi Anlatımı

Babaannem vefat ettiğinde kaç yaşındaydı bilmiyorum. 2008 yılında vefat etti. Yemiş, seksen yaş aralığındaydı. Merdivenden inerken rahatsızlandı ve kolu şişti. Sonrasında komaya girdi. İki ay kadar komada kaldıktan sonra vefat etti. Çocukları geldi evini temizlemeye başladılar. Kızları hasta olduğu dönemde baktılar. Halam ve babam yanında iken vefat etti. Babama hakkınızı helal edin diye söyledi, helallik istedi. Kızları çok ağladılar. Üç kız, beş erkek sekiz çocuğu vardı. Babam en küçük erkek olduğu için babaannem bizde kalıyordu. Babaannemin vefatından sonra kardeşleri, yakın akrabaları geldiler. Boz üy kuruldu. Boz üyün tam ortasına konuldu babaannem. Biz kızı Rusya da yaşıyordu o ve torunu gelene kadar beklediler. Torunu rüyasında görmüş öleceğini babaannemin, bir gün sonra geldiler. Babaannem o gün defnedildi. Üç gün bekletilmedi.

Bizde üç gün bekletme geleneği pek yok. Kadınlar ve kızları cenazesini yıkadılar. Öğleden sonra mezara götürdüler. Sadece erkekler gider defnetmeye. Kadınlar kızlarına su serpti bu acısı kalsın anlamına gelmektedir. Boz üyde ağlayan kızlarına yapılır. Yaşlı olduğu için ölümüne çok üzülmедiler. Eve gelen misafir olduğunda tekrar ağlıyorlardı. Kızları ağladı, gelinler genelde ağlamazlar iş yaparlar. Gelen tanıdıklar ağladılar. Rusya'dan gelen halam babaannemin öldüğü odada yedi gün kaldı. Yedi gün bu odada mum yaktı, bizde etrafında toplanıp kuran okuduk. Bizde gök giyme geleneği var. Yakını olan kadınlar gök rengi giyer. Üç, yedi, kırk oldu. Hayvanlar kesildi. Üçü ve yedisinde koyun kesildi. Kırkında ise büyük baş hayvan kesildi. Yıllık aş zamanı geldiğinde de hayvan kesildi. Gök kıyafet giyen kadınlar beyaz kıyafet giydiler. Aslında bu sembolik olan bir şey. Bir yıl boyunca gök rengi kıyafet giyilmiyor. Gök köyümüzde Özbekler çok olduğu için onlardan alınmış bir gelenek. Özbeklerin çok olduğu bölgelerde var. Gök kıyafet giymenin ne anlama geldiğini bilmiyorum. Bizde de yerleşip uygulanan bir şey. Dedem ben doğmadan vefat etmiş. Babaannem de sürekli bizimle yaşadı. Tüm çocuklar evlenmişti. Çocuklarının hepsinin evi vardı. Kimse miras sormadı. En küçük erkek babam olduğu için biz dedemin evinde yaşıyorduk zaten. Vasiyet olarak dediği bir şey yoktu. Sadece ölürken helallik istedi. Çocukları bu üç, yedi, kırk ve yıllık için olan masrafları ortak olarak paylaşmaktadırlar. Kız çocukları kendi evlerine gittiklerinde bir koyun keserek komşu ve yakınlarına davet vererek kuran okutmaktadırlar. Dünürler gelirken sepet getiriyor. Bu sepetin içinde ikramlık ekmek, tatlı oluyor. Öldüğünün kırkında getirilen bir sepettir. Komşular yemek, samsı gibi yiyecekler getiriliyor. Komşuların bu getirdikleri sofralara paylaştırılmaktadır. Gelen komşuların tabaklarına da bir şeyler konularak verilir. Vefat eden kişinin ailesi bir sene boyunca düğünlere gitmiyorlar. Özellikle kırkı çıkana kadar kimse eğlenceye gitmez. Kızlara genellikle bu geleneği yerine getirirler ama gelinler için kızlar gibi uygulayacak diye bir gelenek yoktur. Babamın erkek kardeşi vefat etti. Çocuğu nişanlıydı. Düğüne az bir zaman kala babası trafik kazasında vefat etti. Çocuk babasının kırkından sonra nikâh kıydı ve yakın çevresine davet verdi. Düğün iptal olmadı ama çok küçük oldu. Sandığında ki giysiler kızlar ve gelinlere verilmişti. Verilen kıyafetler değerli görülür ama pek giyilmez. Kızları isterlerse giyebilirler. Definden sonra sadece toprak mezar olur. Genellikle mezarın üstüne yapılan mezarlardan bizim köyümüzde yok. Babaanneme de yapılmadı. Defnederken imam da olur. Üç, yedi, kırk gün sonra çocukları ziyaret eder. Ramazan ve kurban bayramında çocukları gider. Yıllık tam zamanında yapılmaz. Kırk gün diye olan gelenek de illa ki kırk gün olması beklenmez. Dört hafta geçtikten sonra yapılır. Yıllık da yılı dolmadan bir ay önce yapılabilir. Herkes için uygun olan bir zamanda yapılır. Kırkında yemek ve çorba yapılır. Yaşlı kişilerin ardından mendil dağıtılırdı. Kırgız kültüründe olan bir şey bu ama babaannemin ardından biz yapmadık. Çocuklarının gelmesi beklenir ama gelemeyecek bir durumda ise defin işlemi yapılır. Öleceği tahmin edilen kişinin çocuklara haber verilerek helalleşmeleri istenir. Evler temizlenir. İhtiyaçlar varsa alınır. Ölüm için hazırlık yapılır. Herkes üzerine düşeni yapmaya çalışır. Ölüm

döşeginde olan kişi çocuklara gösterilmez. Çocuklar komşu ve akrabaları gönderilmektedir.

Eski dönem ile karşılatırarak olursak, zaman içerisinde bırakılan gelenekler, yeni oluşturulan gelenekler, bir topluluk ya da dinden etkilenme ile yapılan değişiklikler mevcuttur. Kırgız kültürü için vazgeçilmez olan gelenekler de devam etmektedir. Kırgız kültüründe doğumdan ölüme pek çok alanda kullanılan boz üy ölüm zamanında da kullanılmaktadır. Cenazenin üç gün boz üy de bekletilmesi, çok fazla sayıda kurban kesilip büyük davet verilmesi gibi. Son zamanlarda bazı merasimler de ve uygulamalarda değişiklikler olabilmektedir. İslam dinini etkisi ile imamların etkileri artmıştır. Dua okuma, kuran okuma geleneklere dahil olmuştur. 3, 5, 7, 40 gibi kırgız kültürü için de önemli olan sayılar islamiyetin etkisi ile merasime girmiştir. Kültür ve din arasında bir sentez oluşmuştur. Ölümün duyurulması ile ölüm toplumsal bir statü kazanmıştır. Merasimler geleneklerin düzenine göre uygulanmaya başlamıştır.

SONUÇ

Kültür kelimesi etnolojik olarak incelendiğinde bir halkın maddi ve manevi olarak oluşturduğu tüm değerleri kapsamaktadır. Maddi ve manevi alanın içerisine yemek yeme, giyinme, fiziksel ve ruhsal gereksinimler, barınma, teknik malzemeler, örf, adet, töre gibi günlük ihtiyaçlar girmektedir. Etnoloji bir bilim olarak kültürü olmayan hiçbir topluluğu kabul etmemektedir.

Kültürel olarak her toplum birbirine eşit seviyede değildir. Bu seviye pek çok etken ile belirlenmektedir. Coğrafi şartlar, diğer toplumlar ile kurulan ilişkiler, savaşlar, saldırılar gibi pek çok etken ile toplulukların kültür seviyesi oluşmuştur. Kültürün en çok bilinen tanımlarından biri Latince tanımıdır. Latince anlam olarak kültür kelimesi toprağı işlemek, üretmek anlamına gelmektedir. Daha sonra zaman içerisinde kullanılmaya devam ederek batı Avrupa dillerinden ‘umumi bilgi’ olarak Türkçeye girmiştir. Kavram ilk olarak yine bir şeyin ekilip, yetiştirilmesi anlamlarında kullanılmıştır. Orta çağ döneminde ise kavramın ifade ettiği anlam genişletilmeye başlanmıştır. Orta çağ döneminde ‘insan beyninin gelişmesi’ olarak tanımlanmıştır. On sekizinci yüzyıldan itibaren de barbar ve ilkel düzenden kurtulup yeni bir düzene girme anlamında kullanılmaya başlanmıştır.

Zamanla içerisinde günlük yaşamla birlikte insanların yaşamlarının düzene girmesi anlamında kullanılmaya başlanmıştır. Zamanla da birlikte yaşayan bu insanların yaşam pratiklikleri, karşılaştıkları sorunların çözümleri olarak da tanımlanmıştır. Bu değişimler de kültür kelimesini tam olarak karşılayacak kelimeyi ifade edememiştir. Kelime pek çok araştırmacı ve yazar tarafından kavram olarak açıklanma yoluna gidilmiştir. Örnek olarak; bir topluluk içerisinde yaşayan insanların yaşam tarzı, insanın doğası ve iç alemi ile kendini ifade etme yöntemi, topluluğun davranış tarzları gibi anlamlar ile kavram tanımlanmaya çalışılmıştır.

Her toplumun kendine ait bir kültürü bulunmaktadır. Kültür, toplumların yaşam tarzının bir ifadesidir. Kültürün oluşması bireylerin öğrendikleri bilgileri toplum ile paylaşması ile mümkündür. Yemek yeme, yıkanma, temizlenme gibi bireysel olarak öğrenilen ihtiyaçlar bireylerin diğerlerine öğretmesi ile toplum tarafından da uygulanmaya başlamıştır. Kültür, insan davranışlarının öğrenilmesi ile gelişmiştir. Toplumsal bir kabul olarak toplumda nesilden nesile aktarılmaktadır. Kültürün diğer en yaygın tanımı ise toplumun sahip olduğu maddi manevi değerlerin sonraki nesillere aktarılmasıdır. Bu tanımın genişletilmesi ile doğada bulunmayan, insanlar tarafından oluşturulmuş ve saklanmış olan tüm değerleri kapsamaktadır. Her toplumun yaşam biçiminden kendine ait bir kültür çıkmaktadır. Kültür ve insan arasında yakın bir ilişki vardır. Toplumun üretme, eğlenme, öğrenme, uygulama gibi tarzlarını içermektedir. Kültür insan yapımı olduğu için bir insanın sosyal anlamda insan olabilmesi için ihtiyaç duyduğu bir kavramdır.

İnsan bir sosyal varlık olarak dünyaya gelmektedir. Kendinden önce yaşayan insanların bıraktıkları kültürel miras ile yaşamına devam eder. İnsanın devraldığı bu kültürel miras kişinin dünyaya geldiği topluluğa özgü birikimleri ele almaktadır. İnsan kültür sayesinde kendi toplumunda yer edinmektedir. İnsan doğduğu zamandan itibaren yaşadığı dünyayı anlamlandırmaya çalışmaktadır. Anlamlandırırken de gördüğü maddi unsurları adlandırmaya başlamıştır. Maddi unsurların öğrenilmesi ile sıra manevi unsurlara gelmektedir. Bu geçen sürede insanlar çoğalmaya devam etmektedirler. Çoğalma belli bir zaman sonra toplulukların oluşmasını sağlamıştır. Oluşan bu topluluklar da gelişerek toplumları oluşturmuştur.

Toplumlar kendilerinden önce yaşayan insanlardan aldıkları bu maddi ve manevi birikimleri sonraki nesillere aktarmaya devam etmişlerdir. Toplumlar kültür taşıyıcılığı görevini devam ettirirken her toplum da kendi kültürünü taşımıştır. Kültürel farklar köyden köye hatta mahalleden mahalleye göre de değişebilmektedir. Kendi kültürü olan bu toplumlar zaman içerisinde kendilerine özgü toplumsal bir sistem oluşturmuşlardır. Günümüze gelen gelenekler bu sayede gelmiştir. Manevi değer olarak örf, adet, gelenek, görenek manevi değer olarak kılık kıyafet, yiyecek girmektedir. Bu değerlerin birleşimi ile toplumların kültürleri oluşmaktadır. Topluluklar arasında değişkenlik göstermekle birlikte pek çok kültürde ortak olan kültür vardır. Türk kültüründe vatan sevgisi, kadına saygı, cesaret, dürüstlük gibi kültürün temel özellikleri bellidir.

Eski Türkler, yaşadıkları dönemde kültür yaratıcı toplumlar olarak değil, aynı zamanda kültür alıcı toplumlar olarak da yer almışlardır. Kültürün oluşturulması kadar aktarılması da önemlidir. Toplumların hiçbirisi kendilerini değişim ve gelişime kapatmamaktadır. Türkler ortaya çıktıkları dönemlerden itibaren pek çok kültür ile alışveriş içerisinde olmuşlardır. Hareketli yapıları ve coğrafi hareketlilik ile birlikte kültür alışverişinde etkin olmuşlardır.

Hangi seviyedeki topluma ait olursa olsun maddi ve manevi ürünlerin hepsi kültürün zenginliği içerisinde. Antropolojik olarak bakıldığında zaman kültür insan ve hayvan arasındaki farkın en temel ayrımıdır. Kültür insanların ihtiyaçları sonucunda oluşmaya başlamıştır. Beslenme, giyinme, korunma gibi temel ihtiyaçlar sonucunda. Bu ihtiyaçların oluşması için bir ortam oluşmaktadır ve insan da bu ortamdır. Bu ortam kültürdür. Buradan hareket ile kültürün doğurgan bir yapıda olduğunu söyleyebiliriz. Kültür kavramı insanın tüm davranış ve yaşam tarzında vardır. Kültür canlıdır. Toplumlara değişime uğratar, gelişir, etkilenir ve etkiler. Evrenselden özele doğru ise toplumlara özgü olanlar, sağlam bir bütünlük sonucunda ulusal kültür olarak adlandırılan, her ulusta da kendine has ayrıntılı kültür biçimleri ortaya çıkar. Kültür ile insan, çağ ve evren gerçeği bir bütünlük içerisinde. Tüm bu bütünlük ve etkinliklerin tümü, toplumsal olguyu gerçekleştirir.

Bireyler bireyleri, toplumlar toplumları, bireyler toplumları, toplumlar bireyleri etkilemeye devam eder. Kültür ait olduğu toplumun yaşam tarzıdır. Başka bir tanımla kültür, varlığın bütün tarihi boyunca tabiatı ve kendisini nasıl idare edeceğini anlamak suretiyle insanın oluşturduğu eserdir. İnsanoğlunun nesilden nesile gelen başarılarının sonucunda oluşmuştur. Her nesil kültüre kendinden bir parça ekleyerek sonraki nesle vermiştir.

Türk toplulukları uzun bir süre göçebe yaşam tarzını benimsemişlerdir. Kırgızlarda eski dönemlerden itibaren göçebe yaşan tarzında yaşamışlardır. Göçebe yaşam tarzı toplumu dinamik tutan bir yaşamdır. Kırgızlar ataerkil sisteme dayanan bir yapıya sahiptirler. Ataerkil yaşamda soy önemli bir yerdedir. Bu öneminden dolayı atalar kültü ve atalara saygı kırgız toplumunda önemlidir. Göçebe toplumlarında görüldüğü üzere kültürün yiğitlik, dayanıklılık, erdemlilik ve büyüklere saygı, geleneklere bağlılık görülmektedir. Ailenin oluşturduğu gelenek ve görenekler aileyi kontrol eden sosyal kurallardandır. Kurallara uymayanlar toplum tarafından kınanma, ayıplanma, dışlanma gibi yaptırımlar ile karşı karşıya kalmışlardır. Bu kurallar yazılı olarak belirtilen kurallar değildir. Genellikle Türk topluluklarında t re olarak bilinmektedirler. Toplumda yaşayan herkesin o toplumda bulunan törenin kurallarına uyması beklenmektedir. Bu nedenle her fert ailesi ve diğer insanlara karşı bir sorumluluk ile hareket etmektedir. Diğer Türk toplulukları gibi kırgız türkleri de aile hayatına önem vermişlerdir. Aile kurumu olarak ‘evlenmek’ kelimesi ile tanımlanmıştır. Yerleşik yaşama geçme ile birlikte de boz  y olan ailenin konutu yerleşik yaşam ile birlikte ev olmuştur.

Toplumdaki en küçük yapı ailedir. Eski Türk toplumlarında da en küçük birim olarak kabul edilmiştir. Türklerde sosyal yaşam aile birliği üzerine kurulmuştur. Aile Türk toplumunda temeli oluşturmaktadır. Aile içindeki sosyal bağlar önemlidir. Ataerkil yapıdan dolayı ailede otorite unsuru babadır. Babanın görevleri çocuklarını b y tmek ve büyüyen çocukları evlilik zamanı geldiğinde evlendirmektir. Erkek ocuk büyüyüp babasına yardım ettiğinde babanın işini rahatlatmaktadır. ‘Tay yetişirse at dinlenir, oğul yetişirse baba dinlenir’ atasözü bu durumu örnektir. Erkek ocuk diğer topluluklarda olduğu gibi Türk topluluklarında da öncelik olarak görülmüştür. Her aile erkek çocuğa sahip olmak istemektedir. Babadan sonra evde en yetkili olan kişi annedir. Kadın erkeğin ‘evdeşi’ olarak adlandırılmaktadır. Evlendikten sonra ortada olan tüm mal ve mülk eşlerin ortak malı olarak kabul edilmektedir. Aile içerisinde iş bölümü anlayışı vardır. Erkek ocuk babasına, kız ocuk ise annesine yardım etmektedir. Görev paylaşımında kadın aktif bir yere sahiptir. Kadının yemek yapma, süt sağma, hayvanlara bakma, çocuklar ile ilgilenme, el işi yapma gibi pek çok işi vardır. Kadının üzerinde herhangi bir yasak ya da sınırlama yoktur. Toplumda kadın özgürdür ve saygı duyulmaktadır. Gerekli olduğu zamanlarda eşine ve oğullarına ata binip, silah kullanarak yardım etmektedir.

İnsan, yaşadığı toplumun seviyesi ne olursa olsun yaşamın bazı dönemlerinde kişisel ve toplumsal olarak oluşan değişikliklerin kabulü için törenler yapılmaktadır. Toplumlar arası geçişte bireyin geçiş dönemi kültürel gelenekler ile birleşerek törenleri yaşatmaktadır. İnsan yaşamında önemli üç evre vardır, doğum, evlenme, ölüm. Bu önemli üç evre her toplumda kendi kültürüne göre kutlanmakta ve kabul edilmektedir. Bu kültürel kutlamaların amacı kişiye bu geçiş döneminde yardımcı olmaktır. Geçiş dönemleri kişinin yeni evreye girdiğinin göstergesi kabul edildiği için kutsanma olarak görülmektedir. Bu kutsanmanın yanı sıra her geçiş evresinde kişinin zorlanacağı düşüncesi ile her toplum bu geçişlerin kolaylaşması için kendi kültürüne göre tören ve merasimler oluşturmaktadır. Amaç ise geçiş dönemindeki kişiyi kötü düşünce, ruh ve bunalımdan korumaktır.

Türkler de yüzyıllar boyu geçiş dönemlerinde uygulanan gelenekleri devam ettirmişlerdir. Her Türk topluluğunda yapılan törenlerde farklılıklar olsa da törenlerin uygulama amaçları birdir. Bu birlik duygusu ile Türkler uzun yıllar bir arada yaşayabilmişlerdir. Toplum olmanın başında toplum olmayı sağlayan doğum kültürü oluşturan temel yapı taşlarından biridir. Doğum ile kültürel miras nesiller arasında aktarılmıştır. Bununla birlikte kültürün devam etmesinde önemli etkisi olan doğumun etrafında pek çok gelenek şekillenmiştir. Kadının toplum içerisinde ki yeri her toplumda farklılık göstermektedir. Toplumun kadını algılayışı, verdiği değer, kadına verilen roller tarih boyunca toplumların gelenekleri ile şekillenmiştir. Ataerkil toplumlarda erkekler sadece zengin olmayı değil çok çocuklu olmayı da istemektedirler. Çocuk sahibi olmak istenirken erkek çocuk olması önceliktir. Zenginliği kendi nesline bırakmayı yaşamın amacı olarak kabul etmektedirler. Çocuk sahibi olamama kadın ve erkek için büyük bir eksiklik olarak görülmektedir. Eski Kırgızlarda bu konudaki gelenekler çok canlıdır. Toplumun çocuğa olan bakış açısı onun toplumdaki yerini göstermektedir. Bu durum doğal olarak kadını etkilemektedir. Kırgız kadını için çocuk sahibi olamamak büyük şanssızlıktır.

İnsanın hayatındaki önemli geçiş evrelerinden biri olan doğum etrafında pek çok gelenek, görenek ve inançlar şekillenmiştir. Bu faktörler ile toplumun kültürü ve değerleri ile geçiş törenlerine dahil olmaktadır. Faktörlerin amacı geçiş döneminde kutsallaştırmak ve kişiyi bu dönemlere alıştırmaktır. Geçiş dönemlerinde kişiler kriz ve zararlı düşünceler içerisinde olabilmektedirler. Geçiş dönemi için oluşan gelenek ve görenekler toplumun kültürünün önemli parçalarıdır. Geçiş dönemlerinde ki kültürel uygulamalar kişinin sağlık durumu üzerinde etkili olabilmektedir. Kültürel olarak oluşan sağlık bilimi deneme yanılma yolu ile öğrenilmiş bilgileri kapsamaktadır. Modern tıp bilgisi ile eşit değildir. Hastalık ve sağlık dönemleri için kültürel birikimdir. Geçiş dönemlerinden inanma ve uygulama merkezinde insan bulunmaktadır. Bu dönemlerde toplumun geleneklerinde ki kronolojik sıra uygulanmaktadır. Kişi toplumun bir parçası olarak görülmektedir. Tek başına kişinin anlamı yoktur. Kişi bu hassas dönemde tehlikeye açık ise toplumda bir

tehlike içerisinde. Geçiş dönemleri bu bağlamda dayanışma ve birlikteliğin en güçlü olduğu zamanlardır. Kişi iyiye toplum iyi, kişi kötü ise toplum da kötüdür. İhtiyacı olan kişiye yardım edilmemesi, destek verilmemesi zaman içerisinde toplumda yıpratmalara başlayacaktır.

Kırgız kültüründe evlilik gelenekleri eski dönemlerden itibaren kutlanmaktadır. Kültür toplumdaki maddi ve manevi değerlerin toplamıdır. Toplumu şekillendiren, belli bir düzeninin olmasında yardımcı olan ailedir. Ailenin düzenli bir yapıda olması, bireyler arası iletişimde öğretici temelini ailede atılması kültürün de aile aracılığı ile etkisini göstermesini sağlamaktadır. Toplumun temelindeki toplumsal kurumlardan birisi ailedir. İnsan neslinin devamlılığını sağlamak amacı ile oluşturulmuştur. Çocukların toplumsallaştırılması, eğitim alıp korunması, sevgiyi öğrenmesi, boş zamanlarını değerlendirmesi gibi pek çok amacı olan toplumlar tarafından evrensel kabul edilen bir kurumdur. Aile kavramının pek çok tanımı yapılmıştır, yapılmaya da devam etmektedir. Bir tanımı da aile, biyolojik ilişki sonucunda insan neslinin devamını sağlayan bununla birlikte toplumsallaşma kavramının ilk ortaya çıktığı, karşılıklı insan ilişkilerinde kuralların olduğu, toplumda oluşmuş olan maddi manevi kültür birikimini yaşatıp gelecek nesillere aktaran, sosyal, toplumsal, ekonomik kurumdur.

Kırgız Türlerinde evlenme toplum tarafında onaylanan bir evlenme yöntemi ile desteklenmektedir. Dünyanın farklı yerlerinde yaşayan toplumların evlenme gelenekleri, eş seçim kriterleri, eş sayıları gibi farklılıklar göstermektedir. Kırgızlarda kelime anlamı olarak 'üyy bülöö kuru', 'turmuş kuruu' gibi kelimeler yeni ev kurmak, aile kurmak anlamlarına gelmektedir. Erkekler 'üylönüü, ayal aluu', kızlar ise hayata çıkarlar. Yani erkekler evlenmekte kızlar ise hayata çıkmaktadırlar. Erkek evlenerek yeni bir evin sahibi olarak, yeni eve de reis olmaktadır, kızlar ise babasının evinden eşinin olduğu eve gelerek yeni bir hayata başlamış olmaktadır.

Kırgızlarda çocukları evlendirmek ailenin görevidir. Küçük oğul hariç tüm çocuklar evlendirilerek ayrı düzenleri kurulmaktadır. Yalnızca en küçük oğul evlendikten sonra ailesi ile yaşamaya devam etmektedir. Küçük oğulun ailenin içerisinde olmasının amacı yaşlanınca anne-babasına bakması ve onlardan kalan mal, mülke sahip çıkması içindir. Ataerkil sistemin etkisi ile akrabalık ve aile ilişkileri arasında kuvvetli bir bağ oluşmuştur. Kırgızların sosyal hayatlarında aile ve akrabalığın etkisi büyüktür. Aile kırgız devletinin çekirdeği ve temeli olarak görülmektedir. Akrabalık baba ve anne tarafı olarak ayrılmaktadır. Kırgızca'da baba tarafı 'atalaş bir tuuğan', anne tarafı 'catındaş, gindiktaş bir tuuğan' denmektedir. Catın kelimesi rahim, gindik kelimesi göbek anlamına gelmektedir. Diğer türk toplumlarında olduğu gibi Kırgızlarda da soyun babadan devam ettiğine inanılmaktadır. Resmiyette baba tarafı kabul edilirken, sosyal hayatta anne tarafı ile olan ilişkiler daha fazladır. 'Atalaştan altoo bolğonço, eneleştan eköö bol', baba tarafından altı kardeş olacağına, anne tarafından iki olsun anlamında sözlerden

anlaşılmaktadır. Kan akrabalığından sonra diğer önemli görülen akrabalık kuda-söök'dür. Kuda dünür, söök kemik anlamına gelmektedir. Evlilik için kan bağının olmaması gerekmektedir. Baba tarafından yedi kuşak geçmeden evlenilmemektedir. Teyze çocukları 'ceen'ler ile evlilik ise yaygındır. Kuzenler ve kız kardeş çocukları 'bölöö'lerin evlenmeleri toplum tarafından desteklenmektedir. Evlenme merasimi öncesi yapılan hazırlıklar kurulacak yeni yuvanın dikkatle seçilmesi, seçimde gereken geleneklerin uygulanması ve toplumdaki evlilik geleneğine göre düğün merasiminin yapılmasıdır. Kırgız halkı da diğer topluluklar gibi günlük yaşantılarından geleneklerini oluşturmuştur. Gelenekler yaşam boyu görecekları kendi kültürlerinin kalıplarıdır. Evlilik yaşam boyu gösterilen tavır küçük kesitler ile tanımlamaktadır. Kız istenmesi, evlilik merasimi, sofraya geleneği, inanç ve değerler gibi.

Kırgızlar için geçiş dönemleri çok önemlidir. Bu sebeple ölüm de önemli bir geçiş dönemi olduğu için bu dönem etrafında şekillenen merasimler geçmişten itibaren uygulanmaya devam edilmektedir. Her merasimin kendine göre kuralı ve düzeni vardır. Bu sıra içerisinde uygulanmaya devam edilmektedir. Saygı ve korku hislerinin bu geçiş döneminde daha etkili olduğuna inanmaktadırlar. Yanlış olan bir merasimin ruhları ve ataları kızdıracağına inanarak dikkat etmektedirler. Kırgız Türkleri islamiyeti kabul etmeleri ile birlikte önceden gelen gelenek ve görenekları ile birleştirerek uygulamaya devam etmektedirler. Bu nedenle son dönemlerde olan ölüm merasimlerinde hem eski inanç sisteminin hem de islamiyetin izlerini görmek mümkündür. Bu sebeple normal zamandan daha dikkatli davranmaktadırlar.

Kırgız toplumunun gökyüzüne bağlantılı inancı kaynaklı olarak insanların gökyüzünde bir yıldızının olduğuna inanmaktadırlar. Bu halk arasında *cıldızı bar kişi* ve ya *cıldızduu adam* diye ifade edilmektedir. İnsanlar ve yıldızlar arasında ışığın sönmesi, kaybolma ile bir benzerliğin olduğuna inanmaktadırlar. Eski dönemlerde Kırgızlar gök cisimlerine, gökyüzü ile olan olaylara ve gökyüzü hareketlerine önem vermektedirler. O dönemden günümüze eski inanç sisteminin izleri devam etmektedir. Vefat eden insan için *cıldızı taydı* 'yıldızı kaydı' tabiri kullanılması bu duruma örnektir. Türk topluluklarının büyük bir kısmı bu dünyanın dışında ölümden sonra ikinci bir dünyanın var olduğuna ve ruhun ölümsüzlüğüne inanmaktadırlar. İslam dininin kabul edilmesi ile birlikte Kuran'ın çok okunması ile ruhun huzurlu olacağına inanılmaktadır. Her millete olduğu gibi Kırgızlarda ölümden çok etkilenmektedirler.

Kırgızlarda ölüm etrafında da gelenekler oluşmuştur ve ölüm anı ile birlikte sırası ile uygulanmaktadır. Kırgızlarda vefatın hemen ardında cenazenin yanına imam getirilir ve dua edilir. Bu törene 'ıyman aytuu' denmektedir. Kırgızların halk inançlarında doğal afetler sebebiyle gerçekleşmeyen vefatlarda duasız olursa imansız öldüğüne inanılmaktadır. Bu sebeple hasta olan veya ölmesi beklenen bir durumda imam eve davet edilir ve dua etmesi istenir. Vefatdan sonra ölünün yüzü kibleye doğru çevrilir, gözleri

kapatılıp çenesi bağlanmaktadır. Kelime-i Şehadet ve Kelime-i Tevhid getirilir. Ev halkından yaşça büyük olan ölünün ağzına su veya yağ damlatmaktadır. Ölünün öbür dünyaya aç gitmemesi amaçlanmaktadır. Kadınlar ve erkekler yüksek sesle ağlayıp ağıt yakmaya başlamaktadırlar. Kırgızlarda buna 'ökürüü' denmektedir. Kadınların ağıtlarına 'koşok', erkeklerin ağıtlarına 'ökürüü' denmektedir. Ölüm haberini alanlar cenaze evine ağıt yakarak gelmektedirler. Kırgızlar sadece ölü evine ağıt yakarak gelmektedirler.

Kırgızlarda ölüm toplumsal bir olay olarak kabul edilmektedir. Bu nedenle merasimlere aile üyeleri ve yakın akrabaların haricinde uzakta olan akraba ve tanıdıklar da davet edilmektedir. Haber ulaştırmada görevli kişiye *kabarcı* 'haberçi' denmektedir. Eski dönemlerde Kırgızlar zengin sözlü edebiyata sahip oldukları için ölüm anından itibaren hüznü şiir ve kopuz ile söyledikleri koşoklar ile ölümü duyurmaktadırlar. Günümüzde ise çeşitli iletişim araçları ile ölüm haber verilir yakınlar davet edilmektedir.

Kırgızlarda toplum tarafından ölüm olgusunun bu dünya için sona erdiği öbür dünya olarak adlandırılan yerde yeni bir yaşamın olduğuna inanılmaktadır. Günümüzde de bu inanç devam etmektedir. Eski ve yeni gelenekler birlikte etkileşim içerisinde devam etmektedir. İnsanoğlu varoluşundan itibaren ölümün ani ve korkulan bir son olduğunu bilmektedirler. Ölümün herkes için eşit olduğu yaşlı, genç demeden bir gün herkesin öleceği toplumda kabul edilmiş bir olgudur.

Tezin yazılış amacı asırlardır devam eden tören ve merasimlerin karşılaştıkları sosyal olaylar sonucunda uygulanmaya devam edilip edilmedikleridir. Sosyal norm olarak adlandırılan gelenek, görenek, adet, töre gibi sosyal norm kalıplarının tanımları yapılarak birbirleri ile benzer oldukları ama aynı anlamda olmadıklarına değinilmiştir. Geçiş dönemleri tören ve merasimlerin zengin olarak uygulandığı dönemlerdir. Yine aynı şekilde geçiş dönemlerinde uygulanan geleneklerin tören ve merasim ayrımında hangi tanımda oldukları açıklanmıştır. Kuşaklar arası iletişim ile aktararak devam eden gelenekler bazı dönemlerde uygulanmada sınırlandırılrsa da toplumun hafızasından silinmemektedir. Her nesil kendinden sonra gelen nesle toplumunun uyguladığı tören ve merasimleri aktarmaktadır. Tören ve merasimleri devralan yeni nesil ise yaşadığı zamanın koşulları ile bu tören ve merasimleri birleştirerek yaşamında uygulamaya devam etmektedir. Gelenek ve görenekler zaman içerisinde uygulanış biçimi olarak şekil değiştirirler dahi özlerinde olan gelenek ve görenek kavramını kaybetmemişlerdir.

КЫСКАЧА МАЗМУНУ

Социо-маданий тарых аспектинде кыргыздардын салтанат аземдери

Этнологиялык жактан алганда маданият деген сөз адамдардын материалдык да, руханий жактан да жасаган бардык иштерин камтыйт. Материалдык жана руханий чөйрө; Ал тамак-аш, кийим-кече, материалдык жана руханий керектөөлөр, баш калкалоочу жай, техникалык материалдар, үрп-адаттар жана салттар сыяктуу күнүмдүк керектөөлөрдү камтыйт. Этнология илимсиз бир дагы коомду маданият катары кабыл албайт. Бардык коомдор маданий жактан бирдей эмес. Бул деңгээлди аныктоо көптөгөн шарттар менен аныкталат. Бир жамааттын маданий деңгээли географиялык шарттар, башка коомдор менен болгон карым-катнаштар, согуштар жана кол салуулар сыяктуу көптөгөн шарттар менен калыптанат. Маданияттын эң белгилүү аныктамаларынын бири - бул латын тилинде пайда болгон. Маданият деген сөз латын тилинен келип, жер иштетүү жана өндүрүү дегенди билдирет. Кийин Батыш Европа тилдеринин бири болгон түрк тилинде «жалпы маалымат» катары колдонулган. Бул термин алгач бир нерсени тигүү деген мааниде колдонулган. Орто кылымдарда бул түшүнүктүн мааниси кеңейе баштаган. Бул орто кылымдардагы адамдын мээсинин өнүгүүсү катары сүрөттөлгөн.

XVIII кылымдан баштап варвар жана примитивдүү тартиптен кутулуу жана жаңы тартипке кирүү маанисинде колдонула баштаган. Убакыттын өтүшү менен күнүмдүк жашоодо чогуу жашаган адамдардын жашоосун тартипке салуу маанисинде колдонула баштаган. Убагында да чогуу жашаган бул адамдардын турмуштук практикалык жактары да туш болгон көйгөйлөрдү чечүү жолдору катары аныкталган. Бул өзгөртүүлөр маданият деген сөзгө толук жооп бере турган сөздү айта алган жок. Бул сөз көптөгөн изилдөөчүлөр жана жазуучулар тарабынан түшүнүк катары түшүндүрүлгөн. Мисалы үчүн; Түшүнүктү жамаатта жашаган адамдардын жашоо образы, адамдардын табияты жана ички дүйнөсү, өзүн көрсөтүү ыкмасы, жамааттын жүрүм-турум стили сыяктуу маанилер менен аныктоого аракет кылынган.

Ар бир коомдун өзүнүн маданияты бар. Маданият - бул коомдун жашоо образынын көрүнүшү. Маданияттын калыптанышы инсандар үйрөнгөн

маалыматын коом менен бөлүшсө болот. Тамактануу, жуунуу, тазалоо сыяктуу жекече үйрөнүлгөн муктаждыктар, инсандар башкаларга үйрөтүү менен коом тарабынан ишке ашырыла баштады. Маданият адамдын жүрүм-турумун үйрөнүү менен өнүккөн. Ал коомдо коомдук кабыл алуу катары муундан муунга өтүп келет. Маданияттын дагы бир кеңири таралган аныктамасы – бул коомдун материалдык жана моралдык баалуулуктарын кийинки муундарга өткөрүп берүү. Бул аныктаманы кеңейтүү менен, ал жаратылышта кездешпеген, бирок адамдар тарабынан түзүлгөн жана сакталган бардык баалуулуктарды камтыйт. Ар бир коомдун жашоо образынан өзүнүн маданияты келип чыгат. Маданият менен элдин ортосунда тыгыз байланыш бар. Ал өндүрүш, көңүл ачуу, үйрөнүү жана колдонуу сыяктуу коомдун стилдерин камтыйт. Маданият адамдын колунан жаралгандыктан, ал адамга коомдук мааниде адам болуу үчүн керек болгон түшүнүк.

Адам коомдук жандык катары төрөлөт. Ал өзүнөн мурда жашаган элден калган маданий мурастар менен жашоосун улантууда. Адамга мураска калган бул маданий мурас адам төрөлгөн жамаатка мүнөздүү топтолмолорду алат. Маданияттын аркасында адамдар өз коомунда өз ордун табат. Адам төрөлгөн күндөн баштап өзү жашаган дүйнөнү аңдап түшүнүүгө аракет кылып келет. Аны түшүнүп жатып, көргөн материалдык элементтерин атай баштады. Материалдык элементтерди үйрөнүү менен ал руханий элементтерге келет. Бул убакыттын ичинде адамдар көбөйө берет. Репродукция белгилүү бир убакыттан кийин жамааттардын пайда болушуна алып келген. Бул жамааттар да өнүккөн жана коомдорду түзгөн. Коомдор өздөрүнөн мурда жашаган адамдардан алган бул материалдык жана руханий аманаттарды кийинки муундарга өткөрүп берүүнү улантышты. Коомдор маданий ташыгыч болуп кала бергенде, ар бир коом өзүнүн маданиятын алып келген. Маданий айырмачылыктар айылдан айылга, атүгүл кварталдан районго өзгөрүшү мүмкүн. Өз маданиятына ээ болгон бул коомдор убакыттын өтүшү менен өздөрүнүн коомдук системасын түзүшкөн. Каада-салттар биздин күндөргө ушинтип келет. Рухий баалуулук катары үрп-адат, каада-салт, үрп-адат, кийим-кече, тамак-аш руханий баалуулуктар катары кирет. Бул баалуулуктардын айкалышы менен коомдордун маданияттары калыптанат. Бул

жамааттар арасында ар кандай болсо да, көптөгөн маданияттар үчүн жалпы маданияттар бар. Түрк маданиятында мекенчилдик, аялзатына болгон урмат-сый, кайраттуулук, чынчылдык маданияттын өзгөчөлүгү болуп саналат.

Байыркы түрктөр маданият жаратуучу коом катары гана эмес, маданиятты кабыл алуучу коом катары да орун алган. Маданиятты өткөрүп берүү аны түзүү сыяктуу эле маанилүү. Коомдордун бири да өзгөрүүгө жана өнүгүүгө жакын эмес. Түрктөр пайда болгондон бери көптөгөн маданияттар менен алмашууда. Алар мобилдүү түзүмдөрү жана географиялык мобилдүүлүгү менен маданий алмашууда активдүү болушкан.

Кандай гана коомдун деңгээлине кирбесин, бардык материалдык жана духовный продуктылар маданияттын байлыгында. Антропологиялык көз караштан алганда, маданият адам менен жаныбардын ортосундагы эң негизги айырмачылык болуп саналат. Маданият адамдардын керектөөлөрүнүн натыйжасында пайда боло баштаган. Тамактануу, кийим-кече, коргоо сыяктуу негизги муктаждыктардын натыйжасында. Бул муктаждыктардын калыптанышы үчүн чөйрө түзүлөт жана адамдар да бул чөйрөдө. Бул орто маданият болуп саналат. Ушул көз караштан алганда, маданияттын түшүмдүү структурасы бар деп айта алабыз. Маданият түшүнүгү адамдын бардык жүрүм-турумунда жана жашоо образында бар. Маданият жандуу. Ал коомдорду өзгөртөт, өнүктүрөт, таасир этет жана таасир этет. Экинчи жагынан, ар бир элде жалпылыктан конкреттүүлүккө карай маданияттын спецификалык формалары пайда болот, алар бекем бүтүндүктүн натыйжасында улуттук маданият деп аталат. Маданият менен адам, доор жана аалам чындыгы бир биримдикте. Бул жалпылыктардын жана иш-аракеттердин бардыгы коомдук көрүнүштү ишке ашырат.

Инсандар жеке адамдарга, коомдор коомдорго, жеке адамдар коомдорго, коомдор жеке адамдарга таасирин тийгизүүнү улантууда. Маданият – бул өзү таандык болгон коомдун жашоо образы. Башкача айтканда, маданият – бул адам бүткүл тарых бою жаратылышты жана өзүн кантип башкарууну түшүнүү менен жараткан эмгек. Ал муундан муунга адамзаттын ийгиликтеринин натыйжасында түзүлгөн. Ар бир муун маданиятка өзүнөн бир үзүндү кошуп, кийинки муунга тартуулады.

Борбордук Азия жерлери цивилизациянын бешиги болгон жерлердин бири. Орто Азияда жашаган элдин жалпы кесиби мал чарбасы жана дыйканчылык болгон. Алар мал чарбачылыгына кызыгышкандыктан, багып жаткан бардык малды үйрөтүү, пайдалануу багытында жакшы иш алып барышкан. Мал чарбасы менен дыйканчылыктан кийин башка жамааттар менен байланышып, маданият жагынан байыша баштаган. Убакыттын өтүшү менен алар соода жолдоруна соода кылып, аны жашоо образына айландырышкан. Кийинки мезгилдерде отурукташкан турмуштун башталышы түптөлгөн.

Түрк коомдору көптөн бери көчмөн жашоо образын кабыл алышкан. Кыргыздар эзелтеден көчмөн турмушта жашап келишкен. Көчмөн жашоо – бул коомдун динамикасын сактап турган жашоо. Кыргыздар патриархалдык түзүлүшкө негизделген түзүлүшкө ээ. Патриархалдык турмушта теги чоң роль ойнойт. Ушундай мааниге ээ болгондуктан, кыргыз коомунда ата-бабаларга сыйынуу, ата-бабаларды урматтоо маанилүү. Көчмөн коомдордо көрүнүп тургандай, маданият эрдикти, чыдамкайлыкты, адептүүлүктү, улууну сыйлоону, салтка берилгендикти көрсөтөт. Үй-бүлө түзгөн салттар, үрп-адаттар үй-бүлөнү башкарган коомдук эрежелер болуп саналат. Эрежелерге баш ийбегендер коом тарабынан айыптоо, стигма жана четтетүү сыяктуу санкцияларга туш болушкан. Бул эрежелер жазылган эрежелер эмес. Алар түрк коомчулугунда көбүнчө өре деп аталат. Коомдо жашаган ар бир адам ошол коомдогу жөрөлгө эрежелерине баш ийиши керек. Ушул себептен ар бир инсан үй-бүлөсүнө жана башка адамдарга карата жоопкерчилик менен аракет кылат. Башка түрк коомдору сыяктуу кыргыз түрктөрү да үй-бүлөлүк жашоого маани беришкен. Үй-бүлө институту «үйлөнүү» деген сөз менен аныкталат. Отурукташкан жашоого өтүшү менен Боз болгон үй-бүлөнүн жашаган жери отурукташкан жашоо менен бирге үйгө айланган.

Коомдогу эң кичинекей түзүлүш – бул үй-бүлө. Эски түрк коомдорунда эң кичинекей бирдик катары кабыл алынган. Түрктөрдөгү коомдук жашоо үй-бүлө биримдигине негизделет. Үй-бүлө түрк коомунун негизин түзөт. Үй-бүлөдөгү коомдук байланыштар маанилүү. Патриархалдык түзүлүшкө байланыштуу үй-бүлөдөгү бийлик элементи ата болуп саналат. Атанын милдети – балдарын тарбиялоо жана нике убагы келгенде чоңоюп жаткан балдарды үйлөнтүү. Бала

чоңоюп, атасына жардам бергенде атасынын жумушун жеңилдетет. «Төл өссө ат тынат, уул өссө ата тынат» деген макал ушул жагдайга мисал боло алат. Эркек бала башка жамааттардай эле түрк коомдорунда да артыкчылык катары көрүлгөн. Ар бир үй-бүлө уулдуу болгусу келет. Үйдө атадан кийинки эң абройлуу адам – эне. Аялды эркектин «үй курбусу» деп коюшат. Никеден кийин ортодо турган бардык мүлк жана мүлк жубайлардын жалпы менчиги болуп эсептелет. Үй-бүлөдө эмгектин бөлүнүшү бар. Бала атасына, кыз апасына жардам берет. Тапшырмаларды бөлүшүүдө аялдар активдүү орунду ээлейт. Аялдардын тамак жасоо, саанчылык, мал багуу, бала кароо, кол өнөрчүлүк сыяктуу жумуштары көп. Аялдарга эч кандай тыюу же чектөө жок. Коомдо аялдар эркин жана урмат-сыйга ээ. Керек болсо аялына, уулдарына ат минип, курал колдонуп жардам берет.

Маданият түшүнүгү цивилизация түшүнүгү менен синоним деген дооматтар бар. Туура деп кабыл алынбаган нерсе - цивилизация жасалма, маданият табигый. Маданият эмоционалдык дүйнөгө таасир эткендиктен, цивилизацияга караганда индивидуалдык түзүлүшкө ээ деп ырасташат. Маданият коомдук туугандык байланыш катары кабыл алынат. Ар бир маданият өзүнүн каада-салты жана үрп-адаттары менен бир бүтүн. Маданий аймак - бул бири-бирине аздыр-көптүр жакын маданияттар жайгашкан географиялык аймак. Мисалы, Борбордук Азия өлкөлөрүндө жашаган жамааттардын маданий аймагы. Маданий аймакты аныктоодо маанилүү факторлор бар.

Бул аймакта жашаган этникалык топтордун маданий окшоштугу жана алардын бири-бири менен тарыхый карым-катнаштары. Маданий аймактын мүнөзү аймактагы күчтүү маданияттын үстөмдүк кылуусу же бир нече маданияттын өз ара таасири аркылуу түзүлөт. Маданий аймактарда чек араны айырмалоо кыйын, маданияттар бири-биринен таасирленип келген.

Кыргыз маданияты заманбап цивилизациялар алып келген инновацияларга өзүнүн түзүлүшүн бузбай ыңгайлаша алган структурага ээ. Кыргыздын үрп-адаттары, каада-салттары азыркы цивилизациядагы элдин жалпы маданиятынын бир бөлүгүн түзөт. 20-кылымдын башында элдик маданияттар, каада-салттар технологияга жана социалдык-экономикалык өнүгүүгө жараша өзгөрдү. Көптөгөн

каада-салттар унутулуп баратса, кыргыз улуттарынын үрп-адаттары, каада-салттары сакталып калган.

Маданият, каада-салт, үрп-адаттар тарыхый процессте жаңыланып, кээде түп-тамырынан бери өзгөрүүгө дуушар болгон. Диний ишенимдер, төрөлүү жана өлүм жөрөлгөлөрү, коомдук мамилелер мисал боло алат. Жалпы кыргыз элинин маданияты, жашоо образы жаңыланууну, өнүгүүнү башынан кечирди. Ал эми кыргыз түрктөрү бекем үй-бүлө түзүлүшү, тууганчылык жана уруулук байланышы, жерин сүйүүсү, элин коргоо инстинкти менен каада-салтын кийинки муундарга өткөрүп келген. Бул маданияттын маанилүү алып жүрүүчүлөрүнүн бири – «Манас» эпосу. Узак жылдар бою оозеки чыгармачылык менен кийинки муундарга өтүп келе жаткан эпос кыргыз элинин каада-салтын жазуусу менен жазып калтырган.

Кыргыз маданиятын изилдөө байыркы замандан башталат. 14-кылымдын жарымынан кийин кыргыз маданияты жана этникалык турмушу чыгыш таануучулар жана саякатчылар тарабынан изилдене баштаган. 20-кылымда алардын маданияты, жашоо образы, совет дооруна чейинки жана постсоветтик жашоосу кеңири каралып чыккан. Кыргыздардын салттуу маданияты көп түрдүү жана аралаш этномаданий түзүлүш. Убакыттын өтүшү менен жөрөлгөлөр, жөрөлгөлөр түрдүү маданияттын, салттардын таасири менен өзгөрүп, өнүгүп, бүгүнкү күнгө чейин жеткен. Ислам ишеними менен бирге исламга чейинки салттар дагы уланууда. Турмушка байланыштуу салттардын көбү исламга чейинки доорлордон уланып келет.

Тарых коомдук илим болгондуктан, ал коомдор жашаган социалдык кырдаалдарга кирет. Коомдо калыптанган адаттар, жашоо образы тарыхый процессте. Бүгүнкү күнгө жете турган баалуулуктар тарых менен бүтүндөй. Аземдердин кайталанышы тарыхтын кайра жаралышына себеп болот. Ал ортодо эл ата-бабаларындай жүрүм-турум бакыты менен салтанаттарды улантууда. Тарых менен өзгөчөлүктү жакындаткан сезим ата-бабалары менен бир жөрөлгө жасоонун бакыты. Бул сезим менен кийинки муундар тарыхтын аң-сезиминде. Тарых инсанга алып келген тамырга берилгендик тамыры терең улутка ээ болгон улуттук-мамлекеттик салтты жаратты. Адамдар бул сезимдер менен улутуна байланган. Адам тарыхый процессте өзүнүн инсандыгына ээ болот.

Боз үйлөр – Борбордук Азияда жашаган көчмөн коомдорунун кийизден тигилген чатырлары. Капталдары диагоналдуу жасалган торлор менен токулган. Бул кайчы сымал тилкелер чатырдын абалына жараша тарылып, кеңейиши мүмкүн. Толкалуу бөлүгү жана чатырдын үстү кийиз менен жабылган. Үстүндө ачылып-жабыла турган мору жип менен туташтырылып, ичиндеги түтүн чыгып кетет. Чатыр шамалдуу аба ырайында ачылбашы үчүн калың аркандар менен бекемделген. Жайында, бак-дараксыз жана тегиз жерде, чатыр эс алуу үчүн эң жакшы жер. Кышында калың кийиз менен жабылгандыктан сууктан сактайт. Чатырдын ичинде бөлүктөрү бар жана аялдар менен эркектер үчүн өзүнчө орундар бар. Чатырды орнотуу жана бузуу аялдардын милдети.

Маданият адамдын жаратылыш жана башка адамдар менен болгон мамилесинин натыйжасы. Маданият жалпысынан материалдык жана руханий болуп бөлүнөт. Мунун себеби, маданият алгачкы адамдар пайда болгондон тартып калыптана баштаган жана адамдар тарабынан абстракттуу жана конкреттүү болуп бөлүнүп калган. Абстракттуу жагы салмактайт, анткени ал негизинен оозеки маданият аркылуу берилет, анткени ал абстракттуу жана конкреттүүдөн өзүнчө каралат. Маданият да коомдук прогресстин жемиши. Абстракттуу түрдө, адамдар жараткан нерселердин баары маданият түшүнүгүнө кирет. Маданият адамдар жашаган ар бир аймакта бар. Адамдын социалдашуусу маданиятта да бар. Адам бала кезинен баштап өзү жашаган маданият менен жуурулуша баштайт. Адамдар өздөрү жашаган маданияттын идентификациясында эффективдүү. Маданияттары ар башка адамдардын бөтөн болушу маданияттардын айырмачылыгынан келип чыгат. Бул айырмачылык инсандыкты байкоого мүмкүндүк берет. Адам башка маданиятка жолукпай туруп, өзүнүн маданиятын түшүнө албайт жана анын маданияты жаңы маданияттан башкача экенин көрө албайт.

Нормалар ар бир коомдо ар кандай болот. Бир коом үчүн нормалдуу нерсе башка коомдо тыюу салынбашы же кабыл алынбашы мүмкүн. Мисалы үчүн; Көп аял алуу индуc маданиятында бидъатты билдирсе, мусулмандар аны нормалдуу деп эсептешет. Салттуу доорлордон бери адамдар өздөрүнүн өзгөчөлүгү жана маданияты үчүн жашашыбыз керек деп ойлошот. Ар түрдүү маданияттар байыркы замандан бери бири-бири менен согушуп келген. Бул адамдарга өз маданиятын

коргоого мүмкүндүк берди. Маданий инсандыктын калыптанышы да ушул кабыл алуулардын аркасында болду. Иденттикти кабыл алуу үзгүлтүксүздүк үчүн аны тандоо сыяктуу эле маанилүү.

Адам кайсы коомдун деңгээлинде жашабасын, жашоонун кээ бир мезгилдериндеги жеке жана социалдык өзгөрүүлөрдү кабыл алуу үчүн салтанаттар өткөрүлөт. Коомдор арасындагы өткөөл мезгилде инсандын өткөөл мезгили маданий салттар менен айкалышып, жөрөлгөлөрдү жандуу кармап турат. Адамдын жашоосунда үч маанилүү этап бар: төрөлүү, үйлөнүү жана өлүм. Бул үч маанилүү этап ар бир коомдо өзүнүн маданиятына жараша белгиленип, кабыл алынат. Бул маданий майрамдардын максаты - бул өткөөл мезгилде адамга жардам берүү. Өткөөл мезгилдер адамдын жаңы фазага киргендигинин бир көрсөткүчү катары кабыл алынса, береке катары каралат. Бул жакшылыктан тышкары, ар бир коом бул өткөөл мезгилде адам кыйынчылыкка учурайт деген ой менен бул өткөөлдөрдү жеңилдетүү үчүн өзүнүн маданиятына жараша жөрөлгөлөрдү, жөрөлгөлөрдү жаратат. Максаты – өткөөл мезгилдеги адамды жаман ойлордон, рухтан, депрессиядан сактоо. Өткөөл мезгилдеги салттар ар бир коомдо ар кандай болот жана алар бир эле өлкөдө, шаарда, шаарда, жада калса айылда да айырмачылыктарды көрсөтө алышат.

Түрктөр да өткөөл мезгилде колдонулган салттарды кылымдар бою улантып келишкен. Ар бир түрк коомчулугунда өткөрүлгөн салтанаттарда айырмачылыктар болсо да, аземдердин колдонуу максаттары бирдей. Бул биримдик сезими менен түрктөр көп жылдардан бери чогуу жашай алышты. Коом болуунун башталышында, бул коом болууну камсыз кылган төрөлүү маданиятын түзүүчү негизги курулуш материалынын бири. Маданий мурас муундан муунга өтүп келген. Бирок, көптөгөн салттар төрөлгөндө калыптанган, бул маданияттын уланышына олуттуу таасирин тийгизет. Аялдын коомдогу орду ар бир коомдо ар кандай болот. Коомдун аялдарды кабыл алуусу, алардын берген баасы жана аялдарга берилген ролдору тарых бою коомдордун салттары менен калыптанган. Патриархалдык коомдо эркектер бай болууну гана эмес, көп балалуу болууну да каалашат. Балалуу болууга аракет кылганда эркек балалуу болуу биринчи орунда турат. Алар байлыкты өз муундарына калтырууну жашоонун максаты деп

эсептешет. Балалуу боло албоо эркектер үчүн да, аялдар үчүн да чоң кемчилик катары каралат. Бул темадагы кыргыздын байыркы салттары абдан жандуу. Коомдун балага болгон көз карашы анын коомдогу ордун көрсөтөт. Бул табигый түрдө аялдарга таасир этет. Кыргыз аялынын балалуу болбошу чоң бактысыздык. Кыргыздарда балалуу болуу приоритет катары эсептелет. Үй-бүлөлөр ата-эне катары алардан кийин урпактарын сактап кала турган инсанды төрөлгүсү келет. Төрөлгөн наристе кыргыз маданиятында коомго пайдалуу инсан болуп тарбияланса деген тилек. Кыргыз коомунда бала тарбиялоо адегенде индивидуалдык, андан кийин коомго багытталган тарбия катары каралат. Бул жагдай эл арасында көп колдонулган макал-лакаптарда да чагылдырылган. Мисалы, уулуң жакшы болсо – атак болот, кызың жакшы болсо – барк болот.

Үй-бүлө бала менен бактылуу болот деген ишеним бар. Бала ата-эненин ортосунда ортомчу катары «далдалчы» катары каралат. Үй-бүлөлөр көбүнчө көп балалуу болушат. Жашоо шартынын жаратылыш жана жаныбарлар менен чырмалышкандыгы бул абалдын эң таасирдүү себеби. Бул жумушчу кучунун муктаждыгынан келип чыгат. Кыргыз маданиятында балалуу болуу менен катар баланын жынысы да маанилүү маселе катары каралат. Элде баланы туяк көтөрүү, башкача айтканда, муундун уландысы деп аташат. «Ата-бабандын калган ишинин улантысы» атандын келе жаткан кесибин уланта турган адам катары каралат. Бул жагынан алганда, бала атадан кийинки мурастын ээси катары «мүчөнүн мураскери» катары каралат. Кызы болсо турмушка чыкканда барам деген ой менен башка үйгө таандык экени көрүнүп турат. Кыздары да келин болуп барган үйдүн мураскери катары көрүлөт. Бул жагдай башка үй-бүлөнүн мүчөсү болгон «бирөөнүн булосу» жана башка үй-бүлөдөн болгон бирөө дегенди билдирген «башка цердин булосу» деген идиомалар менен сүрөттөлөт. Кыз бала үй-бүлө мүчөсү катары кабыл алынган күндө да, турмушка чыккандан кийин ал жаңы үй-бүлөнүн мүчөсү деп эсептелинет. Кыздар менен балдардын айырмасы коомдогу ушундай сөздөр менен түшүндүрүлөт. Коомдо кыз балага карата терс жүрүм-турум, жагдай болбосо да, айырмачылыктар айтылып келет.

Төрөлүү ар бир коомдо өзүнүн маанилүүлүгү жана кызыгуусу менен күтүлөт. Балага болгон күтүүлөр турмушка чыккан биринчи күндөн кош бойлуу экени

билингенге жана төрөлгөнгө чейин уланат. Аялдардын төрөт менен бүтүндөй каралышынын натыйжасында, эне боло албаган аял коом тарабынан толук эмес деп эсептелет. Өткөөл мезгилдердеги аземдер (ритуалдар) инсандын жашоосунун бир мезгилинен жаңы мезгилге киргенин ырастоочу салттуу иш-аракеттер болуп саналат. Бул бир социалдык статустан экинчи социалдык статуска өтүү. Бул салттардын кайталануусу жок. Бул жөрөлгөлөрдү адам өмүрүндө бир жолу көрүшү мүмкүн. Булар ат коюу, кырк көчүрүү сыяктуу жөрөлгөлөр. Өткөөл мезгилдеги салттардын ичинен эң тез өзгөрүп жатканы төрөлүү жана төрөлүүгө байланыштуу жөрөлгөлөр экени байкалат. Саламаттыкты сактоо тармагындагы өнүгүүлөр, мурункуга салыштырмалуу саламаттыкты сактоо мекемелеринин санынын көбөйүшү, коомдун билим деңгээлинин өнүгүшү, салттуу дарылоо ыкмаларынын медицинанын эрежелерине алмашылышы менен, колдонулган салтанаттарда да өзгөрүүлөр болуп жатат. төрөлгөндүн тегерегинде. Кош бойлуу болуу үчүн эмне кылуу керек, кош бойлуу аялдар эмне кылуу жана андан качуу, төрөт жана төрөттөн кийинки практикалар, гендердик баалоо жана алдын ала айтуу сыяктуу тажрыйбаларда өзгөрүүлөр бар.

Өткөөл мезгилде каралып жаткан дагы бир салт – курмандык чалуу салты. Төрөлгөндө калыптанган каада-салттар менен бирге ишенимдер жана практикалар да бар. Балалуу болууну каалаган кыргызстандыктар курмандык чалуу менен коомчулукка чакыруу беришет. Кайра ошол эле максатта ыйык деп эсептелген жерлерге барып, курмандык чалышат.

Түрктөрдүн ишениминин алкагында ыйык деп эсептелген жерлерди, бак-дарактарды, көрүстөндөрдү зыярат кылуу менен балалуу болууга болот деген ишеним бар. Алар ыйык дарак же суунун жээги болгон жерге барып дуба кылышат. Бул жерде аялдар намаз окуп, курмандык чалып, аймакта жашаган элге тартууланат. Союлган курмандык көбүнчө койлор. Кээде союлган курмандыкты өздөрү жашаган аймакка алып барып, ошол жердеги элге тартуулашат. Балалуу боло албаган же төрөттөн кийин каза болгон аялдар маркум ата-бабаларынын мүрзөсүнө барып түнөп, курмандык чалышат. Ислам динин кабыл алгандан кийин да адамдар ыйык деп эсептелген жерлерге барып, суранычтарын айтышкан.

Кыргыздарда балалуу болгон үчүн жана жансыз бала үчүн курмандык чалуу жөрөлгөсү бар. Бул жөрөлгө тилөө, кудай деп аталат. Төрөлгөндөн кийин бала тирүү калабы деп чочулаган үй-бүлө кудайы өккө-түлө өккөр наказын колдонушат. Кыргыз тилинде эки теке деп аталат. Алар бул жөрөлгө үчүн эң жакшы курмандык теке деп эсептешет. Алар бул аземде союлган бул жаныбардын үнүн бир гана Кудай угат деп ишенишет. Бул жөрөлгө үчүн союлган эчкинин эти сөөктөн бөлүнгөнчө кайнатылат. Андан соң айылдын эң улуусу чакырылып, тамак берилет. Бул жөрөлгөнү акыйка оюнчугу деп да атаса болот. Келген коноктор бул этти тиш, бычак менен тийгизбей жеш керек. Эт жегенден кийин коноктор балага бата берүү деп сыйынышат. Эттен кийин калган сөөктөр үйдө калбайт. Бул сөөктөр ак кездемеге чогултулуп, же сууга калтырылат, же көмүү үчүн казылган жерге көмүлөт. Бул казылган жер жемиш бактары көп жер экени белгиленген. Маалым болгондой, эчкилер менен бирге кой, козу, улак сыяктуу малдар насаат катары союлат.

Көптөгөн каада-салттар, үрп-адаттар жана ишенимдер адам жашоосундагы маанилүү өткөөл этаптардын бири болгон төрөлгөндүн айланасында калыптанган. Бул факторлор менен коомдун маданияты жана баалуулуктары ырым-жырымдарга кирет. Факторлордун максаты өткөөл мезгилди ыйыктоо жана адамды бул мезгилдерге көнүктүрүү. Өткөөл мезгилде адамдар кризиске, зыяндуу ойлорго кабылышы мүмкүн. Өткөөл мезгилде калыптанган каада-салттар, үрп-адаттар коомдун маданиятынын маанилүү бөлүгү болуп саналат. Өткөөл мезгилдеги маданий тажрыйбалар адамдын ден соолугуна таасир этиши мүмкүн. Маданий жактан калыптанган саламаттыкты сактоо илими сыноо жана ката аркылуу үйрөнүлгөн билимди камтыйт. Бул заманбап медициналык билимге эч кандай тең келе албайт. Бул оору жана ден соолук мезгили үчүн маданий топтоо болуп саналат. Өткөөл мезгилдеги ишенимдин жана практиканын борборунда адам турат. Бул мезгилдерде коомдун салттарында хронологиялык тартипте колдонулат. Адам коомдун бир бөлүгү катары каралат. Жалгыз адамдын эч кандай мааниси жок. Эгер адам ушул сезгич мезгилде коркунучка ачык болсо, коомдо коркунучта болот. Өткөөл мезгилдер бул контекстте ынтымак жана биримдик эң күчтүү болгон учур. Адам жакшы болсо коом жакшы, адам жаман болсо коом жаман. Муктаж болгон

адамга жардам бербөө, колдоо көрсөтпөө коомдо убакыттын өтүшү менен эскирип баштайт.

Кыргыз маданиятында балалуу болбогон аялдардын салттуу иштери бар. Бул амалдардын бири аялды баксы деген бирөөдөн үйрөтөт. Аялды баксы окугандан кийин эне болгусу келген аялдын айланасында «ту ту ту» деп бата берет. Бул практика менен аял балалуу болот деп ишенишет. Түрк маданиятында да ушундай көрүнүштөр бар. Балалуу болгусу келген аялдар ыйык жайларга, мүрзөлөргө барып тиленүүсүндө бала сурашат. Бул жерде жаткандар балалуу болууга жардам берет деген ишеним бар. Кыргыз маданиятында кош бойлуу аял өзүн жашырат. Бул жашыруунун максаты тартип жана уят. Кош бойлуу келиндин кайненеси да болочок энени дайыма көзөмөлдөп, коргоп турат. Бул жерде жаңы муунду коргоо менен күтүүнүн таасири бар. Кыргыз элинде болочок эне төрөлө турган баланын кыймылдуу экенин ким көрсө, наристе ошол адамдан темперамент алат деген ишеним бар. Ошондуктан, качуу жана коргоо кош бойлуулук бою уланат.

Элдик ишенимдер көптөгөн коомдордун маданиятында жашап жана колдонулуп келет. Элдик ишенимдер адамдардын ишенимдериндеги айырмачылыктарды жана табияттан тышкаркы окуяларды реалдуу деп кабыл алышат. Коомдо муундан-муунга өтүп келген адамдардын жашоосунда маанилүү орунду ээлеген жана булагы белгисиз ишенимдер элдик ишеним деп аталат. Бул ишенимдер шаманизм, анимизм сыяктуу байыркы ишенимдерден айырмаланат. Бул коомдун эски ишеними болушу мүмкүн. Бул ишенимдер менен адамдар эс алууну, каалоолорун ишке ашырууну, каалоо-тилектерди жасоону, өзүн өзү жетиштүү, ыңгайлуу жашоо, ишеним катары көрүүнү каалайт. Канчалык көп адамдар ишенимдерди карманса, коомдогу ишеним менен практиканын жыштыгы ошончолук тыгыз болот. Кыргыздар өздөрүнүн эски ишенимдеринин чоң бөлүгүн бүгүнкү күнгө чейин ийгиликтүү алып келишти. Бул мезгилде карылардын тажрыйбасы өтө маанилүү. Жаштардын ишенимди жана практиканы кабыл алуусунда улгайган адамдардын таасири чоң. Жаштар менен тажрыйба бөлүшүү менен окуялардын ортосунда байланыш түзүшөт. Ишенимдер байланыштардан кийин эрежелерди коюу менен үйрөтүлөт. Кыргыздын улуулардын сөзүнө ишенип,

ата-баба мурасына кам көрүүсү ырым-жырымдарды кабыл алуунун натыйжасы. Элдик ишеним ушундай өнүгүүлөр менен коомдо өз ордун табат.

Маалым болгондой, адамдардын тарыхтан мурунку доорлордон бери эле кээ бир ишенимдери бар. Ар кайсы аймактарда жашаган адамдардын ишенимдери кээде бири-бирине окшош болсо, кээде бири-биринен такыр башкача болот. Ишенимдин ар кандай түрлөрү бар. Ишеним, сөздүн мааниси катары, бир факты же объекттин адам жана адамдар тарабынан реалдуу экендигине ишенүү. Бул жагынан алганда, ыйман адеп-ахлак, саясат, дин, мыйзамдар жана адамдардын жашоосунун башка көптөгөн бөлүктөрүн камтышы мүмкүн. Ишеним – бул адамдын күнүмдүк жашоосуна таасир этүүчү башкалардан үйрөнүү аркылуу өз жашоосуна кирген ойдун болушу. Элдик ишеним деп аталган бул ишенимдерди ырым катары көрүү этикага туура келбейт. Ырым деп аталып, бүгүнкү күндө баркы жок болгон бул ишенимдер мурда Египеттин, Римдин жана көптөгөн коомдордун чыныгы ишенимдери болгон. Элдик ишенимдер коомдогу акыл-эс, билим, абийир менен байланышкан. Ар бир коом үчүн акыл, илим жана абийир өзүнүн баалуулуктарына жараша бааланат. 19-кылымдан баштап элдик оозеки чыгармачылык деп атала баштаган ишенимдер башка коомдук илимдер менен бирге өнүккөн. Калктын кыймылы, массалык өзгөрүүлөр, жаңы кесиптердин, жаңы салттардын калыптанышы эл түшүнүгүн өнүктүрдү. Маданияттын инновациясы, аны кабыл алуусу, элдин жүрүм-туруму маданияттуулук менен элдик ишенимдерге кирген. Байыркы доордон бүгүнкү күнгө чейин сакталып келген элдик ишенимдер илим жана техника тарабынан далилденген фактыларга карабастан бүгүнкү күндө да ишенип келет. Бул элдик ишенимдердин ичинен муундан-муунга өтүп келе жаткан эң белгилүүсү – умай ана жана алкараси ишеними.

Кыргыз маданиятында үйлөнүү салттары байыртадан бери белгиленип келген. Маданият - бул коомдогу материалдык жана руханий баалуулуктардын жыйындысы. Бул үй-бүлө коомду калыптандырып, анын белгилүү бир тартипке ээ болушуна жардам берет. Үй-бүлөнүн үзгүлтүксүз түзүмдө болушу жана инсандар аралык байланыштын тарбиялык пайдубалынын үй-бүлөдө түптөлүшү маданияттын үй-бүлө аркылуу да өз таасирин көрсөтүүсүн камсыздайт. Коомдун негизиндеги социалдык институттардын бири үй-бүлө болуп саналат. Ал адамзат

тукумунун уланышын камсыз кылуу үчүн түзүлгөн. Бул балдарды социалдаштыруу, билим алуу жана коргоо, сүйүү үйрөнүү жана бош убактысын пайдалануу сыяктуу көптөгөн максаттары бар коом тарабынан жалпы кабыл алынган мекеме. Үй-бүлө түшүнүгүнө көптөгөн аныктамалар берилген жана берилүүдө. Анын бир аныктамасы үй-бүлө, биологиялык карым-катнаштын натыйжасында адам муунунун уланышын камсыз кылуучу социалдык, экономикалык институт, бирок биринчи жолу социалдаштыруу түшүнүгү пайда болуп, адамдардын өз ара мамилелеринде эрежелер калыптанган, материалдык ал эми коомдо калыптанган руханий маданий жыйнактар сакталып, кийинки муундарга өткөрүлүп берилет.

Эски түрк коомунда үй-бүлө «огуш» сөзү менен туюнтулган. Үй-бүлө кандык байланыштарга негизделген биримдик деп эсептелет. Ага маани берилген, анткени ал коомдун өзөгү катары каралат. Түрктөр активдүү мүнөзүнөн улам кеңири географиялык аймактарга тараган. Бул ыдыраган күндө да алар бекем үй-бүлө биримдиги менен маданиятын улантышкан. Үй-бүлөлүк байланыштары начар болгон жамааттар убакыттын өтүшү менен башка жамааттардын таасирине кабылган. Үй-бүлө - балалуу эркектер менен аялдар түзгөн эмгек бөлүштүрүүгө байланышкан экономикалык жана социалдык биримдикти билдирет. Үй-бүлө дээрлик бардык коомдо байкалган биримдик. Ар бир коомдук түзүлүш өзүнүн ар кандай формасына ээ. Эмгектин бөлүнүшү, милдеттери, үй-бүлө мүчөлөрүнүн никеси үй-бүлөнүн түрүн түзгөн факторлор болуп саналат. Үй-бүлө түшүнүгү чоң-кичине же тар-кең деп эки топко бөлүнөт. Үй-бүлө деген сөзгө кыскача аныктама бере турган болсок, анда ал бардык адамзат коомдорунун негизги жана татаал компоненти деп айта алабыз. Үй-бүлө мыйзамдуу жупталуу жана көбөйүү процесси, ошондой эле жыныстык мамилелерди жана тукум улоону жөнгө салуу менен алектенет.

Бул адам муунунун уланып жаткан процесси, адамдын биринчи социалдашуусу ишке ашат, социалдык маданий элементтер биринчи жолу өндүрүлөт, адамдык мамилелердин, жыныстык мамилелердин, экономикалык өндүрүштүк мамилелердин, социалдык ролдордун жана статустардын негизи түптөлгөн. . Үй-бүлөдө энелик, аталык, балалык, атуулдук сыяктуу ролдордун

пайдубалы түптөлөт. Өзүнүн көп кырдуу түзүлүшү менен үй-бүлө коомдун негизин түзөт. Натыйжада, үй-бүлө биологиялык, психологиялык, антропологиялык, тарыхый жана социологиялык сыяктуу көптөгөн дисциплиналар үчүн изилдөө булагы болуп саналат. Үй-бүлө көп түрдүү дисциплиналар менен байланышкандыктан, жалпы ишеним боюнча, алар балдарды биологиялык жактан тарбиялоо жана тарбиялоо аркылуу адамзаттын эң негизги биологиялык функциясын аткарышат. Үй-бүлө адам жашоосунун ар бир этабында негизги курулуш материалы болуп саналат. Ымыркай кезинен карылыкка чейин. Бул жаңы төрөлгөн ымыркайларга алар жашаган коомдун биринчи билимин жана маданий жашоосун үйрөткөн биринчи окуу жайы. Ал ошондой эле улгайган адамдар үчүн коопсуз жана корголгон аймак болуп саналат.

Ушул себептен үй-бүлө социологиясында кандын жана никенин мааниси чоң. Канга негизделген байланыш жыныстык катнаштын натыйжасында түзүлсө, нике формалдуу ырым-жырым жана каада-салттын натыйжасында укуктук мамилелердин натыйжасы. Нике акыры сексуалдык жашоону мыйзамдаштыруучу институт. Нике расмий ырым-жырым менен башталып, мыйзамдуу процесс менен аякташы мүмкүн. Кандаштык менен түзүлгөн мамилелерди үзүүгө болбойт деп кабыл алынат. Табият жана маданият сыяктуу кан жана нике бири-бири менен чырмалышкан деп эсептелет. Жөнөкөй мамиледей көрүнгөнү менен, бул чындыгында татаал мамиле. Эң негизгиси туугандык эмес, кандык мамиле. Үй-бүлө коом болуунун биринчи этабы. Ал бири-бири менен кан аркылуу байланышта болгон инсандардын жыйындысынан турат.

Түрк коомунда үй-бүлө биринчи коомдук биримдик катары кабыл алынган. Ал коомдук органдын өзөгү катары каралат. Тууганчылык принцибине негизделген үй-бүлөнүн башчысы эркек. Үй-бүлөнүн өзөгүн ата, бала жана неберелер түзгөн. Үй-бүлө - бул коомдук баалуулуктар сакталган жана сакталган эң негизги социалдык бирдик. Үй-бүлө институту менен теги күчкө, уланууга ээ болду. Ошол себептүү нике коомдо ыйык деп эсептелет. Түрк коомунда өткөндөн азыркыга чейин үй-бүлөгө жана никеге маани берилип келген. Түрк географиясында үйлөнүү, жаңы үй-бүлө куруу сыяктуу процесстерде колдонулган үрп-адат жана каада-салттарда кээ бир айырмачылыктар бар болсо да, алар жалпысынан бир азем

системасынын айланасында бириктирилет. Үй-бүлөнүн түзүлүшү нике аркылуу болот.

Үй-бүлө куруу үчүн уюштурулган нике кыюу салт боюнча өткөрүлөт. Түрк тилиндеги «үйлөнүү» жана «үйлөнүү» сөздөрү нике курагындагы кыз менен эркектин атасынын үйүнөн чыгып, жаңы үй курууну билдирген сөздөр. Нике бул бири-бирин сүйгөн эки адамдын бул сүйүүсүн расмийлештирүү дегенди билдирет. Бул жол-жоболоштуруу коомдун аң-сезиминде жана көзөмөлүндө жөрөлгө катары жасалат. Үй-бүлө куруу ар бир адам аткара турган эреже катары каралат. Бойдок болуу жагымсыз экени белгилүү. Үйлөнүү салты эки тарап каалаган учурда болот. Жолугушуу, кудалашуу, өз ара зыярат кылуу жана үйлөнүү үлпөтү учурунда жана ага чейин тараптар бири-бири менен таанышат. Элдин жалпы социалдык абалына ылайык, элдин бири-бири менен таанышып, баарлашуу каалоосу кадыресе көрүнүш.

Кээ бир никелер ортомчулуктун натыйжасында ишке ашкандыктан, тараптардын бири-бирин толук тааныбай туруп баш кошуулары да байкалат. Илгери кыз-келиндердин аянтты кыдырып жүргөнү жакшы эмес болчу. Мындай чөйрөлөрдө жолугуу мүмкүн болбогондуктан, өткөрүлгөн аземдер жана аземдер жаштардын жолугушуусу үчүн жакшы вариант. Үйлөнүү тою жолугушуу үчүн эң популярдуу учурдун бири. Жаш кыздар, балдар тойго чогулуп, оюн-зоок ойноп, ырдашат. Тойлордо баары көңүл ачып жаткандыктан, бул кызык эмес. Жаш кыз эркекти жактырып калса, жоолук берип көрсөтөт. Кийинки кадамда жеңелер жаштарды тосуп, аларга колдоо көрсөтүп турушат.

Кыргыз түрктөрү кандаштыкка негизделген күчтүү коомдук түзүлүшкө ээ. Үй-бүлөлөр кирген супергруппа бар. Эч бир үй-бүлө жалгыз жана көз карандысыз эмес. Кыргыз үй-бүлөсүндө аталык жана аталык туугандар түзгөн үй-бүлө да таасирдүү. Кыргыз үй-бүлөсү патриархалдык түзүлүштөгү үй-бүлө. Кыргыздарда атасынын чатырынын жанына үйлөнгөн балдарга жаңы чатыр тигип, кан туугандыкка негизделген жаңы үй-бүлөлөр түзүлөт. Үй-бүлөлөрдүн кеңейиши менен уруктар түзүлөт. Урук – биргелешкен эмгекке жана өндүрүшкө негизделген кандуу үй-бүлөлөрдүн жамааты. Түрк тилиндеги үй-бүлө сөзүнүн маанисин билдирген урус кеңейгени менен тууганчылык байланыштары өзгөрбөсө да,

төрөлүү, үйлөнүү, өлүм сыяктуу коомдук окуяларда бирге болушат. Уруулар уруктардын союзунан түзүлөт.

Кыргыз коому кыркка жакын мүчөдөн турат жана алар үчкө бөлүнөт. Кыргыздардын үй-бүлө түзүмүндө бир үй-бүлөдөн кыздар күйөөгө кабыл алынбайт. Жакын тууганчылыктын натыйжасында кыз алуу үчүн жети муун өтмөйүнчө никеге турууга болбойт. Бул башка уруудан үйлөнүү үчүн жасалган нике. Бир үй-бүлөдөн болгон, жакшы мамиледе болгон адамдар да тууганчылыкты жаңылоо үчүн тууган боло алышат. Уулунун үйлөнүү убагы келди деп чечкен үй-бүлө алгач кыздын үй-бүлөсүн, социалдык абалын, коомдогу ордун, өзүнө жаккан же ойлогон болочок келин барбы, жокпу, изилдейт. Булардан тышкары кызды тандоодо кыздын тарбиясы, жүрүм-туруму, акыл-эси да чоң мааниге ээ. Алар өздөрүнүн социалдык абалындагы адамдар менен тууган болууну каалашат. Кыргыздар үй-бүлөнү үй буллоо деп аташат. Үй-бүлө мүчөсү дегенди билдирет. Салттуу үй-бүлө чоң жана кичине болуп бөлүнөт. Чоң үй-бүлө чоң ата, чоң эне, ата-эне жана балдардан турса, кичинекей үй-бүлө ата-эне жана балдардан турат.

Кыргыз түрлөрүндө нике коом тарабынан бекитилген нике ыкмасы менен колдоого алынат. Дүйнөнүн ар кайсы бөлүктөрүндө жашаган коомдордун нике салттары жубайларды тандоо критерийлери жана жубайлардын саны сыяктуу айырмачылыктарды көрсөтөт. «Үй бүлөө куру», «турмуш куруу» сыяктуу сөздөр кыргызча жаңы үй куруу, үй-бүлө куруу дегенди билдирет. Балдар уйлонуу, аял алуу, кыздар жандашат. Башкача айтканда, балдар үйлөнүп, кыздар жашоого келишет. Эркек турмушка чыгып, жаңы үйдүн ээси катары жаңы үйдүн башчысы болсо, кыздар атасынын үйүнөн күйөөсүнүн үйүнө келип, жаңы жашоо башташат. Кыргызда балдарды күйөөгө берүү үй-бүлөнүн милдети. Кичүү уулунан башка бардык балдар үйлөнүп, өзүнчө келишим түзүлөт. Кичүү уулу гана үйлөнгөндөн кийин үй-бүлөсү менен жашайт. Кичүү уулдун үй-бүлөдө болушунун максаты - ата-энеси карыганда кам көрүү жана алардан калган мал-мүлккө кам көрүү. Патриархалдык түзүлүштүн таасири менен туугандык, үй-бүлөлүк мамилелердин ортосунда бекем байланыш болгон. Үй-бүлө, тууганчылык кыргыздардын коомдук турмушуна чоң таасирин тийгизет. Үй-бүлө кыргыз мамлекетинин өзөгү жана

пайдубалы катары каралат. Тууганчылык аталык жана энелик тарапка бөлүнөт. Кыргызда ата тарабы «аталаш а туган», эне тарап «катындаш, гиндикташ а туган» деп аталат. Мышык деген сөз жатын, гиндик сөзү курсак дегенди билдирет. Башка түрк коомдорундагыдай эле кыргыздарда да тукум атадан уланат деген ишеним бар. Аталык тарап расмий түрдө кабыл алынса, эне тарап менен болгон мамиле коомдук турмушта көбүрөөк. «Аталаштан алтоо болгончо, энелештен экөө бол» деген сөздөн ата тараптан алты бир тууган, эне тараптан эки бир тууган болот экени түшүнүктүү. Кан тууганчылыктан кийинки дагы бир маанилүү туугандык – куда-сөөк. Куда дүнүр – сөөк сөөк. Үйлөнүү үчүн кандык туугандык талап кылынбайт. Атадан жети муун өтмөйүнчө үйлөнбөйт. Таежесинин балдары "сеен" менен баш кошуу кадимки көрүнүш. "Бөө" аталаш бир туугандардын никеси коомчулук тарабынан колдоого алынат. Үйлөнүү үлпөтүнүн алдында жасалган даярдыктар – бул жаңы курула турган үйдү кылдаттык менен тандоо, тандоодо керектүү салттарды ишке ашыруу жана коомдогу нике салты боюнча үйлөнүү үлпөтүн өткөрүү. Кыргыздар башка жамааттар сыяктуу эле өздөрүнүн каада-салттарын күнүмдүк турмушунан калыптандырышкан. Салт-салттар - алар өмүр бою көрө турган өз маданиятынын үлгүлөрү. Нике кичинекей бөлүктөрүндө өмүр бою көрсөтүлгөн мамилени аныктайт. Кыз суроо, нике кыюу, дасторкон салты, ишеним, нарк сыяктуу.

Кыргыздарда никенин түрлөрү бир нече түргө бөлүнөт. Туугандык мамилелердин натыйжасында жаңы үйлөр түзүлөт. «Дүнүр» деген сөз кыргызда куда сөөк дегенди билдирет. Коом тарабынан жаңы туугандык мамиле катары кабыл алынгандыктан маанилүү. Ошондой эле нике системасы менен чырмалышкан. Туугандык мамилелер никенин түрлөрү менен тыгыз байланышта. Үй-бүлө курууга өзгөчө маани берген кыргыз типтери никенин айланасында көптөгөн жөрөлгөлөрдү жаратышкан. Үй-бүлөнү ыйык очок катары көрүп, урматташкан. «Үй-бүлө – кичинекей өлкө» деген сөз менен алар кичи мекен болуунун негизин үй-бүлөгө байлашкан. Үйлөнүү үлпөтүнүн айланасында көптөгөн салттар калыптанган.

Тарых бою адамдар өлүм феномени жөнүндө ойлонуу аркылуу чечим табууга аракет кылышкан. Байыркы цивилизациялардан бери отурукташып калган

көчмөндөр, уруулар, жамааттар өлүм феномени жөнүндө ой жүгүртүп, аны өз маданиятына жараша чечмелеп келишкен. Адамдарга терең таасир эткен өлүмдүн ар бир коомдун каада-салтында, үрп-адаттарында, каада-салттарында, эпосторунда өз орду бар. Бул жерлерди алуу менен коомдор өлүмгө өтүү баскычын өз маданиятына жараша чечмелешет. Ар бир коомдо, жада калса ар бир шаарда, айылда, айылда өзүнүн салт-санаасынын алкагында чечмеленет. Эвфемизм сөзүнүн келип чыгышы байыркы доорлордон келип чыккан. Негизинен түрк диалектилеринде ыйык, коркунучтуу, коркунучтуу көрүнүштөрдү билдирген сөздөрдү колдонбоо үчүн түзүлгөн.

Эвфемизм маданияты кыргыз маданиятында да кездешет. Кыргыздар «арбак» деп атаган рухтарды экиге бөлүшөт. «Ач арбак» жана «ак арбак» деп аталган бул рухтар адамдарга жардам берүү үчүн бөлүнгөнү маалым. Акарбах тирүү адамдарга, акарбах тирүү адамдарга жардам берет деп ишенишет. Бул ишенимдер менен алар рухтардын өлбөстүгүнө жана ата-бабанын рухтары алар менен бирге экенине ишенишет. Өлүм адам жашоосундагы маанилүү өткөөл мезгилдердин бири. Төрөлүү, үйлөнүү жана өлүм адам жашоосундагы маанилүү этаптар. Бул өткөөл мезгил жеке жана коомдук болуп саналат. Ушул себептен улам, изилдөө үчүн көптөгөн илим тармактарынын көңүлүн бурат. Мисалы үчүн; Аны медицина, этнология, тарых, антропология жана адабият сыяктуу дисциплиналар изилдейт. Бул өткөөл мезгилдин тегерегинде калыптанган аземдер жана аземдер өлүм болгон коомдун маданияты менен тыгыз байланышта. Ар башка географияларга жайылып, түрдүү диндердин таасиринде болгон түрктөр өлүмдү өздөрүнүн маданий түзүлүштөрүнө жараша чечмелешкен. Түрктөрдүн жалпы ишенимдеринде Кудай өлбөс, адам өлбөс деген түшүнүк үстөмдүк кылат.

Өткөөл мезгил кыргыздар үчүн өтө маанилүү. Ушул себептен улам, өлүм маанилүү бир өткөөл мезгил болгондуктан, бул мезгилдин айланасында калыптанган аземдер өткөндөн бери уланып келет. Ар бир жөрөлгөнүн өзүнүн эрежелери жана тартиби бар. Бул тартипте ишке ашырылып жатат. Алар бул өткөөл мезгилде урматтоо жана коркуу сезимдери натыйжалуураак деп эсептешет. Туура эмес жөрөлгө арбактардын, ата-бабалардын каарына калат деп, көңүл бурушат. Кыргыз түрктөрү ислам динин кабыл алгандан кийин өздөрүнөн мурунку каада-

салт, үрп-адаттар менен айкалыштыруу менен амалдарын улантышууда. Ушул себептен соңку мезгилдердеги өлүм аземдеринде да эски ишеним системасынын да, Исламдын да изин көрүүгө болот. Ушул себептен демейдегиден да кылдаттык менен аракет кылышат.

Кыргыз коомунун асманга байланыштуу ишениминен улам эл асманда жылдыз бар деп ишенишет. Бул адамдардын арасында арык адам же арык киши деп айтылат. Алар жарыктын өчүшү менен адамдар менен жылдыздардын ортосунда окшоштук бар деп эсептешет. Байыркы заманда кыргыздар асман телолоруна, асман менен болгон окуяларга, асмандын кыймылдарына маани беришкен. Эски ишеним системасынын издери ошол мезгилден бүгүнкү күнгө чейин уланууда. Каза болгон адам үчүн «жылдызча каттоо» термининин колдонулушу бул абалга бир мисал. Түрк коомчулугунун чоң бөлүгү бул дүйнөнүн жана рухтун өлбөстүгүнүн жарыгында өлүмдөн кийин экинчи бир дүйнөнүн бар экенине ишенет. Ислам динин кабыл алуу менен Куранды көп окуу менен жан бейпил болот деген ишеним бар. Ар бир улуттагыдай эле кыргыздарга да өлүм катуу тийген.

Кыргыздарда да өлүмдүн айланасында каада-салт калыптанган жана өлгөн учур менен удаалаш аткарылат. Кыргыздарда өлгөндөн кийин дароо эле имамды жаназага алып келип намаз окушат. Бул жөрөлгө “ыйман айтуу” деп аталат. Кыргыз элинин элдик ишениминде дубасыз өлсө ыймансыз өлөт деген ишеним бар. Ушул себептен улам, имам ооруп калган же өлүмү күтүлгөн кырдаалда имамды үйгө чакырып, намазга чакырышат. Өлгөндөн кийин маркумдун жүзү кыбыла тарапка бурулуп, көзү жумулуп, ээги байланат. Калима-и Шахада жана Калима-и Тавхид алынып келинет. Үйдөгүлөрдөн улуу маркумдун оозуна суу же май тамызат. Өлгөндөрдүн акыретке ачка барбашы максатталган. Аялдар да, эркектер да катуу ыйлап, кошок айта башташат. Кыргыздарда «өкүрүү» деп аталат. Аялдардын ыйы «кошок», эркектердин ыйы «өкүрүү» деп аталат. Өлүм кабарын алгандар жаназага кошок менен келишет. Кыргыздар маркумдун үйүнө кошок менен гана келишет.

Өлүм кыргыздарда коомдук окуя катары кабыл алынган. Ошол себептен аземдерге үй-бүлө мүчөлөрүнөн, жакын туугандарынан тышкары алыскы туугандар, тааныштар да чакырылат. Кабарды жеткирүүгө жооптуу адам «булбула» деп аталат. Кыргыздардын байыртадан оозеки адабияты бай

болгондуктан, өлгөндөн тарта кайгылуу поэзия, көппүз менен өлүмдү жар салышкан. Бүгүн ар кандай байланыш каражаттары аркылуу өлүм жарыяланып, жакындары чакырылат.

Кыргыз коомундагы өлүм феномени – тиги дүйнөдө жашоо бар, бул дүйнө үчүн өмүр бүтөт деген ишеним. Бул ишеним бүгүнкү күндө да уланууда. Эски жана жаңы салттар бирге уланууда. Адамдар өлүмдүн күтүлбөгөн жана коркунучтуу акыр экенин билишет. Өлүм баарына бирдей экени, бир күнү кары-жашына карабай баары өлөөрү коомдо кабыл алынган чындык.

Анын каза болгондугу тууралуу кабар жарыяланды. Бул кабар айтуу деп аталат. Өлүм жарыялоо жана көмүү процесси үчүн келгендер мүрзөгө топурак ташташат, бул маркумдун кадыр-баркы үчүн маанилүү. Бул салт бүгүнкү күндө да уланууда. Өлүм жарыялангандан кийин сөөк коюуга чогулуп туруу маанилүү. Эгерде чакырган да, чакырган да салтты сактабаса, коом тарабынан айыпталат. Жаңылыктарды жарыялоодо өз ара таарынычтар болуп кетпеши үчүн абайлаш керек. Бир тарап санабай эле чалдым десе, экинчи жагы келери көптү көрүп таарынышат.

Түрк коомдору үчүн маанилүү жөрөлгөлөрдүн бири маркумдардын артынан жасалган йогурт аземи. Байыртадан бери келе жаткан бул жөрөлгөлөр бүгүнкү күндө да уланууда. Салт-салттар муундардын алмашуусу менен өз жашоосун улантат. Жаназа үчүн уюштурулган юг аземинде бүгүн кечки тамакка чакыруу да берилет. Көбүнчө Борбор Азия өлкөлөрүнөн өлгөндөн кийин берилүүчү бул тамак өлгөндөрдүн рухун жеңилдетип, жамандыктан сактайт деген ишеним бар. Кыргыздар өлгөндөн кийин аза күтүүгө чоң маани беришет. Салттуу түрдө Көкөкчү аттуу аялдар кошок айтып, кошок айтышат. Бүгүнкү күндө маркумдун жубайы, балдары, бир туугандары ыйлап жатышат. Аялдар кошокчу бөлмөгө чогулушат. Жаназага эркектердин ыйы жетөл деп аталат.

Күйөөсүнөн ажыраган аял болсо чачын ачып, кара кийинет. Кыргыздарда аза күтүүнүн узактыгы маркумдун жынысына, жашына, жакындыгына жараша өзгөрүп турат. Кырк мезгил жалпысынан кырк күнгө созулат. Бул аза маалында аза күткөн адамдар оюн-зоок, тойлорго катышпайт. Аялдардын аза күтүү мөөнөтү эркектерге караганда узак. Аялдардын аза күтүүсү бир жылга созулуп жатканы

көрүнүп турат. Бул мезгилде карыган аялдар каралуу деп аталат. Кыргыз эли каза болгондон кийин бир жылдын аягында «Чылдык жылдык» аттуу аш берилет. Чакырууга алыскы жана жакынкы баардык тааныштар чакырылат. Эркектер мүрзөнү зыярат кылышат. Аялдар болсо акыркы ыйын айткандан кийин кийимдерин алмаштырышат. Аза күтүү аяктагандыгынын белгиси катары кийим-кечеге кайтып келүүдө. Кыргыздар аны ак киди деп аташат.

Кыргыздар жалпысынан кырк күн аза күтүшөт. Эркектер менен аялдардын жаш курагында айырмачылыктар бар. Капаланган аял башын кара жоолук менен жаап, эч качан жылмайбайт. Кырк күн бою эртең менен кечинде өксүп ыйлайт, туугандары да кошо ыйлашат. Аялдардын аза күтүү мөөнөтү узагыраак болот. Аял күйөөсү каза болгондон кийин бир жыл ыйлайт. Ал түстүү кийимдерди кийүүдөн, боёнуудан жана ар дайым эл алдына чыгуудан качат. Аза күткөн аялдарды каралуу аялдар, каралы аялдар деп аташат. Мурда аза күтүү оор салт болчу. Аза күткөн аялдар беттерин тырмап, чачын жулуп, өздөрүнө зыян келтиришет. Каралуу, бети каралуу, кара чекит, тырык бет дейт. Бул аза күтүү салты XIX. 19-кылымдан баштап өзүнүн эффективдүүлүгүн тез жогото баштаган. Эмдөө убактысы келгенде маркумдарды курмандыкка чалуу жана туугандары менен көрүстөнгө баруу менен чакыруу берилет. Үйгө кайтып келгенде акыркы кошок айтылып, коноктор тарап кетишет. Кээ бир жакын адамдары үйдө калышат же кайгыга баткан аялдын кийимдери чечилет. Кара кийимди чечип, кара жабууну чечип, чачын жыйнап, ак жоолук салышат.

Өлөм деп ойлогон адам жакындарына, ишенген кишилерине телефон чалды. Керээз жеке болушу да мүмкүн. Үй-бүлөдөн башталып бүткүл узундугун камтыган мурастар да бар. Мында керээз жарыяланып, кланга кирген ар бир адам бул керээздин аткарылышы үчүн жоопкерчиликти сезет. Туугандарды керээзден мурда чакыруу кош айтышуу деп аталат. Өлүм алдында жатам деп ойлогон адам эң жакын туугандарын чакырып, каалоо-тилектерин айтат. Ал акыретке карыз, кошунасы тааныштарга уятка калтырбоосун суранат. Үйдө жетим, жетим же бейтааныш бала болсо, үй-бүлө мүчөлөрүнө аманат кылышат. Үй-бүлө мүчөлөрү да бири-бирине аманат. Өлүм учурунда айтылган сөздөр ар бир адам аткара турган милдет катары кабыл алынат. Бул жагынан алганда, кыргызда өлгөндө айтылган сөз жакшы парз,

же ыйык сөз катары кабыл алынат. Аны аткаруу керээздегилердин бардыгынын милдети.

Кыргыздар арасында ажал убагы жакындап калганын сезгендер жакындарынан керээз айтышын суранышат. Керез айтуу кыргызда керээз кылуу дегенди билдирет. Эрк менен көп колдонулган дагы бир сөз – бул осуят сөзү. Бул сөз кыргыз тилинде насаат дегенди билдирет. Өлөөрүн сезген адамдын акыркы сөздөрү экенин эске алсак, керээз айтып, насаат айтуу өтө маанилүү. Өлүм капасынан болбогон учурларда, жанын бербей, бир-эки сөз болсо да, мураска калтырылышы күтүлөт. Байыркы доорлордон бери аткарылып келген бул милдет бүгүнкү күндө да өз маанисин сактап келет. Керээзсиз каза болгондордун саны дээрлик жокко эсе. Кыргызда жакшы адам болуу дубасы менен айтылган насааттан кийин өлгөндөн кийин колдонула турган жөрөлгөлөрдүн кандай жасалгысы келгенине далил боло алат. Негизинен үй-бүлө мүчөлөрүнүн керээзи жана өлгөндөн кийин жаназада жасалгысы келген нерселер. Насаат маанисинде жакшылык жана сулуулук каалоолорун билдирет, ал эми керээз үчүн, жалпысынан алганда, өлгөндөн кийинки жөрөлгөдө аткарылгысы келген каалоолор.

KAYNAKLAR

- Akmataliev, A. (2003a). Kada-Salttar Ak Batalar. Bişkek, s. 17
- Akmataliev, A. (1993b). Baba Saltı Ene Edebi. Bişkek, s. 28
- Aydemir, Ā. (2010). Türk Folklorunda Nişanlanma ve Evlenme Sembolü Olarak; Gerdanlık, Küpe ve Yüzük. Türk Dünyası Tarih Kültür Dergisi, sayı 282, s. 20-23, s. 1
- Arık, D. (2005). Kırgızlarda Kurban Fenomeni. AÜİFD, Sayı 1, s. 157-175, s. 161-162
- Aslan, F. (2018). Türk Kültürü İçerisinde Türk Aile Yapısının Yeri. Yüksek Lisans Tezi, Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Avrasya Araştırmaları Anabilim Dalı, Niğde, s. 3
- Azar, B. (2019). Ulu Ana’dan Albastıya Değışim/Dönüşüm Sürecinde Umay. Kllyat Osmanlı Araştırmaları Dergisi, Sayı 7, Nisan, s. 1
- Avcı, C. (2021). Türk Halk İnanışları alışmalarına Bir Yaklaşım Denemesi, Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi, cilt 14, sayı 77, s.22
- Atsız, M. (2021). Köktürkçe ve Eski Uygurca da Kadın İle İliğili Kavramlar, Uluslararası Filoloji Bengü Yayınları, cilt 1, sayı 1, s. 88
- Aydın, M. (2016). Sistemetik Aile Sosyolojisi, izgi Kitapevi, Konya, s. 17
- Aynakulova, G. (1997a). Kırgızlarda Evlilik ve Aile, Bilig-6/Yaz 97, s. 176
- Aynakulova, G. (2016b). Kırgızlarda Evlilik ve Evlenme Törenleri, Milli Folklor, yıl 18, sayı 72, s.95-96
- Berber, O. (2009). Türk Kültüründe Eğlence ve Birlik Unsuru Olarak Düğünler, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, sayı 10, s. 2
- Beşirli, H. (2017). Kızgızistan’ın Sosyal ve Kültürel Yapısı, BYR Yayınevi, Bişkek, s. 97-99
- Boytok, A. (2018). Kırgız Türklerinde Ad Verme Geleneğ-i, Bengü Yayınevi, s. 3-4
- Baykara, T. (2001). Türk Kültür Tarihine Bakışlar, Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları, Ankara, s. 8

- Baysal, N. (2020). İnanç Sistemi Merkezli Bir Bakış İle Türk Doğum Geleneğinde Su, Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi, sayı 9/3, ss. 1106-1124, s. 1108
- Bilhan, S. (1986). Eğitim Sosyolojisi, Ankara Üni. Dil ve Tarih-Coğrafya Yayınları, no:352, Ankara s. 171-172
- Buyar, C. (2017). Kırgız Tarihi (Başlangıcından 1991 Yılına Kadar), Kırgızistan Tarih Toplum Ekonomi Siyaset, BYR Yayınvi, Bişkek, s. 48
- Keleş, B. (2017). Kırgızlarda Nişan ve Düğün Geleneği (toy), Türk Dünyası Araştırmaları, Temmuz-Agustos, Cilt: 116, Sayı: 229, s. 161-162
- Coldaşbaev, A. S. ve M. A. Y. (2016). Hristiyanlık ve İslamiyet'in Rus ve Kırgızların Ad Koyma Geleneklerine Etkileri, Turksosbilder, cilt 01, sayı 01, 31-38, s. 34-35
- Ceylan N. Ve Özgül O. (2019). Göçerlik ve Yerleşiklik Arasında Bir Bileşen; Fergana Vadisi, Prof. Dr. Fuat Sezgin Anısına Geçmişten Günümüze Türkistan: Tarih, Kültür ve Medeniyet Sempozyumu, Ankara/Türkistan, s. 472
- Çağrııcı, Mustafa. (2011). TDV İslam Ansiklopedisi, cilt 40, İstanbul, s. 202-203
- Çeltikçi, O. ve Kayhan, S. (2016). Türkiye ve Kırgızistan Coğrafyasında Halk İnanç ve Uygulamalarının Karşılaştırılması, Vakanüvis Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi, Yıl 1, Sayı 2, s. 65
- Çiçekler, A. N. (2019). Isaac Barrow'un Kaleminden Türklerde Batıl İnançlar/ Hurafeler/ Halk İnançları, DEA Dergisi, s. 171-172
- Düzgün, D. (2007). Divanü Lügati't-Türk'te Sosyal Normları Karşılayan Kavramlar, A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi, sayı 35, Erzurum, s. 202
- Dıykanbayeva, M. (2009(1a)). Kırgız Türklerinde Ölüm, Milli Folklor, yıl 21, sayı 82, s. 90
- Dıykanbayeva, M. (2009(2a)), Kırgız Atalar Kültü ve Kırgız Atalar Kültünün Yaşayan Kültürlere Etkisi, Doktora Tezi, Ankara, s. 192
- Dıykanbayeva, M. (2013b). Kırgız Türklerinde Evlilik ve Buna Bağlı İnanışlar, TAED 49, Erzurum, s. 133
- Ergun, P. (2013). Türk Kültüründe Ölümle İlgili Bazı Terimler, Milli Folklor, yıl 25, sayı 100, s. 141
- Ersoy, R. (2002). Türklerde Ölüm ve Ölü İle İlgili Rit ve Ritüeller, Milli Folklor, s. 54, ss.86-101, s.1

- Eren, S. (2007). Toplumsal Norm, Ahlak ve Din, C.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi, XI/2-, ss. 289-316, s. 29-291
- Erdem, M. (2005). Kırgız Türkleri Dini ve Sosyal Hayat, T.D.V.Y, Ankara, s. 231
- Eroğlu, E. (2015). Geçmişten Günümüze Sosyal Normlar, Akademik Bakış Dergisi, sayı 50, s. 299-300
- Eagleton, T. (2016). Kültür Yorumları, Çelik Ö.(Çev.), Ayrıntı Yayınları, İstanbul, s. 9-10
- Gömeç, S. Y. (2018). Umay Ana Üzerine Düşünceler, 4. Uluslararası Türk Şöleni Türk Kültürü Sempozyumu Bildirileri, Güneş Vakfı Yayınları, s. 703
- Güvenç, B. (1999). İnsan ve Kültür. Remzi Kitapevi, İstanbul, s. 95-96
- Gürbüz, Y. E. (2017), Demokrasinin Uzun ve Dolambaçlı Yolunda Kırgızistan, BYR Yayınevi, Bışkek, s. 291
- Geybullayev, G. ve Rızayeva, V. (1999). Eski Türklerde Umay Tanrıçası, Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi, İzmir, ss.215-218, s. 215
- Güngör, H. (2007). Geleneksel Türk Dininden Anadolu'ya Taşınanlar, Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Ankara, s. 4
- İsakov, B. (2011). 20. Yüzyılın Başından Bugüne Kadar Son-Köl'deki Yayla Hayatı. Doktora Tezi, Bışkek, s. 88-89
- Koçkunov, A. S. (2022). Kırgız Halkı ve Geleneksel Kültürleri, [s.544-550], Türkler 19. Cilt, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara. s. 888
- Kenzhesnov, A. (2019). Kırgızistandaki Bazı Halk İnançlarının Fertler Üzerinde Etkileri, Journal of Social, Humanities and Administrative Sciences, s. 22
- Kongar, E. (1997). Kültür Üzerine, Remzi Kitapevi, İstanbul, s. 19-20
- Koca, S. (2003). Türk Kültürünün Temelleri, Kültür Yayınları, Ankara, s. 104-105
- Kafesoğlu, İ. (1998). Türk Milli Kültürü. İstanbul, Ötüken Yayınevi, s. 1
- Köseoğlu, N. (1997). Milli Kültür ve Kimlik, İstanbul, Ötüken Yayınları, s. 19-20
- Küçük, M. A. (2013). Geleneksel Türk Dini'ndeki 'Ana/Dışıl Ruhlar'a Mitolojik Açıdan Bakış, Iğdır Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, sayı 1, Nisan, s. 116

- Kayhan, S. (2018). Kırgızlar'da Evlilik Öncesi Kız Seçme Gelenekleri, Turkish Studies, Ankara, ss.873-882, s.876
- Kurtoğlu, Y. T. (2015). Eski Orta-Asya Türk Devletleri'nde Aile Hukuku, Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Hukuku Anabilim Dalı, Bursa, s. 40
- Kyzy, G. K. (2018). Çağdaş Türk Lehçelerinde Ölüm Kavramı, İstanbul Kültür Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, s. 21-22
- Mandaloğlu, M. İslamiyetten Önce Türklerde Aile Hukuku, Türkiyat Araştırmaları Dergisi, s. 136
- Mokeev, A. ve Altımyşova, Z. (2019), Sovyet Döneminin İlk Yıllarında Kırgızistan'da Milli Özerk Cumhuriyet Kurma Konusundaki Fikri Münakaşalar, Belleten Yayınları, cilt 83, sayı 289, s. 1081
- Muratov, A. (2015). Baldarga Bayıştalğan Eldik Saltlar Cana Toylor, Bişkek, s. 3-5
- Murzaraimov, B. (2006). Günümüzde Kırgızlar Arasında Yaşamakta Olan İslam Öncesi İnanç, Örf ve Adetler, Araşan Sosyal Bilimler Enstitüsü İlmi Dergisi, Bişkek, s. 122
- Orçan, M. (2021). Himayeci Toplum Kültürü Olarak Kırgızlarda Ököl Aile Geleneği, Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi cilt 10 (ös), s. 87-88
- Onay, İ. (2013). İslamiyetten Önce Türklerde Ölüm Anlayışı ve Defin Yöntemleri, Sosyal Bilimler Elektronik Dergisi, Ocak, s. 234-235
- Özkan, A. (2010). Uluslararası ve Kültürlerarası İletişim Kampanyaları, İstanbul Üniversitesi Açık ve Uzaktan Eğitim Fakültesi, İstanbul, s. 51
- Özyurt, C. (2017). Eğitim Sosyolojisi Yazıları, Ankara, Pegem Akademi, s. 175
- Örnek, S. V. (1971). Etnoloji Sözlüğü, A.Ü.D.T.C.F. Yayınları, Ankara, s. 13
- Potapov, L. P. (1996). Etnografik Verilerin Işığında Eski Türklerin Tanrısı Umay. Duranlı, M. (Çev.), Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi, sayı 1, İzmir, ss. 213-233, s. 226
- Polat, F. (2007). Kültürel Kimlikten Ulusal Kimliğe Kırgızistan Örneği. Aktif Yayınevi, Ankara, s. 91-92-93
- Polat, K. (2008). Beşikten Mezara Kırgız Türklerinde Gelenek ve İnanışlar, T.D.V.Y., Ankara, s. 46

- Pembeci, B. İ. (2014). Kırgızistan Mezar Ziyaretleri, Folklor/Edebiyat Dergisi, Cilt 20, Sayı 77, s. 102
- Sarıev, A. (2012). Kırgızdın Uluttuk Kaada-Saltının, Urp-Adatının Erece, Col–Coboloru, Bişkek, s. 59
- Saliev, M. (2020). Kırgız Türkçesinde Ölüm Kelimesi ile İlgili Kavram Alanı, Uluslararası Uygur Araştırmaları Dergisi, sayı 16, s. 109-127, s. 110
- Sümbüllü, Y. Z. Eski Türklerde Defin Şekilleri Üzerine Bir İnceleme, Arş. Gör. Atatürk Üni. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edeb. Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, s. 64
- Türkdoğan, O. (2003). Türk Tarihinin Sosyolojisi, İstanbul, İq Yayıncılık, s. 209-210
- Tezcan, M. (1995a). Sosyolojiye Giriş Temel Kavramlar, Ankara, Feryal Matbaası, s. 165-166
- Tezcan, M. (2000b). İslam Öncesi ve Sonrası Eski Türk Ailesinin Sosyo-Kültürel Nitelikleri, Globus Dünya Basımevi, İstanbul, s. 1
- Tezcan, M. (2008c). Kültürel Antropoloji Giriş, Maya Akademi, Ankara, s. 4
- Tan, M. (1994). Toplum Düzeninin Sağlanmasında Yazılı Olmayan Hukukun Rolü, T.C. Yükseköğretim Kurulu Dökümantasyon Merkezi, İstanbul, s. 7-8
- Turner, B. S. (2014). Klasik Sosyoloji. Çetin İ.(Çev.), İletişim Yayınları, İstanbul, s. 363-365
- Temür, N. Kırgız Toplumunda Ritüelistik Türkler, Gazi Türkiyat Dergisi, Bahar 201/Sayı 6, s. 297
- Uğurlu, S. (2010). Gelenek ve Kimlik İlişkisi, Doktora Tezi, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, s. 8-9
- Ülken, H. Z. (1969). Sosyoloji Sözlüğü, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, s. 3
- Ünal A. (2014a). Türk Halkları Arasında Ortak Deger Olarak Köstek Kesme'ye Dair Bazı Tespitler, İstanbul Esnaf ve Sanatkârlar Odaları Birliği Yayını, İstanbul, s. 286-287-288
- Ünal A. (2015b). Geleneksel Türk Ailesinde Çocuk İle İlgili İnanç Felsefesi, Sosyal Politika Çalışmaları Dergisi, Yıl 15, Sayı 35, Aralık, ss. 6-36, s. 12
- Ünal A. (2017c). Kırgız Türklerinde Ölüm ve Ölüm Öncesi İnanışlar, SUTAD, Güz ; (42): 339-351, s.340

- Ünal A. (2021d). Kırgız ve Kırgızistan Tarihine İlişkin Seçme Eserler Saul Matveyeviç Abramzon, Phoenix Yayınları, Ankara, s. 248
- Yüce M. ve Dosbayeva B. (2007). Kırgız Türklerinde Evlenme Geleneği, Modern Türklük Araştırmaları Dergisi, Cilt 4, sayı 1, ss. 7-24, Ankara, s. 9-10
- Yeşil, Y. (2014). Türk Dünyası'nda Geçiş Dönemi Ritüelleri Üzerine Tespitler, 21. Yüzyılda Eğitim ve Toplum Eğitim Bilimleri Ve Sosyal Araştırmalar Dergisi, Cilt 3, Sayı 9, s. 118
- Yılmaz, H. (2005). Gelenek, Gelenekçilik ve Gelenekselcilik, Muhafazakâr Düşünce, yıl 1, sayı 3, s. 40
- Yazıcı F. ve Karatopuk S. (2021). Kültürel Değişikliklerin Gebelik, Doğum ve Doğum Sonu Dönelmlere Etkisi, KTO Karatay Üniversitesi Sağlık Bilimleri Dergisi, cilt 2, sayı 3, s. 148